

EEN ECONOMISCH - SOCIOGRAFISCH ONDERZOEK
VAN DE GEMEENTE STEENDEREN.

RAPPORT NO 128

De inhoud van dit rapport is getoetst aan het oordeel van een Commissie van Advies, bestaande uit de Heren:

Prof. Dr E.W. Hofstee, Eekmolenweg 7, Wageningen

Ir J.J. van Hennik, Rijkstuinbouwconsulent, Jac. Damsingel 22,
Zutphen

H.J. Horstink, B 172, Steenderen

Ir S. Kingma, Rijkslandbouwconsulent, Coehoornsingel 8, Zutphen

H.J. Langman, Burgemeester te Zelhem

G. van der Ley, Voorz. Geld. Mij. v. Landbouw, Oud Middachten,
De Steeg (Gld.)

M.J. Spekkink, D 45, Baak, gen. Steenderen.

L1
128
A

INHOUDSOPGAVE

V O O R W O O R D

I N L E I D I N G , S A M E N V A T T I N G E N R I C H T L I N N E N

	§ 1. De landbouw	blz.	2
	§ 2. De bevolking	"	5
HOOFDSTUK I	LIGGING EN KLIMAAT	"	10
HOOFDSTUK II	DE BODEMGESTELDHEID IN DE GEMEENTE STEENDEREN, uitgebracht door de afd. Onderzoek van de Cultuurtechnische Dienst.		
	§ 1. De geologie	"	11
	§ 2. De bodemtypen	"	13
	§ 3. De verbeteringsmogelijkheden	"	17
	§ 4. De bestemming	"	18
HOOFDSTUK III	WATERBEHEERSING EN ONTSLUITING VAN DE GRONDEN IN DE GEMEENTE STEENDEREN, uitgebracht door de Rijkscultuurconsulent voor Gelderland in samenwerking met de afd. Onderzoek van de Cultuurtechnische Dienst.		
	§ 1. De waterstaatkundige indeling	"	22
	§ 2. De waterbeheersingsvraagstukken	"	22
	§ 3. Ontsluiting	"	25
	§ 4. Samenvattende beschouwing	"	26
HOOFDSTUK IV	ONTWIKKELING VAN DE BESTAANSBRONNEN		
	§ 1. Algemeen	"	28
	§ 2. De landbouw	"	31
	§ 3. Het grondgebruik	"	35
	§ 4. De veestapel	"	35
HOOFDSTUK V	DE LANDBOUW, in overleg met de Rijkslandbouwconsulent te Zutphen.		
	I n l e i d i n g	"	39
	A. DE LANDBOUWERS ZONDER NEVENBEROEP	"	39
	§ 1. Grootte der bedrijven, ontginning, splitsing en verkaveling	"	41
	§ 2. Het grondgebruik	"	45
	§ 3. De veestapel	"	51
	§ 4. Bedrijfsinrichting	"	56
	§ 5. Werkpaarden en werktuigenpark	"	56
	§ 6. Arbeidskrachten	"	59
	§ 7. Eigendom en pacht	"	61
	§ 8. De financiële toestand der bedrijven	"	65
	B. GRONDGEBRUIKERS MET EEN ANDER BEROEP	"	73

HOOFDSTUK VI	OVERIGE BESTAANSBRONNEN	
	§ 1. Industrie	biz. 75
	§ 2. Handel en Verkeer	" 76
HOOFDSTUK VII	DE SAMENSTELLING VAN DE BEVOLKING	
	§ 1. Inleiding	" 78
	§ 2. De loop der bevolking	" 79
	§ 3. De stand der bevolking in 1930 en 1947	" 93
HOOFDSTUK VIII	AGRARISCHE DEMOGRAFIE EN ANALYSE VAN HET ARBEIDSAANBOD	
	I n l e i d i n g	" 96
	§ 1. De bedrijfshoofden	" 97
	§ 2. De kinderen der bedrijfshoofden	" 101
	§ 3. De generatiedruk	" 106
	§ 4. Onderwijs en opleiding	" 109
	§ 5. Uitwonende zoons en broers	" 110
	§ 6. Analyse van het arbeidsaanbod op de agrarische bedrijven	" 112
	§ 7. De voornaamste conclusies	" 117
HOOFDSTUK IX	SOCIAAL-CULTURELE VERHOUDINGEN	
	§ 1. Ontwikkelingspeil	" 119
	§ 2. Religieuze verhoudingen	" 121
	§ 3. Mentaliteit	" 123
	§ 4. Verenigingsleven	" 124

V O O R W O O R D .

De opdracht voor dit onderzoek werd verstrekt door het gemeentebestuur van Steenderen. Het gemeentebestuur stelde er prijs op, dat een breed opgezet welvaartsonderzoek werd ingesteld, dat mede als basis kan dienen voor een verantwoord sociaal-economisch beleid.

Bij dit onderzoek is voor de samenstelling van het cijfergeraante gebruik gemaakt van de tienjaarlijkse landbouwtellingen 1910, 1921 en 1930, de land- en tuinbouwinventarisatie van het C.B.S. 1939 en 1948, de demografische documentatie van het C.B.S., de volks- en beroepstelling 1947 en enkele gegevens uit de documentatie van het Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland; de gegevens over de melkproductie werden ons verstrekt door de Centrale Melkcontrole Dienst te Arnhem. Daarnaast is in samenwerking met de provinciale voedselcommissaris voor Gelderland en diens plaatselijke bureauhouder te Steenderen een uitvoerige enquête gehouden onder alle grondgebruikers met meer dan 1 ha cultuurgrond, terwijl tenslotte op het gemeentehuis de samenstelling van de gezinnen werd overgenomen.

Aangezien een bodemkartering in deze gemeente, vooral ook in verband met de moeilijkheden op het gebied van de waterbeheersing, van groot belang moest worden geacht, werd met de Cultuurtechnische Dienst overeengekomen, dat de Afdeling Onderzoek van deze Dienst de kartering zou verrichten. Hoofdstuk II van dit rapport "De bodemgesteldheid in de gemeente Steenderen" is dan ook samengesteld door de Afdeling Onderzoek van de Cultuurtechnische Dienst, terwijl hoofdstuk III "Waterbeheersing en Ontsluiting van de gronden in de gemeente Steenderen" is samengesteld door de Rijkscultuurconsulent voor Gelderland in samenwerking met de Afdeling Onderzoek.

Tenslotte zij nog vermeld, dat de landbouwtechnische paragrafen uit hoofdstuk V zijn samengesteld in overleg met de Rijkslandbouwoconsulent te Zutphen.

Het noemen van andere instanties en van boeren, die bij het onderzoek op enigerlei wijze van advies hebben gediend, is ondoenlijk.

-o-o-o-o-o-o-o-o-

I N L E I D I N G , S A M E N V A T T I N G E N R I C H T L I J N E N .

Zoals in de opdracht gevraagd, moet dit rapport dienen als basis voor het beleid van het gemeentebestuur. Aangezien het beleid van een gemeentebestuur gericht zal zijn op het verkrijgen van een zo groot mogelijke *w e l v a a r t* voor zijn *b u r - g e r s* kan het niet anders of het gevraagde onderzoek zal uitvoerig moeten ingaan op de bevolking en haar bestaansbronnen. Dit komt dus neer op een demografische analyse van de bevolking - van de totale bevolking en van de bevolking gesplitst naar bedrijfstakken -, op een onderzoek naar de sociale verhoudingen en op een analyse van de bestaansbronnen. Het gaat hier als het ware om het onderzoek van een patiënt: het waarnemen van symptomen (d.m.v. kengetallen), het stellen van een diagnose (knelpunten) en zo mogelijk het aangeven van de therapie (richtlijnen), die de patiënt in de goede richting stuwt.

Zonder nauwkeurig ingelicht te zijn over de demografische en economische ontwikkeling, zonder de bestaande toestand geanalyseerd te hebben en zonder te onderzoeken welke mogelijkheden het gebied in de toekomst aan de bevolking zal verlenen, is men niet in staat om ook maar iets te zeggen, dat als basis kan dienen voor een zeker beleid.

Het onderzoek in Steenderen was temeer van belang, omdat de stem van het water, die in Steenderen gedurende eeuwen werd gehoord, nog dit jaar zal verstommen, waarna de mogelijkheden, die het grondgebied van Steenderen aan zijn bewoners bood, ongetwijfeld gewijzigd kunnen worden.

In dit rapport is er de voorkeur aan gegeven om eerst de bestaansbronnen te behandelen en daarna de bevolking.

§ 1. D e L a n d b o u w .

De gemeente Steenderen kan, met ruim 65% van zijn beroepsbevolking in de landbouw en praktisch geen industrie (alleen een steenfabriek en een zuivelfabriek), een zuiver agrarische gemeente worden genoemd. Omdat dus de welvaart van Steenderen zo nauw verbonden is met het wel en wee van de landbouw, is bij dit onderzoek aan de agrarische bedrijfstak een grote plaats ingeruimd. Zoals bekend vindt het productieproces in de landbouw plaats in vele kleine en grotere bedrijfseenheden en is hierbij sterk afhankelijk van bodem en waterbeheersing. Behalve deze min of meer vaste grootheden, is van niet minder belang de boer, die door de keuze der productierichting en de methode van werken bij de uitvoering hiervan, grote invloed op het productieproces kan uitoefenen. Het zijn deze grote verschillen in grootte der bedrijven, kwaliteit van de bodem, mate van waterbeheersing, verkavelingstoestand, productierichting en bedrijfs-

voering, die een streekonderzoek naar de landbouw altijd van groot belang doet zijn.

De bodem van Steenderen bestaat voor meer dan 60% uit uitstekende rivierkleigronden, waarvan zeker 30% zeer geschikt is voor fruitteelt en nog eens 30% voor klein fruit en kersen. Slechts ongeveer 12% van de grond is zwaar en nat (thans nog) en kan dan ook slechts als grasland worden gebruikt; de beekgronden (10%) zijn thans eveneens te nat. Bouwland is op alle niet te natte en te zware grond mogelijk, alleen de kampgronden (8%) zijn ten dele niet zo geschikt tengevolge van harde lagen en te geringe vochthoudendheid. De kom- en beekgronden komen voorlopig alleen in aanmerking voor grasland.

Anders is (gedeeltelijk was) het gesteld met de waterbeheersing. Eeuwen lang stond 4/5 van de gemeente Steenderen bloot aan overstroming door het IJsselwater en het, door deze hoge IJsselstanden opgestuwde water van de hoger gelegen zandgronden. Met de dichting van de Baakse Overlaat en het plaatsen van gemalen aan de Groote- en Baakse beek zal hieraan nu definitief een einde komen.

Met deze regeling van de waterafvoer der grote beken zijn echter nog niet met één slag alle gronden in Steenderen goed ontwaterd. Om het volle profijt te trekken van bovenstaande verbeteringen zal men nu onverwijld moeten overgaan tot uitvoering van de afwateringsplannen van de Baakse broek met Hengelse beek en in het gebied van Olburgen, Rha en een gedeelte van de Luur, terwijl in de Baakse Waard nog gronden liggen, die last hebben van kwelwater van hoger gelegen gronden, welk euvel door drainage is te bestrijden. Naast deze waterafvoer zal ook aandacht besteed moeten worden aan de wateraanvoer of het opstuwen van water. Voor de oplossing van deze laatste vraagstukken zal het gewenst zijn eerst nog een hydrologisch onderzoek in te stellen (zie hoofdstuk III).

Na de dichting van de Baakse Overlaat zal het mogelijk worden enkele belangrijke veranderingen in de uitoefening van de landbouw aan te brengen. De landbouw in Steenderen kan thans het best worden gekenschetst - alle gegevens uit hoofdstuk V bevestigen dit - als te extensief. Het grasland, speciaal in het Westen, krijgt vrijwel geen enkele bemesting, terwijl ook aan de verzorging weinig wordt gedaan; de veebezetting is vooral op de grote bedrijven zeer licht en de melkproductie moeten voor een oud fokgebied als zeer laag worden aangemerkt. Ook de outillage van de bedrijven (bedrijfsinrichting) - o.a. te weinig gierkelders en silo's - wijst op een zeer extensieve bedrijfsvoering, evenals de beweidingstechniek. In de toekomst zal men in Steenderen, wat de productierichting betreft, de kant moeten uitgaan van minder grasland en bij het bouwland zal het noodzakelijk zijn de oppervlakte granen te beperken ten bate van de voedergewassen. Dit is

nu voor het eerst mogelijk, omdat men bij het maken van zijn bedrijfsplan geen rekening meer behoeft te houden met het water. Behalve aan de productierichting zal vooral ook aandacht moeten worden besteed aan de bedrijfsvoering, waarvan de belangrijkste factoren hierboven werden aangestipt.

Een belangrijk onderdeel van de landbouw in Steenderen is de fokkerij en mesterij. Van ouds is Steenderen een belangrijk fokgebied, dat zich toelegt op het fokken van M.R.U.vee, waarbij vooral veel aandacht wordt besteed aan het exterieur. De gegevens over de melkopbrengsten per koe wijzen echter uit, dat de resultaten van deze fokrichting voor de melkproductie gering zijn. Het is dan ook zeer de vraag of de fokkerij in Steenderen, gelet ook nog op het feit, dat de echte fokbedrijven een zeer lichte melkveebezetting en veel jongvee blijken te hebben, op de goede weg is.

Een bezinning op de juiste fokrichting, een dichtere melkveebezetting, een betere behandeling van grasland en bouwland en een verbetering van de bedrijfsinrichting zullen in de toekomst gelijkelijk de aandacht vragen. Al deze verbeteringen zijn nu mogelijk geworden, omdat de meerdere moeiten en kosten niet meer door het water zullen worden weggespoeld. De meerdere hoeveelheid arbeid, die voor deze intensivering van de landbouw nodig is, zal voor Steenderen geen bezwaren opleveren; op de kleine bedrijven is de arbeidsproductiviteit laag, vnl. omdat er meer arbeidskrachten rondlopen dan er nodig zijn en bovendien is er in het verleden altijd een aanzienlijk vertrekoverschot van arbeidskrachten naar elders geweest.

Bij de mogelijkheden voor de toekomst moet hier ook nog worden ingegaan op de tuinbouw. Deze mogelijkheden zijn, gelet op de bodem, ruimschoots aanwezig, terwijl ook het klimaat geen bezwaren oplevert. In dit verband is het nog van belang te vermelden, dat een aanzienlijk gedeelte van Steenderen is opgenomen in het tuinbouwvestigingsplan. Aan de andere kant is de bestaande exploitatie van de grond niet bevorderlijk voor een sterke uitbreiding van de fruitteelt. In Steenderen treffen wij vrijwel uitsluitend gemengde landbouwbedrijven aan, waarvan de bedrijfsvoering in vele gevallen nog zoveel te wensen overlaat, dat men van de bedrijfshoofden voorlopig geen belangstelling kan verwachten voor de fruitteelt. In het algemeen is het ook niet gewenst, dat de fruitteelt blijvend een onderdeel uitmaakt van het boerenbedrijf.

Het is echter ook niet mogelijk en gewenst, dat de fruitteelt in een bepaald gebied zo maar naast de bestaande bedrijven ontstaat; zij zal zich dus moeten ontwikkelen uit de bestaande bedrijven - dus tijdelijk een onderdeel uitmakend van het boerenbedrijf -, waarbij het doel is een zelfstandig tuinbouwbedrijf.

De eindconclusie moet dan ook luiden, dat fruitteelt als b l i j v e n d onderdeel van het bestaande landbouwbedrijf in het algemeen niet gewenst is, maar dat het voor de ontwikkeling van de fruitteelt in een gebied als Steenderen noodzakelijk is om de fruitteelt t i j d e l i j k in de bestaande bedrijfsvoering toe te laten. Door de betere verzorging van de bestaande boomgaarden wordt de mogelijkheid geopend om naast belangstelling, ervaring en vakkennis te verkrijgen, hetgeen een ontwikkeling in de richting van het speciale fruitbedrijf mogelijk zal maken.

Aan het slot van dit landbouwkundig deel moge er nog op gewezen worden, dat de boven aangegeven veranderingen in de exploitatie van de grond, welke gedeeltelijk gezien moeten worden als noodzakelijk vervolg op de dichting van de Baakse Overlaat, niet voetstoots tot stand zullen komen; het verleden, het eeuwenlang ingesteld zijn op een bepaalde toestand, zal een geweldig remmende werking uitoefenen. Alleen met verende krachten en vooral met hulp van de Landbouwvoorlichtingsdiensten zal hier op kortere termijn iets bereikt kunnen worden.

Van groot belang hierbij is, dat het overgrote deel der bedrijven in staat moet worden geacht bij te dragen in noodzakelijke verbeteringen en tevens de kosten te kunnen dragen van de nieuwe mogelijkheden (hoofdstuk V, 8).

§ 2. D e B e v o l k i n g .

De bevolking is sedert 1800 in zeer geringe mate toegenomen. In deze periode kwamen drie inzinkingen voor, nl. van 1886 - 1902; van 1918 - 1923 en van 1927 - 1941, in welke tijdperken het zielental terugliep (VII, 2). In de oorlogsjaren nam de bevolking vrij snel toe, doordat er naast het geboorte-overschot sprake was van een vestigingsoverschot. In de naoorlogse jaren was daarentegen het vertrek weer groter dan de vestiging. Het is in Steenderen dus zo, dat, behalve in de laatste oorlog, sinds 1800 het vertrekoverschot ongeveer gelijk geweest is aan het geboorte-overschot. Als in deze gemeente alles bij het oude blijft, kan verwacht worden, dat in de naaste toekomst het zielental zeer langzaam zal stijgen, omdat het percentage Katholieken toeneemt en daardoor de gezinnen in Steenderen steeds groter zullen worden. De leeftijdsopbouw van de Katholieken heeft een veel progressievere vorm dan die van de Hervormden (IX, 2). Dat na 1920, toen het percentage Katholieken reeds groeide, de bevolking niet toenam, is te wijten aan de omstandigheden, dat in de eerste plaats het aantal vertrekkende gezinnen groter was dan de zich vestigende, maar ook dat de vertrekkende gezinnen groter, dus ouder, waren dan die zich in Steenderen vestigden (VII, 2).

Maar in Steenderen blijft niet alles bij het oude; immers de Baakse Overlaat wordt gedicht. Nu kan men zich afvragen of deze verandering in de naaste toekomst een bevolkingsvermeerdering als gevolg zal hebben. Vanzelfsprekend is deze vraag alleen dan te beantwoorden, wanneer men zeker weet, dat de werkgelegenheid in deze gemeente als gevolg van de dichting groter zal worden. Beschouwen wij dit nader.

Zoals hierboven werd opgemerkt, kan de landbouw verbeterd worden en kan de tuinbouw tot verdere ontwikkeling worden gebracht. De arbeidsbehoefte zal hierdoor in de agrarische sector toenemen. Doch, wat de landbouw betreft, kan de arbeidsproductiviteit op de kleinere bedrijven worden verhoogd, waardoor een groot deel van de toegenomen arbeidsbehoefte voor rekening van de reeds aanwezige arbeidskrachten kan worden genomen; immers op de kleinste bedrijven zijn tweemaal zoveel arbeidskrachten aanwezig als op de grootste voor dezelfde arbeidsbehoefte (V, 6). Voor een klein deel van de toegenomen arbeidsbehoefte evenwel dienen aanvullende arbeidskrachten te komen, die o.i. niet uit de boerengezinnen moeten worden gerecruiteerd - de huidige generatiedruk is te groot, nl. 3 opvolgers (zoons) op één bedrijf (VIII, 3a) - maar die zullen moeten bestaan uit betaalde arbeidskrachten (zie voor de huidige verhouding gezinsarbeid - loonarbeid hoofdstuk VIII, 6). De afvloeiing van zoons uit de ouderlijke bedrijven, die thans slechts 22,4 % is (VIII, 3 b) dient dus zo groot te zijn, dat er slechts één opvolger voor één bedrijf beschikbaar is, hetgeen betekent, dat 60% der zoons na het verlaten der lagere school niet tewerkgesteld dient te worden in de ouderlijke bedrijven.

Verwachten wij in de naaste toekomst een grotere arbeidsbehoefte in de landbouw; ook door een verdere ontwikkeling van de tuinbouw zal de werkgelegenheid in Steenderen groter kunnen worden. Wanneer de fruitteelt zal worden uitgebreid, in die zin, dat er, naast de landbouwbedrijven, tuinbouwbedrijven zullen ontstaan, dan zullen ongetwijfeld boerenzoons met een fruitteeltopleiding hiervoor in aanmerking komen. In 1947 werd met een fruitteeltcursus in Steenderen begonnen; de eerste jaargangen boerenzoons met deze opleiding zullen wellicht in de bestaande landbouwbedrijven meer zorg gaan besteden aan de boomgaarden. Wanneer bij de boerenzoons een jaar of vijf flinke animo blijft bestaan voor deze cursussen, zal het kunnen gebeuren, dat er uit de bestaande bedrijven afgesplitste fruitbedrijfjes kunnen ontstaan. Hierdoor zal dan de arbeidsbehoefte in de agrarische sector langzamerhand iets vergroot kunnen worden en zal

de afvloeiing van boerenzoons uit de agrarische bedrijven niet meer 60% behoeven te zijn, doch enigermate minder. Rekening houdende met de aanleg van de leerlingen der drie hoogste klassen in Steenderen, alsmede met het advies, hetwelk de Psychologische instituten te Nijmegen en Arnhem hebben gegeven, verdient het echter wel aanbeveling meer zoons van boeren dan tot nu toe het geval was een niet-agrarisch vak te laten leren, bv. via een ambachtsschool (IX, 1). Dit zal dienen te geschieden, onmiddellijk na het verlaten van de lagere school om te voorkomen, dat de beste jaren om opgeleid te worden voor een niet-agrarische werkkring voor boerenjongens verloren gaan. Bovendien zal daardoor dan ook voorkomen worden, dat 38% van deze jongens eerst op gem. 22-jarige leeftijd tot de ontdekking komt, dat zij van beroep of bezigheid moeten veranderen (VIII, 2 d).

De vestiging van een ambachtsschool in Steenderen wordt evenwel ontraden met het oog op een te geringe jaarlijkse aanvoer van leerlingen (IX, 1) en de ambachtsscholen, die er in de grotere plaatsen in de omgeving reeds zijn.

Veronderstellen wij, dat de afvloeiing van jongeren uit de landbouw in de naaste toekomst groter zal worden en dat deze een niet-agrarisch vak geleerd zullen hebben, dan zal Steenderen deze jonge arbeidskrachten moeten derven, wanneer de arbeidsbehoefte in de industrie en/of in de ambachtsnijverheid in deze gemeente niet zal toenemen. Aangezien de ambachtsnijverheid plaatselijk verzorgend is, kan deze eerst dan toenemen, wanneer de primaire werkgelegenheid groter wordt, wat dus wil zeggen, dat met industrievestiging zou moeten worden begonnen.

Nu kunnen wij ons onmiddellijk afvragen, welke kans Steenderen in dit opzicht heeft. In de eerste plaats zal door de dichting van de overlaat geen overstroming meer voorkomen, dus ook geen overstroming van toekomstige industrieterreinen. Verder loopt de primaire weg Doetinchem-Zutphen door de gemeente heen, een weg, die onmisbaar is bij vestiging van industriële bedrijven. Tenslotte ligt de gemeente aan de rechteroever van de IJssel, waardoor ook het verkeer te water, hoewel niet ideaal, verzekerd is (VI).

Daartegenover staat, dat de nabijgelegen stadjes (Zutphen, Doetinchem, Doesburg en die, liggend aan de andere oever van de IJssel) eerder in aanmerking komen voor vestiging van nieuwe industriële bedrijven dan plattelandsgemeenten met een overwegend agrarische structuur, omdat bv. de arbeidsmarkt in de eerste plaats meer gedifferentieerd is, de ligging aan moderne verkeerswegen beter ontwikkeld is, enz.

Het lijkt ons daarom, dat de kansen van vestiging van zwaardere industrieën voor Steenderen zeer gering zijn en dat misschien alleen enige lichte

agrariſche i n d u s t r i ë n, zoals een jamfabriek en/of een exportſlachtorij, in a a n m e r k i n g z u l l e n k o m e n (VI).

Hoe groot nu de beroepsbevolking bv. in 1962 - de in dat jaar 15-19 jarigen zijn thans reeds geboren, zodat geen prognose van het geboortecijfer behoeft te worden opgesteld - in Steenderen kan zijn, is moeilijk te ſchatten. Dat deze bevolking door bv. twee bescheiden agrariſch-induſtriële bedrijven en door een kleine toeneming van het fruitareaal met als gevolg enige vergroting van de verzorgende groep (volgens hoofdstuk VI een vergroting van een vierde tot een vijfde van de toegenomen primaire beroepsbevolking) een weinig zal toenemen, kan met enige zekerheid worden verwacht. Deze toeneming zal in deze 15 jaar echter eerder minder dan meer dan 75 beroeps-personen zijn.

In 1947 was het aantal mannelijke beroesperspersonen in Steenderen 1263, het aantal 15-64 jarigen 1260, dus practiſch gelijk. Stel nu, dat de gemeente tot 1962 alle jongens, die 15 jaar worden, kon vasthouden, doordat binnen haar grenzen in deze 15 jaar werkgelegenheid gevonden kon worden, dan zal het aantal mannelijke beroesperspersonen 1511, of 251 meer dan in 1947, bedragen. Hieruit kan men afleiden, dat het migratiesaldo van de beroepsbevolking in Steenderen altijd negatief zal blijven.

Bovenstaande prognose der beroepsbevolking over 15 jaar betekent, dat Steenderen jaarlijks gem. een uitbreiding krijgt van maximaal 5 beroesperspersonen. Aangezien in de laatste decennia zich vooral jongere beroesperspersonen in de gemeente vestigden en oudere vertrokken, lijkt het ons, dat het jaarlijks aantal woningen met niet meer dan 3 behoeft te worden uitgebreid, daarbij ook rekening houdend met een vervanging door slijtage, echter niet met het aantal van het huidige woningtekort. Steenderen had nl. op 31 Mei 1947 12 woningen minder dan op 31 December 1940 (opgave C.B.S. zie hoofdstuk VII pag.) en 263 inwoners of ca 53 gezinnen meer. Dit betekent dus, dat het woningtekort op 31 Mei 1947: 65 woningen bedroeg. Stel, dat Steenderen in 1962 het woningtekort heeft ingehaald, dan zal deze gemeente op dat tijdstip derhalve $65 + 45 = 110$ woningen meer moeten hebben dan zij op 31 Mei 1947 bezat.

In 1947 heeft de gemeente een voorstel tot een concept-uitbreidingsplan laten vervaardigen, welk voorstel voorziet in een uitbreiding met 570 woningen. Bij een aantal inwoners per woning van 5 (het gemiddelde voor Steenderen: zie hoofdstuk VII) wil dit voorstel dus zorgen voor een onderdak voor 2850 personen of ruim 70% meer dan er in 1947 in Steenderen woonden. Bovendien kan men vóór 1970 zeker niet meer verwachten dan 4300 inwoners. Het komt ons dan ook voor, dat dit voorstel tot een concept-uitbreidingsplan te groot is opge-

z e t. Immers b i j e e n u i t b r e i d i n g s p l a n van 200 w o n i n g e n kan men, wanneer de beroepsbevolking zich na 1962 blijft uitbreiden met hetzelfde aantal als tussen 1947 en 1962, tot het jaar 2000 voort. Hierbij dient onmiddellijk opgemerkt te worden, dat dit voorstel door het gemeentebestuur niet is aanvaard. Dit bestuur heeft gewacht op de dichting van de Baakse Overlaat en op de consequenties, die na onderzoek hieruit bleken te kunnen voortvloeien.

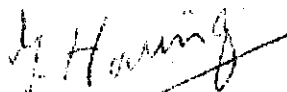
Wanneer wij tenslotte dit voorstel, dat in 1947 is vervaardigd, beschouwen, dan valt ons de blokbebouwing in alle dorpen en buurtschappen op. Het lijkt er veel op, dat de ontwerper van deze kleine bevolkingsconcentraties "micro-stadjes" wil maken. Wij vragen ons af, wie daar in de toekomst moeten wonen. Afgezien van een zeer geringe industrievestiging, ligt de toekomst van Steenderen vooral in de intensivering van de Landbouw. Het komt ons voor, dat bv. de toekomstige fruitteilers niet in de dorpskernen moeten wonen, doch op hun bedrijf en dat de grotere boeren gaarne op hun bedrijf een landarbeiderswoning willen hebben nu het steeds moeilijker wordt om inwonende knechts te krijgen. Tegen een geringe blokbebouwing van het dorp Steenderen als centrum van de gemeente bestaan o.i. geen bezwaren.

's- Gravenhage, 31 December 1949.

Samengesteld o.l.v.

Ir A. Maris
C.D. Scheer, ec. drs
M.A.J. Visser, soc. drs

De directeur,

(Dij J. Horrings)

HOOFDSTUK I.

LIGGING EN KLIMAAT.

§ 1. L i g g i n g .

De gemeente Steenderen, bestaande uit de dorpen Steenderen, Bronkhorst (een oud stadje) en Baak, alsmede uit de buurtschappen Toldijk, Rha en Olburgen, ligt aan de rechteroever van de IJssel.

Deze gemeente heeft volgens de gegevens van het C.B.S. een totale oppervlakte van 4948 ha; daarvan is 4135 ha cultuurgrond, 50 ha bos en 765 ha overige gronden: bebouwde eigendommen, erven, wegen, dijken etc. (geen woeste grond). Hierop wonen 4010 zielen (31 Mei 1947).

In het Noorden grenst de gemeente aan de gemeente Warnsveld, in het Oosten aan Hengelo en Zelhem, in het Zuiden aan Hummelo en Keppel en in het Westen aan de IJssel met aan de overkant de gemeenten Rheden en Brummen.

Zutphen ligt op een afstand van 12 km; de afstand van het centrum der gemeente, het dorp Steenderen, tot aan de primaire weg (Zutphen-Doetinchem) bedraagt 2,5 km, tot Doesburg 10 km, tot het veer-Dieren 7 km en tot het veer-Brummen 3,5 km. Er bestaat een goede autobusverbinding van Steenderen met Zutphen en Doetinchem (Geld. Tramwegen).

§ 2. K l i m a a t .

Steenderen ligt op de breedte van De Bilt, doch Oostelijker. De gem. jaartemperatuur is gelijk aan De Bilt; de gen. jaarlijkse en dagelijkse amplituden zijn misschien iets groter. Omdat de windkracht hier kleiner is dan in de Westelijke provincies van ons land, speelt bij de ontwikkeling van de fruitteelt alleen de nachtvorstfrequentie een rol. Volgens Dr J.P.M. Woudenberg van het K.N.M.I. is het gevaar voor nachtvorst in de derde dekade van April en in de eerste van Mei in het Zuidelijk gedeelte van het IJsseldal niet groot, althans ligt de frequentie van dit verschijnsel niet boven normaal. Alleen waarschuwde hij voor uitgestrekte graspercelen en kommen in de bodem; in de nabijheid van grasland en in kommen kan het nachtvorstverschijnsel veelvuldiger voorkomen.

Wat de fysieke voorwaarden betreft, zijn de bodem en de waterhuishouding in Steenderen de factoren, welke een rol spelen bij het in ontwikkeling brengen van de fruitteelt.

HOOFDSTUK II.

DE BODEMGESTELDHEID IN DE GEMEENTE STEENDEREN.

(uitgebracht door de afdeling Onderzoek
van de Cultuurtechnische Dienst)

De gemeente Steenderen blijkt reeds bij oppervlakkige beschouwing een zeer variabele bodem te bezitten. Lichte en zware, hoge en lage gronden wisselen op korte afstanden el-
kander af. Het gebruik, dat men van deze gronden maakt, heeft
zich bij de bodemgesteldheid aangepast, maar heeft tevens re-
kening moeten houden met de overstromingen, welke van tijd
tot tijd optraden. Nu deze overstromingen binnenkort tot het
verleden zullen horen, zal de bouw van de bodem meer naar vo-
ren komen. Toch zal men in de toekomst nog niet geheel onbe-
invloed door de rivier zijn grondgebruik kunnen aanpassen aan
de bodemgesteldheid. Een inzicht in de waarde van de grond en
vooral de mogelijkheden, welke deze grond biedt, nu de over-
stromingen niet meer zullen optreden, vergt een bespreking van:

1. de geologie;
2. de bodemtypen;
3. de verbeteringsmogelijkheden;
4. de bestemming.

§ 1. G e o l o g i e .

De bouw van het profiel tot in diepe lagen moet men be-
schouwen naar de invloed, welke vier factoren, te weten de tec-
toniek, de glaciatie, de rivier en de erosie hebben uitgeoefend
naar aard en mate.

a. De tectoniek.

Nederlands ondergrond wordt doorsneden door breukvlakken
en van het oosten naar het westen daalt de bodem met toenemen-
de snelheid. Het gevolg hiervan is, dat de sliblaag bij Rijn
en Waal dik is en vooral in het westen van ons land vele meters
aan daling heeft moeten opvullen om deze daling te compenseren.
In het IJsseldal is deze sliblaag veel minder dik. Het is op
zichzelf wel veelzeggend, dat de IJssel het westelijk deel van
de diluviale vlakte volgt en stroont aan de zijde, waar de da-
ling het grootste is. Van belang is, dat men bij een sterke da-
ling van het aardoppervlak, tengevolge van de variaties in zee-
spiegelniveau en de daarmee samenhangende gedragingen van de
rivier, op de diepten, waar tijdelijk een begroeiingsvlak was,
thans hinderlijke, ondoorlatende, zware sliblagen aantreft. De
geringere dikte van de klei in het IJsseldal maakt het onwaar-
schijnlijk, dat men deze lagen even veelvuldig zal aantreffen
als in de Betuwe.

b. De glaciatie.

De glaciale verschijnselen zijn voor de gronden in de gemeente Steenderen van belang voor zoverre zij door stuwning van het hoogterras oorzaak zijn van het vormen van de heuvelrug van de Veluwe, welke een begrenzing vormt voor het IJsseldal. De ligging van de rivier wordt beheerst door deze gestuwde gronden en de naar het westen toenemende daling van het oppervlak. Verder werd het diepe IJsseldal met laagterraszanden gevuld. Deze zanden zijn vrij grof en zeer doorlatend; dit is speciaal van belang voor de hydrologie. De rivier doorsnijdt deze doorlatende lagen en kan bij lage stand tot ver van de dijk een wateronttrekkende werking uitoefenen. Verdrogingsvraagstukken en klachten in deze richting zijn hier steeds te verwachten, wanneer men maatregelen tot vermindering van wateroverlast of verlaging van waterpeilen heeft genomen.

c. De rivier.

De IJssel heeft, al meanderende, zich een breed dal uitgeslepen en overal tekenen van vroegere activiteit achtergelaten. Men ziet in het terrein de oude rivier-lopen nog liggen en komt overal de hoger gelegen terreinstroken tegen, welke men gemakkelijk als oeverwal herkent. Als gevolg van deze rivierwerking is de verdeling van de grond naar zwaarte zeer grillig en de slibgehalten zeer gevarieerd. Het is speciaal de westelijke helft van de gemeente, waar men in stroomgronden, komgronden en oeverwallen een rivierenlandschap aantreft. In de oostelijke helft vindt men zanden, welke op de geologische kaart als laagterraszanden staan aangegeven.

d. De erosie.

Het is speciaal in het gebied van de laagterraszanden, dat men de erosieverschijnselen moet zoeken. Zowel de winderosie in de vorm van opgestoven terreinhoogten als de watererosie in de vorm van beekdalen treft men hier aan. Het vermoeden is gewettigd, dat deze beken veelal oudere dalen van grotere rivieren volgen en wellicht dus maar in zeer bescheiden mate verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor het grondtransport, dat deze dalen vormde. Toch ziet men in de terreintopografie onder invloed van de afvoer van het regenwater zich een richting oostwest ontwikkelen, welke loodrecht staat op de richting, welke de IJssel in het topografisch beeld heeft. De erosie brengt hiermee dus een eigen accent in de bodemkundige toestand.

Van belang is dit, omdat zowel ophoging van het maaiveld door opstuiving als verlaging door uitschuring, de ontwateringsdiepte beïnvloeden en het gebied landbouwkundig in een ongunstiger toestand achtergelaten hebben.

Hierachter wordt een gedeelte van de geologische kaart weergegeven, zoals die in 1933 door Dr P. Tesch werd opgenomen. Deze kaart geeft een overzicht van laagterraszanden en beekdalen. Bij de thans uitgevoerde bodemkundige opname hebben wij echter de indruk gekregen, dat het terreingedeelte, waar de post-glaciale dalopvulling II 8 aan het oppervlak komt, slechts van een beperkte omvang is. Plaatselijk beschouwden wij het profiel echter als een mengsel van holoceen rivierzand I 8z en laagterraszand II 8. Deze rivierinvloed over vrijwel de gehele oppervlakte van de gemeente Steenderen lijkt niet onwaarschijnlijk, gezien het onder water lopen van dit gebied bij hoge IJsselstanden.

§ 2. De bodemtypen. ¹⁾

De bodemtypebeschrijving wijkt af van de geologische, welke een genetisch-historische is en tracht meer het morfologisch-fysische beeld naar voren te brengen. Zo worden de profielen ingedeeld naar de dikte, het slib- of humusgehalte of grofzandigheid van de te onderscheiden lagen, waarbij de aanwezigheid van storende lagen speciaal wordt aangetekend. Voor de hier als bijlage bijgevoegde samenvattende bodemkaart zijn deze onderscheidingen naar min of meer genetische gezichtspunten samengevat.

a. De stroomgronden.

Onder invloed van de rivier werden profielen gevormd, welke tijdens overstromingen werden opgehoogd en afhankelijk van de watersnelheid grover of fijner werden. Op het hoogste punt van de oeverwal zijn deze het grofste en het zandigste. Op grotere afstand neemt het slibgehalte toe. In deze reeks van aaneensluitende gronden zijn enkele groepen onderscheiden, welke in figuur 1 en 2 nader worden verduidelijkt (zie pag. 20 en 21).

(1) De zwaar-zavelige stroomgronden (ZS)

Ver van de rivier verwijderd, waar slechts weinig doch kleirijk materiaal tot afzetting kwam, vindt men laag gelegen gronden met een bruingrijze zavelaag van 80 cm dikte en 40 tot 60% slib. Met toenemende diepte wordt het profiel geleidelijk lichter en gaat de grond tenslotte over in een matig grof zand met een U-cijfer van \pm 80. Deze gronden, welke grenzen aan de overkomde oeverwallen, vindt men vooral in het westelijk deel van de gemeente.

(2) De zavelige stroomgronden (ZS)

Dichter bij de rivier is de zavelaag dunner en wordt als een grijsbruine laag ter dikte van 60 cm en een gehalte aan slib van 20 tot 40% aangetroffen. Het grove zand vindt men hier op hoger niveau, het zand is iets grover dan bij het ZS-profiel en wordt gekenschetst door een U-cijfer van 60 à 70. Deze

¹⁾

zie hiervoor de bodemtypenkaart achter in het rapport.

gronden komen het meest voor in het midden van de gemeente Steenderen.

(3) De lichtzavelige stroomgronden (LZS)

Op nog hogere plaatsen op de oeverwal neemt de hier bruine zavelige bovenlaag af tot \pm 40 cm dikte en het slibgehalte daalt tot 10 - 20%. Deze bovenlaag gaat naar de diepte over in vrij grof zand met een U-cijfer van \pm 50. De licht zavelige stroomgronden komen, afhankelijk van de loop van oude rivierdalen en van de IJssel zelf, verspreid voor over het gehele oppervlak van de gemeente Steenderen.

(4) De rivierzandige stroomgronden (RZS)

Op de hoogste punten van de oeverwal hebben de bij overstroming optredende watersnelheden het afzetten van zavel nooit mogelijk gemaakt. Hier vindt men zeer zandige profielen. De bouwvoor, welke door stoppelresten enz. een geel-bruine kleur heeft gekregen, zal omstreeks 20 cm dik zijn en rust op vrij grof zand met een U-cijfer van 30 à 40. Het gehalte afslibbare delen in de bouwvoor bedraagt nog geen 10%. Deze gronden komen als uiterste vormen van het LZS-profiel eveneens over de gehele gemeente verspreid voor.

b. De kampgronden.

De LZS en RZS profielen zijn vermoedelijk ook in oudere tijden arm en droog en mestgierig geweest. De hoogteligging maakte deze gronden ongeschikt voor grasland en beter geëigend, hoewel vermoedelijk dus ook niet al te best, voor bouwland. De aanvoer van mest heeft deze gronden opgehoogd. De gebruikelijke plaggenmest is hier echter niet zoals bij de essen met heideplaggen gemaakt maar met plaggen, welke uit de omgeving, uit rivierklei- of beekafzettingen, werden gestoken. Het gevolg is, dat men hier niet het zwarte humeus-zandige esprofiel met veelal gebleekte kwartskorrels vindt, maar een slibhoudende bruine laag, waar de plaggen van de rivierklei en een wat donkerder bruine laag, waar de plaggen van de beekafzetting werden gestoken. Hoewel gevolg van eenzelfde activiteit van de mens, zal men goed doen de onderscheiding tussen esgronden en kampgronden te blijven maken, vooral waar ook het grondgebruik en de bewoning, alsmede de geografische indeling van deze gronden, van die van een Drentse es zeer verschillen.

(1) De hoogzandige kampgrond (HZK)

Is het kampgrondprofiel ontstaan uit een RZS-profiel, dan treft men de opgebrachte laag meestal ter dikte van 30-50 cm aan en is het slibgehalte 10-20 %. Deze kampgronden vindt men vooral in het midden en de oostelijke helft van de gemeente.

(2) De diepzandige kampgrond (DZK)

Wanneer men een LZS-profiel als grondslag heeft genomen, varieert de dikte van de slibhoudende laag tussen 50 en 80 cm. Ook hier zijn de slibgehalten tussen 10 en 20 %. De plaatsen, waar men dit profiel aantreft, zijn als bij het HZK-profiel.

c. De komgronden.

Waar de stroomsnelheid zeer gering werd, hetzij in de lage gedeelten achter de oeverwallen, hetzij in lage delen van een afgesneden rivierarm, ontstonden zware gronden. Hoewel de sedimentatie-omstandigheden dezelfde waren, zijn de omstandigheden van voorkomen ongelijk. Men zou het tweede type ook stroomdraadgrond kunnen noemen. Met het oog op de productiemogelijkheden van deze gronden kunnen deze profielen echter zeer wel tezamen worden gezien.

(1) De komleemgronden (KL)

In het stilstaande water van een verlandende stroom werd een zwaar pakket klei afgezet. Dit is een zeer zware, ondoorlatende, geheel gereduceerde, grijze klei met 60-90 % slib. De bevolking duidt deze laag als een leemlaag aan. Bij de latere overstromingen werd in de lage delen een verdere zware laag ter dikte van 50 cm met 50 - 70% slib afgezet, zodat in totaal een kleilaag van 100 - 120 cm dikte ontstond. Deze laag gaat vrij plotseling over in blauw grijs grof zand van de ondergrond met een U-cijfer van 30 tot 40.

In de laagste plaatsen kon veenvorming optreden, waarbij een sterk venig kleipakket ontstond, eveneens rustend op de grove blauwgrijze zanden van de ondergrond. In de gemeente Steenderen treft men dit profiel aan in de oude IJsselarm, de Emmer en in het stroomdal, dat in de Baakse Waard wordt gevonden.

(2) De komgronden (K)

Zoals reeds werd opgemerkt vindt men over de oeverwallen geslagen slib in lage gedeelten als zware klei terug. Er ontstond een zware, bruingrijze kleilaag van ± 90 cm dik en 50 - 70% slib, welke op het grove zand van de ondergrond, U-cijfer 50 à 60, rust. Dit komprofiel treft men in het westelijke deel van de gemeente plaatselijk aan.

De hier geschetste bouw van de rivierafzettingen vertoont zich in werkelijkheid door een aantal complicaties als een minder eenvoudig geheel. Soms werden de stroomgrond-profielen afgezet op een ondoorlatende, grijze komkleilaag of werd een oeverwal opgeworpen op een dichtgeslibd stroomdal. Ook werd een reeds tot zijn eindpunt gekomen ontwikkeling herhaaldelijk gestoord door bedverleggingen van de rivierarmen. Men vindt de oude profielen soms als ruïne, soms overdekt met komklei, soms bedekt met overslaglagen. Deze overgangs- en overslaggronden zullen in de vereenvoudigde beschrijving niet verder worden behandeld, omdat het door deze profielen ingenomen oppervlak niet belangrijk is.

d. De beekgronden.

In de oude stroomdalen, welke later door de beken gevolgd werden, zette zich de beekbezinking af. De snelheid van afzetting is hier klein geweest tegenover die bij de rivierafzettingen. De dalen waren over het algemeen vochtig en de humus-

houdende sliblaag is hieruit te verklaren. De profielen treden op in de oude rivierdalen in het oosten van de gemeente. Ook thans zijn deze gronden nog slecht ontwaterd. In de ondergrond treft men het grove zand van de rivierdalen aan.

(1) De zware beekgronden (ZBK)

In het midden van de dalen bezonk het zwaarste materiaal. De grond bestaat uit een humeuze, bruine bovenlaag van \pm 35 cm dikte met 15-30 % slib. Hieronder treft men een plastische leemlaag aan van \pm 25 cm dikte en dezelfde zwaarte. Het geheel rust op het grove, blauw-grijze rivierzand met een U-cijfer van 40 à 50. Het is een zeer vochtig profiel, dat men aantreft in de twee oude stroomarmen in het oosten van de gemeente.

(2) De lichte beekgronden (LBK)

Op de hogere gedeelten in de dalen, de zandplaten en de randen van de oeverwallen zijn lichtere gronden afgezet. Deze profielen zijn opgebouwd uit een humeuze, bruin-grijze laag van \pm 30 cm dikte en 10 - 20 % slib, rustende op grof rivierzand met U-cijfer 50 à 60. De ligging is eveneens vrij laag en het profiel vrij vochtig. Deze gronden komen weinig voor. Het oppervlak, dat door deze profieltypen wordt ingenomen, is ongeveer als volgt:

Stroomgronden			
zwaar zavelige stroomgrond	ZZS	15	%
zavelige stroomgrond	ZS	15	%
licht zavelige stroomgrond	LZS	25	%
rivierzandige stroomgrond	RZS	5	%
Kampgronden			
hoogzandige kampgronden	HZK	2	%
diepzandige kampgronden	DZK	6	%
Komgronden			
komleemgronden	KL	10	%
komgronden	K	2	%
Beekgronden			
zware beekgrond	ZBK	8	%
lichte beekgronden	LBK	2	%
overgangs- en overslaggronden		10	%
		<hr/>	
		100	%

§ 3. De verbeteringsmogelijkheden.

De nieuwe toestand, welke na het dichtten van de overlaat en het verhogen van de dijken zal ontstaan, zal voor de bevolking mogelijkheden scheppen om op hun gronden veel in orde te maken, wat door de dreiging van overstroming vroeger achterwege placht te blijven. Van belang zijn hier:

- a. de waterbeheersing;
- b. de bemestingstoestand;
- c. de structuur.

Buiten beschouwing zullen wij hier laten de mogelijkheden van egalisatie en breken van dichte lagen, als een perfectionisme, waar de streek nog niet aan toe is.

a. De waterbeheersing zal in Hoofdstuk III worden behandeld.

b. De bemesting.

Aan het rivierslib pleegt men een overdreven waarde toe te kennen, terwijl ook het oplossen van bodemzouten bij overstroming naar onze mening te zeer geducht wordt. Een feit is evenwel, dat de bemestingstoestand wat betreft kalk en fosforzuur in dit gebied niet gunstig blijkt te zijn. Bij de kampgronden is de toestand iets beter, omdat daar de stalmest altijd heen ging. Zoals in vele achterop geraakte gebieden zal speciaal het opvoeren van de bemestingstoestand veel tijd, geld en aandacht vragen. Van veel belang zal het zijn, de ernst van de toestand kenbaar te maken door met een ruim opgezet regionaal grondonderzoek de bemestingstoestand met getallen meetbaar en vergelijkbaar te maken. (zie voor de bemesting ook hoofdstuk V,2).

c. De structuur.

De gebruikelijke ervaring, dat zware gronden en hoge waterstanden, oorzaak van verwaarlozing van de grond, veelal gepaard gaan met een slechte structuur, wordt ook in dit gebied bevestigd. De toch al niet eenvoudige verbetering van de structuurtoestand van diepere lagen wordt nog bemoeilijkt, doordat bij hoge IJsselstanden de diepere lagen toch weer in het water zullen komen te staan, ook al is de overstroming niet meer mogelijk na de dijkverhoging. Een groter gebruik van stalmest op grasland zal nodig zijn. De bemesting van het bouwland zal daarbij meer dan thans met kunstmest dienen te geschieden. Dat de kringloop van graslandverbetering, via meer vee en meer stalmest naar structuurverbetering en daardoor beter grasland, een moeilijk, traag verlopend en veel vasthoudendheid vereisend, proces is, is een bekende ervaring.

De verheffing van de landbouw zal gepaard moeten gaan met een verhoging van de productiviteit. De gangmaker van de grondverbetering en de bedrijfsintensivering is naar onze mening de verbeterde beheersing van de waterhuishouding door afwatering, drainage en wateraanvoer. Het zal van belang zijn, op dit punt plannen te ontwerpen, welke de thans bestaande en in studie zijnde werken ter verbetering van de waterhuishouding aanvullen.

§ 4. D e b e s t e m m i n g .

De tegenwoordige toestand is zo, dat de hoogste gronden (het RZS-profiel) wagens hun droogte-gevoeligheid als bouw-

land in gebruik zijn. Fruitteelt vindt men dichtbij huis, op de LZS- en ZS-profielen. In hoofdzaak echter worden deze ook als bouwland gebruikt, evenals de kampgronden, de HZK- en de DZK-profielen. In gras liggen de zware, natte gronden, de ZZS, KL, K, ZBK en LBK-profielen. De nieuwe toestand ten aanzien van mogelijke wateroverlast biedt thans echter het grondgebruik nieuwe kansen.

Wij onderscheiden hier tuinbouw- en grasland en zullen de geschiktheid van de profielen in dit opzicht nagaan.

Ten aanzien van het grondgebruik ligt de cultuurvorm voor de uiterste gevallen naar ons voorkomt vast. De RZS-gronden zijn voor elk vochteisend gewas te droog en zullen onder alle omstandigheden als bouwland moeten worden gebruikt. De KL- en K-profielen daarentegen zijn te zwaar en te nat voor ander gebruik dan grasland. Hoewel met de nodige voorzorgen hier bouwland mogelijk is, zal men, omdat deze bedrijven toch grasland behoeven, met een omzetting tot bouwland van deze profielen niets kunnen winnen. De beekgronden ZBK en LBK zijn thans eveneens te nat voor ander gebruik dan als grasland. Bij een streng beheerste ontwatering echter en een in orde brengen van de bemestingstoestand zou van het LBK-profiel een uitstekende tuingrond te maken zijn.

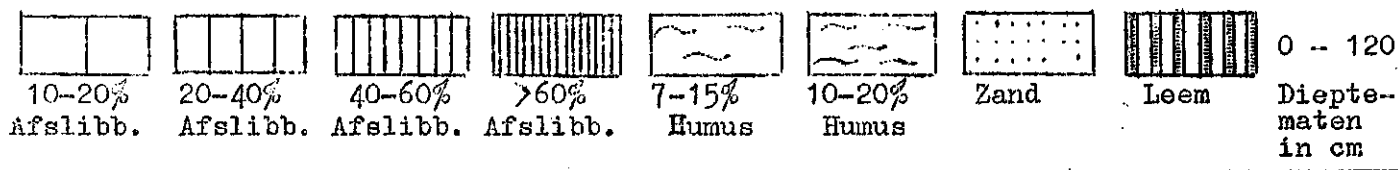
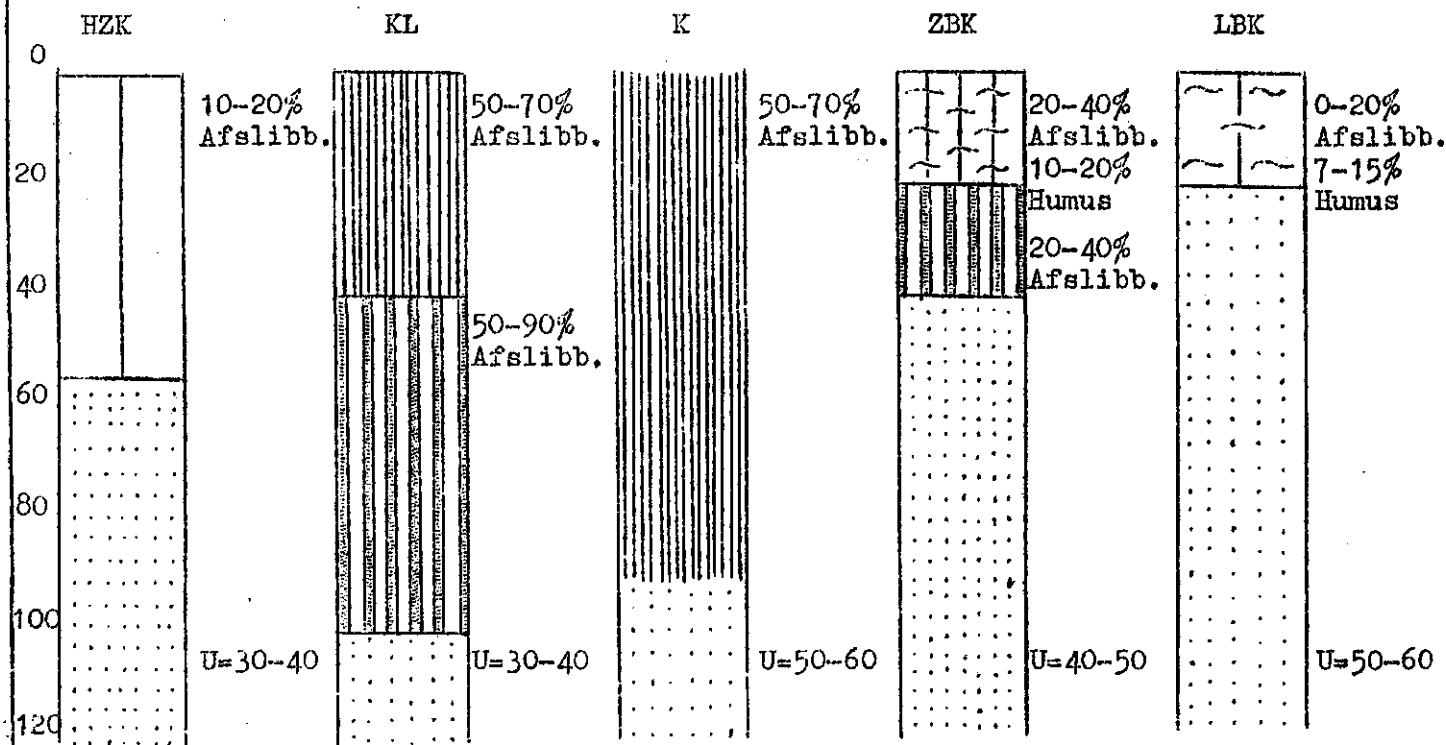
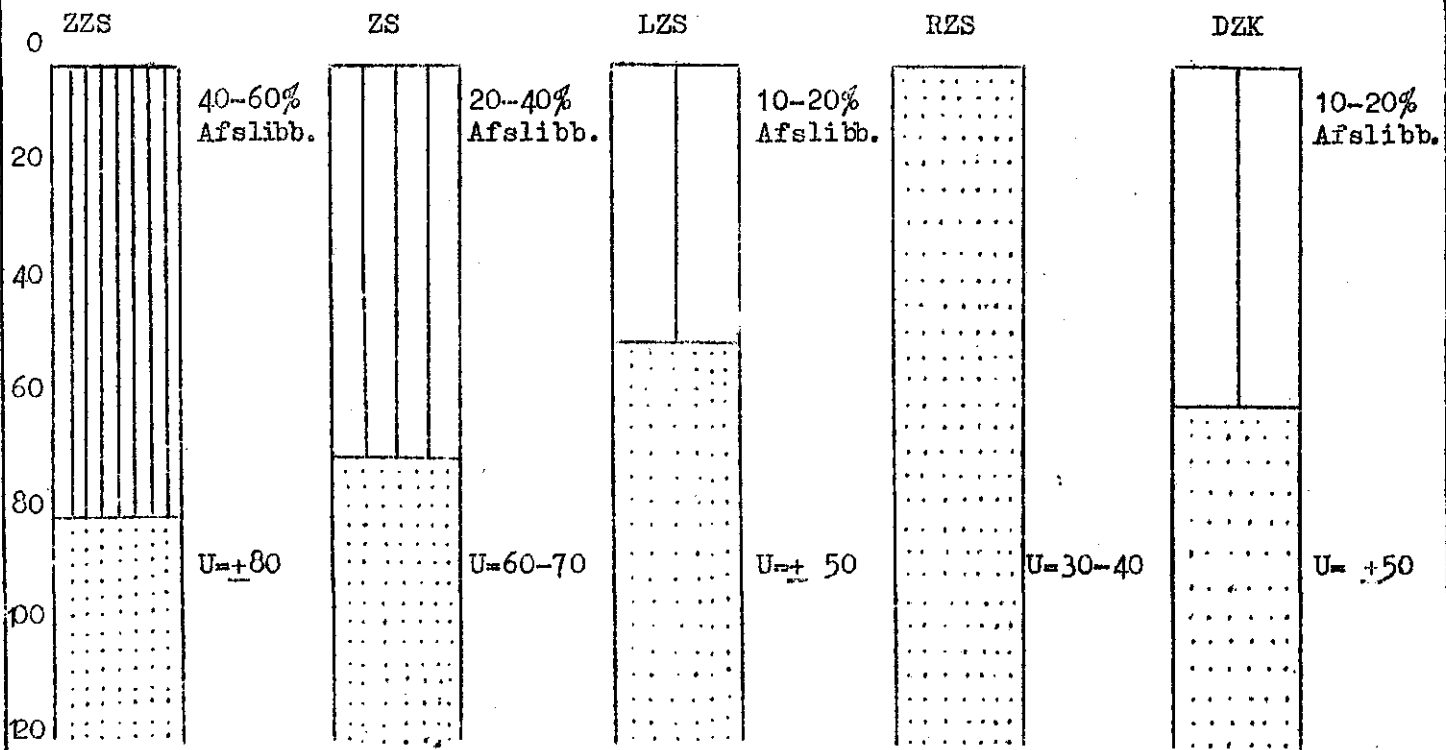
Ten aanzien van fruitteelt kan men zeggen, dat in het algemeen de ZZS- en de ZS-profielen hiervoor bij uitstek geschikt zijn, terwijl de LZS-, HZK- en DZK-profielen nog wel geschikt zijn, maar toch iets minder in aanmerking komen. Meer in detail lijkt ons het ZZS-profiel voor kersen wat zwaar, het LZS-profiel daarentegen voor deze vrucht bijzonder geschikt.

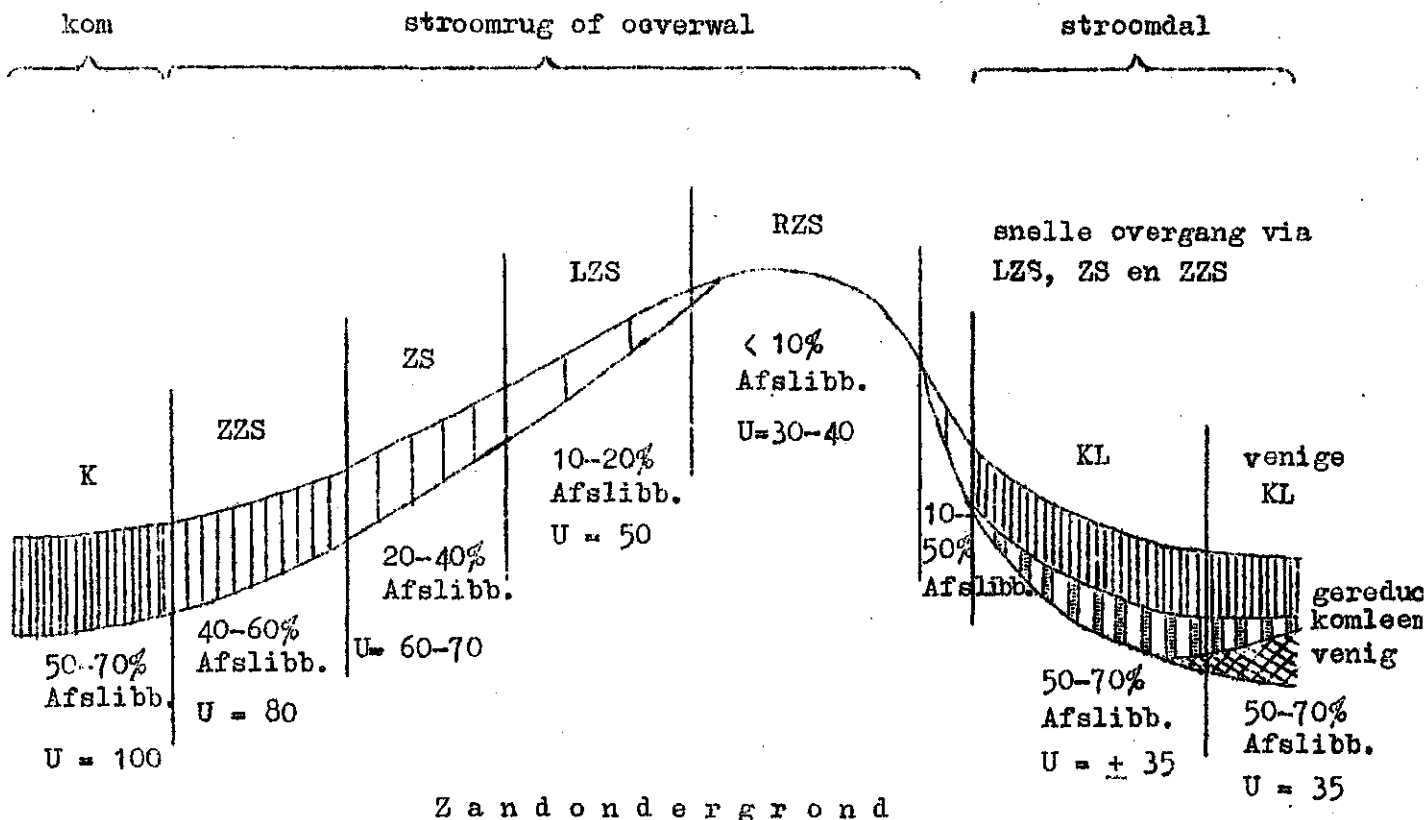
Klein-fruit als aardbeien en frambozen zullen het op de lichtere LZS-, HZK- en DZK-profielen goed doen, terwijl hier ook aan kruidenteelt, tabak enz. gedacht kan worden. Het ZS-profiel is wellicht reeds aan de zware kant. Het ZZS-profiel is dit in nog sterkere mate en vermoedelijk zal men goed doen hier eerst, bij gebruik als bouwland, een krachtige verbetering van de structuur na te streven, eer men, indien dat noodzakelijk zou worden geacht, hier aan fijnere cultures kan denken.

Naarmate men dichter bij de IJssel komt, zal droogteschade bij lage rivierstanden het fruit meer bedreigen. Hier zal het een goede voorzorg zijn om de plantgaten groot te maken en de ondergrond diep los te breken.

Bouwland is op alle niet te natte en te zware gronden mogelijk. De KL- en L-profielen sloten wij reeds uit, terwijl ook de beekgronden als grasland wel nodig zullen zijn. De kampgronden en de lichtere stroomgronden, van ouds de bouwlanden, zijn ten dele hiervoor niet zo geschikt, zij het, dat ander gebruik nog minder zou passen tengevolge van harde lagen, te geringe vochthoudendheid of bemestingstekorten. De mogelijkheden van wateraanvoer zullen in de toekomst op de bestemmingskeuze van deze gronden mede van invloed zijn.

PROFIELTYPEN

schaal horizontaal 1 : 5000
 verticaal 1 : 80

HOOFDSTUK III.

WATERBEHEERSING EN ONTSLUITING VAN DE GRONDEN IN DE GEMEENTE STEENDEREN.

(uitgebracht door de Rijkscultuurconsulent voor Gelderland
in samenwerking met de Afd. Onderzoek van de Cultuur-
technische Dienst).

§ 1. De waterstaatkundige indeling.

De gronden in de gemeente Steenderen vormen naar hun waterstaatkundige indeling een onderdeel van het Waterschap van de Baakse Beek en van het Polderdistrict D.O.H.O. dijken. Het gedeelte, dat onder het Waterschap van de Baakse Beek valt, is maar klein. Het wordt gevormd door het Noord-Oostelijke deel van de gemeente. De begrenzing wordt in het Westen aangegeven door de weg van Zutfen naar Doetinchem, in het Noorden door de Baakse Beek, in het Oosten door de Hengelose Beek tot ongeveer Bloemendaal en in het Zuid-Westen door een grenslijn, welke van een punt nabij Bloemendaal in Noord-Westelijke richting naar de weg Zutfen-Doetinchem loopt.

De waterafvoer van de landerijen binnen de gemeente Steenderen, maar tevens van hoger gelegen gronden buiten de gemeente, geschiedt door drie beken en wel de Grote Beek, de Hengelose Beek en de Baakse Beek.

De voornaamste waterafvoer voor de gemeente Steenderen vindt door de Grote Beek plaats. Ook van buiten de gemeente, waar deze beek de naam Rode Beek draagt, wordt hierop veel water geloosd. De Grote Beek vormt een gedeelte van de Zuidelijke grens van de gemeente, welke grens verder de Luurse Laak tot de IJssel volgt.

Van minder betekenis is de Hengelose Beek, welke geheel binnen het gebied van het Waterschap van de Baakse Beek valt.

De Baakse Beek tenslotte vormt de Noordelijke grens van de gemeente Steenderen. Deze beek is van meer belang, omdat hij de Hengelose Beek opneemt alsmede enkele leidingen, zoals de leiding, welke de afwatering van de Veers verzorgt, de Leigraaf, welke het water afvoert van een deel van het Baakse Veld, ongeveer de gehele Baakse Mark en een gedeelte van het Baakse Broek en de Schiphorster Laak, welke op de Leigraaf afwatert.

§ 2. De waterbeheersingsvraagstukken.

a. De invloed van de IJssel.

Het grote vraagstuk in dit gebied is dat van de IJssel. Zowel bij hoge standen door overstroming als bij lage standen

door afvloeien van het water worden de landbouwkundige mogelijkheden in dit gebied benadeeld.

Bij hoge rivierstanden bedreigde het water de gemeente. Het was niet alleen de directe overstroming door de IJssel, welke dit veroorzaakte. Bij een hoge stand van de rivier kunnen de Grote Beek en de Baakse Beek hun water niet meer op de IJssel lozen. De beken treden buiten hun oevers en helpen zo de overstromingen vergroten. Verreweg het grootste deel van de gemeente kan daarbij onder water komen te staan en slechts enkele hoge gedeelten kunnen vrij van overstroming worden gehouden.

Door de dichting van de Baakse Overlaat is men in staat, de gemeente Steenderen van de herhaaldelijk weerkerende wateroverlast te bevrijden. Het zal dan echter tevens noodzakelijk zijn, de mogelijkheid te scheppen om het water van de Baakse Beek en de Grote Beek naar de hoge rivier af te voeren. Dit zal met gemalen dienen te geschieden, welke een zodanige capaciteit zal moeten worden gegeven, dat zij in staat zijn de gehele winter afvoer van deze beken te verwerken.

De dichting van de Baakse Overlaat alsmede de bouw van de gemalen zal de overlast van de hoge rivierstanden en grote winterafvoeren over enkele jaren geregeld hebben. Men is daarmee echter nog niet van de moeilijkheden af, welke door de IJssel veroorzaakt worden. Bij lage IJsselstanden wordt het water aan de doorlatende ondergrond onttrokken en daalt de grondwaterspiegel over 1 tot $1\frac{1}{2}$ km van de rivier tot vele meters diep onder het maaiveld.

In de toekomst zal het ongetwijfeld noodzakelijk worden aan deze verdroging door lage rivierstanden iets te gaan doen. Ten dele zal men trachten, het water door stuwen op te houden. Hoewel waterpassing en hydrologisch onderzoek noodzakelijk zullen zijn voor een definitieve uitspraak, lijkt het niet waarschijnlijk, dat men met deze middelen veel zal kunnen bereiken. In de toekomst zal men dan ook wel niet kunnen ontkomen aan het inmalen van water. Dit zal naar de hogere gedeelten van het gebied gevoerd moeten worden langs in verhoging gelegen waterleidingen van de aard van het gedeelte "groene kanaal", dat ten Noorden van Wichmond zal komen. Vandaar kan het water dan naar de lagere gebieden stromen en van plek tot plek op de meest gewenste hoogte worden opgehouden of opgestuwd. Plannen in dit opzicht zijn nog niet in ontwikkeling. Wel kan men reeds voorspellen, dat deze plannen een groter gebied zullen moeten beslaan dan alleen de gemeente Steenderen.

b. De Baakse Waard.

Een verbeterde ontwatering wordt na de dichting van de Baakse Overlaat mogelijk voor de Baakse Waard. In dit gebied zal het dan aantrekkelijk worden, ook in de winter de waterstand te beheersen.

Voor de afwatering van dit gebied is de Bakerweerdse Laak de belangrijkste waterloop. In deze Laak monden nog de Wolfstraatse en Brinkse Laak uit. De Bakerweerdse Laak wordt bemalen door een gemaaltje aan de Stoomdijk. Dit heeft een capaciteit van 30 m^3 per minuut, wat, bij een oppervlakte van 1120 ha bemalen land, op een capaciteit van $2,7 \text{ m}^3/100 \text{ ha}$ per minuut neerkomt. Voor een goede bemaling is dit veel te gering, wanneer men niet slechts in de zomer deze gronden wil bemalen, maar ook in de winter het water wil beheersen. Na de dichting van de Baakse Overlaat zal dit gemaaltje op een capaciteit van 8 tot $9 \text{ m}^3/100 \text{ ha}$ worden gebracht. Daarmede zal de afwatering aan moderne eisen zijn aangepast. De Bakerweerdse Laak is reeds genormaliseerd en verruimd van profiel en zal de wateraanvoer voor het toekomstige gemaal in zijn huidige vorm kunnen verzorgen.

Een bijzonder vraagstuk in dit gebied is de wateroverlast, welke gronden in dit gebied ondervinden als gevolg van kwelwater vanuit nabij gelegen hoge gronden. De bestrijding van dit teveel aan water is door drainage van de betreffende percelen te bereiken. De bodemkaart en hydrologisch onderzoek kunnen hiervoor met weinig moeite betrouwbare grondslagen leveren. Er is alle aanleiding, te verwachten, dat een afdoende remedie kan worden gevonden. Plannen in deze richting zijn in overweging.

c. De Baakse Broek.

De afwatering van de Baakse Broek levert moeilijkheden op, omdat dit complex gronden ingesloten ligt tussen hoge gronden. Deze situatie concentreert het water van omringende gronden op dit gebied en belemmert de afvoer. De afvoer van de gronden geschiedt door de Hengelose Beek. Het profiel van deze beek zal dienen te worden verruimd, terwijl op grond van waterpassing zal moeten worden uitgemaakt, of verdieping eveneens noodzakelijk zal zijn. Behalve aan de afvoer van water zal ook aandacht moeten worden besteed aan de w a t e r - a a n v o e r .

Bij het Waterschap van de Baakse Beek bestaan plannen om de Hengelose Beek te verbeteren. Een bijkomstige moeilijkheid kan wellicht gelegen zijn in de omstandigheid, dat ongeveer vanaf Groenendaal tot de Grote Beek de Hengelose Beek de grens is tussen het Waterschap van de Baakse Beek en het Polderdistrict D.O.H.O. dijken. Dientengevolge mag bijvoorbeeld een smalle strook hoge gronden, ten Westen langs dit gedeelte van de Hengelose Beek gelegen, niet op deze beek afwateren, hoewel het verhang dit wel tot de meest redelijke oplossing zou maken. De hoge ligging maakt, dat deze gronden hiervan niet in de vorm van wateroverlast lijden. Ook voor dit gebied is een technische oplossing mogelijk.

d. Het afwateringsgebied van de Grote Beek.

De Grote Beek werd reeds genoemd als de voornaamste waterafvoerende beek voor de gemeente Steenderen. Op deze beek stromen als zijtakken af de Luurse Laak - een waterafvoer van geringe betekenis - de Olburgse Laak en de Kleine Beek. De capaciteit van deze waterlopen is voor de zomerafvoer ruim voldoende. Hier loopt het water zelfs te snel weg. Het Polderdistrict D.O.H.O. dijken tracht door het plaatsen van stuwen in deze beken het water nog zo lang mogelijk vast te houden. Het bodemkundig onderzoek voert echter tot het vermoeden, dat dit wel nooit een volledig succes zal opleveren. De ondergrond laat het water te gemakkelijk ondergronds naar de IJssel afvloeien. Zonder een onderzoek naar de gedragingen van de grondwaterspiegel in dit gebied zal het moeilijk zijn een plan te ontwerpen, dat in staat stelt, zo veel mogelijk profijt van het weinige in de zomer aanwezige water te trekken. Vermoedelijk zal men hier wel water moeten innalen.

Ten aanzien van de winterafvoer mag worden opgemerkt, dat bij lage IJsselstand de Grote Beek het water voldoende kan lozen. Alleen in het gebied van Olburgen, Rha en een gedeelte van de Luur is de capaciteit voor de winterafvoer nog niet geheel voldoende. Wanneer de Baakse Overlaat echter gedicht is, zal de uitvoering van plannen, welke werden ontworpen tot verbetering van de waterafvoer in dit gebied, deze tekortkoming geheel kunnen opheffen. Bij hoge rivierstanden zal een gemaal niet gemist kunnen worden. Dit gemaal zal binnenkort dan ook worden gebouwd.

e. Grondverbeteringsmogelijkheid op de Veers.

De gronden van de Veers met een hooggelegen licht kampprofiel, vormen in de gemeente Steenderen vrijwel de enige gronden, welke aan droogte lijden tengevolge van bodemkundige eigenschappen van ongunstige aard. Het is hier niet aan het grondwater te wijten, dat deze verdroging optreedt. Ook onder normale omstandigheden staat dit zeer diep. In deze profielen komen zandoerbanken voor, welke het contact tussen onder- en bovengrond verbreken en de doorworteling moeilijk maken. Deze zandoerlagen komen voor tot een diepte van 60 cm en liggen meestal te diep om met een gewone ploeg te worden gebroken. Het zou van belang kunnen zijn, om na te gaan, of met een ondergrondsploeg aan deze ongunstige omstandigheden wat te doen zal zijn.

§ 3. O n t s l u i t i n g .

Wat betreft de wegen kan men van de gemeente Steenderen het volgende zeggen. De lengte bedraagt voor:

- a. Hoofdverkeerswegen: 26,5 km met een gemiddelde wegbreedte van 9 à 10 m (wegoppervlakte ± 25 ha)

- b. Verharde binnenwegen: 18,5 km met een gemiddelde wegbreedte van 7 m (wegoppervlakte \pm 13 ha)
- c. Zandwegen: 30 km met een gemiddelde wegbreedte van 7 m (wegoppervlakte \pm 21 ha).

De totale oppervlakte van de gemeente Steenderen bedraagt \pm 5000 ha.

Of uit het verkavelingsoogpunt het wegennet voldoende is, valt moeilijk te zeggen. De verkaveling is niet uitermate slecht en steekt uit boven het gemiddelde peil in de Achterhoek. In de Baakse Waard lijkt het wegenstelsel wat gering. Dit kan echter ook afhankelijk zijn van de bedrijfsgrootte.

Tenslotte zij nog vermeld, dat er plannen bestaan om een regelrechte verbinding tussen het dorp Steenderen en Lamstraat tot stand te brengen met een aansluiting op Drempt. Bovendien bestaat het plan δ f de Kerveldijk te verharren voor de verbinding met Hengelo δ f een verbinding Tooverstraat-Lankhorsterstraat te maken. Ook wil men een weg over de Molenkolk tot de weg Bronkhorst-Baak gereedmaken, alsmede Olburgen verbinden met Pipelure. Wanneer deze wegen gereed zijn, is de gemeente in haar geheel voldoende ontsloten.

§ 4. S a m e n v a t t e n d e b e s c h o u w i n g .

Op het gebied van de afwatering zijn er binnen de gemeente Steenderen enkele gedeelten, welke een verbetering behoeven. Ten dele zijn hier reeds meer of minder diepgaande plannen voor gemaakt, waarvan de verwezenlijking mogelijk wordt na het afsluiten van de Baakse Overlaat en het stichten van de bemaling, welke nodig is om bij hoge IJsselstand het water uit te kunnen slaan.

De thans aanwezige bodemkaart kan aan deze plannen een steviger basis geven. Wel ontbreekt nog een goede hoogtekaart van dit gebied, hetgeen bij het opmaken van ontwateringsplannen een gemis is, dat ernstig gevoeld wordt. In de nabije toekomst verdient dit punt de aandacht.

Het zal aanbeveling verdienen, om de ontwateringsplannen eerst een definitieve vorm te geven, wanneer de hoogtekaart aanwezig is. Ook zal men de plannen in onderlinge samenhang moeten maken en niet voor te kleine gebieden afzonderlijk.

De wateraanvoer of het opstuwen van water is nog minder goed te overzien. Wat op dit gebied thans gebeurt, mist de steun van een hydrologisch onderzoek. Het zal voorzichtig dienen te worden toegepast, aangezien de kans op onvoorziene tegenslagen op het gebied van opstuwen niet gering lijkt te zijn. Wellicht zal men de definitieve regeling van de afwatering beter eerst kunnen afwachten voor men naar een oplossing van het vraagstuk van de wateraanvoer gaat zoeken.

Het breken van ondoorlatende lagen verdient in enkele kleine gebieden de aandacht. Ten dele zal de boer dit zelf kunnen doen, zodat dit niet de speciale aandacht van overheid of organisaties vergt.

De ontsluiting is niet in duidelijke mate onvoldoende. Ook hier zijn de mogelijkheden van het aanbrengen van verbetering niet van urgente aard.

--o--o--o--o--o--o--o--o--o--

HOOFDSTUK IV.

ONTWIKKELING VAN DE BESTAANSBRONNEN.

§ 1. Algemeen.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling der bestaansbronnen, voornamelijk aan de hand van de beroeps- en landbouwtellingen.

Hieronder volgen eerst enkele cijfers over het aantal zielen en het totaal aantal beroepspersonen in 1909, 1930 en 1947.

Tabel 4.1

Jaren	Zielen		Alle beroepspersonen			Agrarische beroepspersonen	
	totaal aantal	Mannen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
1909	3456	1792	1810	1150	660	836	575
1930	3797	1933	1644	1231	413	810	272
1947	4066	2059	1942	1263	679	831	485

Uit deze cijfers blijkt, en in het hoofdstuk over de demografie is dit uitvoerig geanalyseerd, dat de bevolking in Steenderen slechts zeer langzaam toeneemt. Deze toeneming is voor het totaal aantal mannelijke beroepspersonen nog minder, terwijl het aantal agrarische beroepspersonen (eveneens mannelijke) vrijwel gelijk is gebleven. Uit deze cijfers blijkt ook, dat het aantal vrouwelijke beroepspersonen sterk schommelt, vooral in de agrarische bedrijfstak, en o.i. weinig betrouwbaar is, of beter men kan deze cijfers zo moeilijk duiden. Wanneer geeft een vrouw zich op als agrarisch beroepspersoon, en hoe lang werkt zij dan mee?

Een juist inzicht in de hoeveelheid arbeid, welke de vrouw verricht, krijgt men alleen door het aantal uren te noteren, dat zij meewerkt; bij de enquête is dit gebeurd.

In tabel 4.2 wordt een overzicht gegeven van de mannelijke beroepspersonen naar de bedrijfstakken.

Tabel 4.2

Bedrijfstakken	1930		1947	
	absoluut	%	absoluut	%
Nijverheid	307	25,0	301	23,8
Landbouw	810	65,8	831	65,8
Handel en Verkeer	77	6,3	72	5,7
Overheidsdienst, Onderwijs				
Godsd., vrije beroepen, etc.	34	2,8	52	4,1
Overigen	3	0,2	7	0,6
Totaal	1231	100	1263	100

Duidelijk laat deze tabel zien de overwegende plaats, welke de landbouw in Steenderen inneemt: in beide jaren ruim 65 % van de beroepsbevolking; absoluut nog een geringe stijging van 810 tot 831. De nijverheid is van veel minder betekenis en is zelfs in de periode 1930 - 1947 nog iets in betekenis achteruit gegaan.

De volgende tabel geeft meer gedetailleerde cijfers over de bestansbronnen in Steenderen, vooral over de Nijverheid.

De beroepstelling van 1930 en 1947.

Tabel 4.3

	1930		1947	
	M	V	M	V
Aardewerk enz.	46	-	23	-
Bouwbedrijven	103	-	100	-
Chemische Nijverheid	1	-	2	-
Houtbewerking	14	-	19	-
Kleding	23	16	19	20
Leder enz.	14	-	13	-
Metaalbewerking	49	-	72	-
Papiernijverheid	-	-	2	-
Textielnijverheid	1	-	3	1
Gas, electr. waterleiding	1	-	1	-
Voeding- en genotmiddelen	55	4	47	-
Totaal industrie	307	20	301	21
Landbouw	810	272	831	485
Visserij en Jacht	1	-	1	-
Handel	45	33	48	56
Verkeer	32	5	24	6
Crediet, Verz. en Bankwezen	-	-	5	-
Vrije beroepen	16	2	35	10
Onderwijs	14	8	11	8
Godsdienst	4	-	6	-
Huiselijke diensten	2	73	1	93
Totaal maatsch. beroepen	36	83	53	111
Totaal	1231	413	1263	679

Van eigenlijke industrie is in Steenderen geen sprake. De enige, voor plattelandsgemeenten bijzondere nijverheid vormt de steenfabriek, waar in 1947 23 mensen uit Steenderen werkten; voor de rest bestaat de "nijverheid" in Steenderen uit een zuivelfabriek, smederijen, wagenmakerijen, etc., terwijl van deze 322 personen er nog 82 buiten de gemeente werkzaam waren.

AANVAAL BEDRIJVEN IET OPPERVLAKTE CULTUURGROND PER GROOTTE-KLASSE
IN DE GEMEENTE STEENDEREE VOOR DE AANGEGEVEN JAREN.

Tabel 4.4

Jaren	1 - 2 ha		2 - 3 ha		3 - 5 ha		1 - 5 ha		5 - 10 ha		10-20 ha		20 en meer ha		Aant. grond gebr. boven 1 ha	Cult. grond boven 1 ha	Gemidd. bedrijfs grootte boven 1 ha
	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha	Aant. grond gebr. in ha	Cult. grond in ha			
1895	269	.	47	.	48	.	40	.	404	.	.	.	
1910	141	75	73	.	289	.	53	.	57	.	51	.	450	.	.	.	
1921	112	68	78	297,-	258	616,8	82	584,6	73	977,6	51	1537,5	464	3717	8,01		
1930	95	71	77	293,3	243	604,2	86	598,8	81	1124,8	52	1534,6	462	3862	8,36		
1939	69	68	90	353,6	227	620,6	91	683,1	86	1234,8	58	1624,3	463	4162,8	9,01		
1948	79	63	94	369,2	236	634,-	91	679,1	86	1246,1	55	1531,8	468	4091,-	8,74		

§ 2. De landbouw.

Op de ontwikkeling van de landbouw, als zijnde vrijwel de enige primaire bedrijfstak, zal hier uitvoeriger worden ingegaan. Het zijn de gegevens betreffende de aantallen bedrijven, het grondgebruik en de veestapel, welke van deze ontwikkeling een beeld geven. Als uitgangspunt is gekozen het jaar 1895, verder is gebruik gemaakt van de drie tienjaarlijkse landbouwtellingen 1910, 1921 en 1930 en voor de laatste twee momentopnamen 1939 en 1948 zijn de gegevens ontleend aan de jaarlijkse land- en tuinbouwinventarisatie.

Om de plaats van Steenderen t.o.v. zijn omgeving te kennen zijn enkele gebieden ter vergelijking opgenomen. Hiervoor zijn twee landbouwgebieden gekozen t.w. IJsselstreek en de Graafschap, waarvan de eerste een rivierkleigebied is en de laatste tot de groep der zandgronden behoort. Steenderen wordt in zijn geheel tot de IJsselstreek gerekend, hoewel de landbouw in het oostelijke deel van de gemeente veel overeenkomst vertoont met die in de Graafschap.

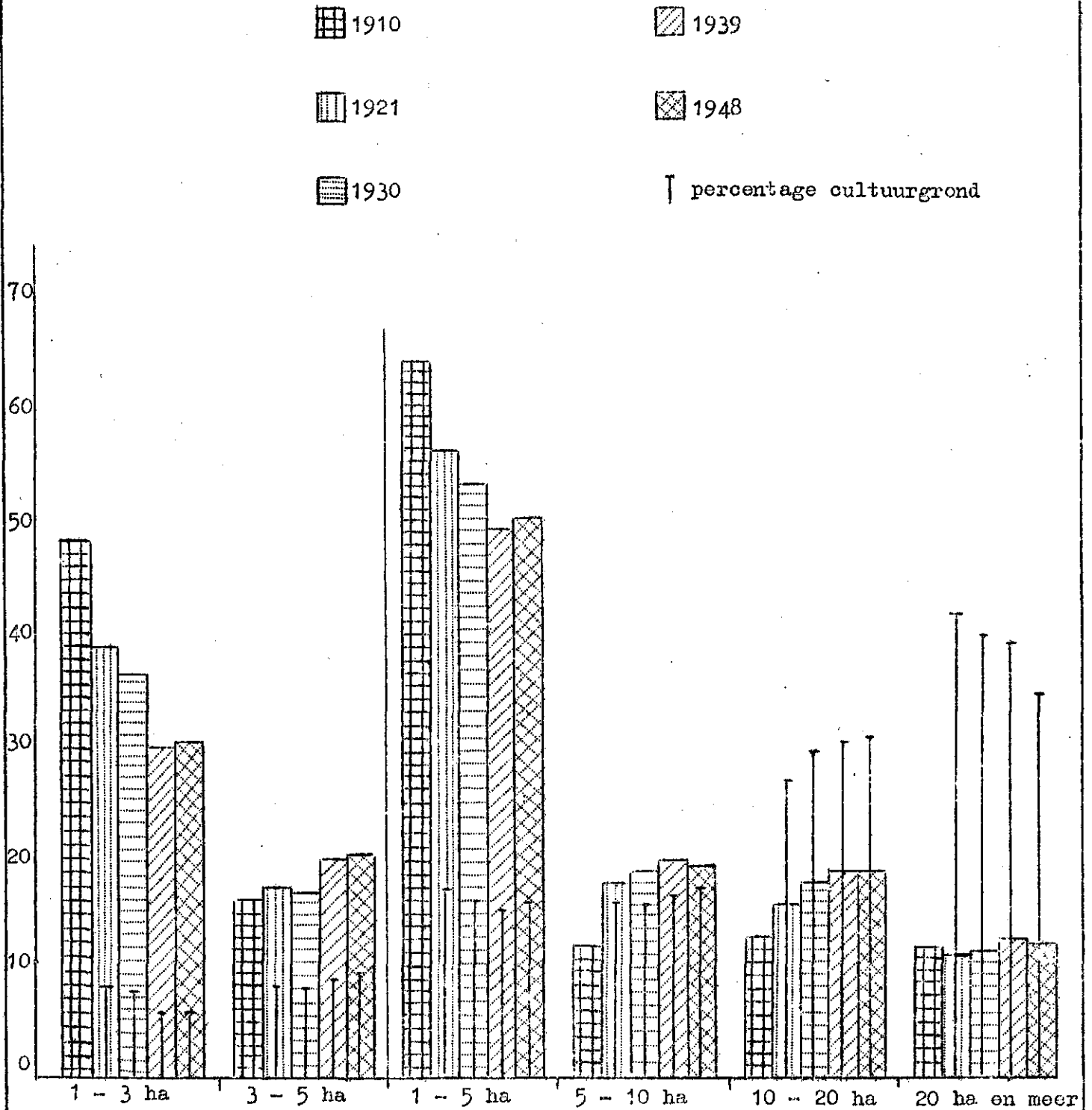
In tabel 4.4 wordt per grootteklasse een overzicht gegeven van alle bedrijven boven 1 ha en de oppervlakte cultuurgrond over een reeks van jaren in de periode 1895 - 1948, terwijl in de laatste kolom de gemiddelde bedrijfs grootte is weergegeven. Opgemerkt zij, dat de tellingen van de aantallen bedrijven vrij betrouwbaar zijn; een bedrijf boven 1 ha ziet men niet licht over het hoofd. De oppervlakte cultuurgrond is minder betrouwbaar, deze berust nl. op een schatting; de gemiddelde bedrijfs grootte moet dan ook met een korreltje zout genomen worden. De orde van grootte wordt zo echter wel aangegeven. Zie voor de jaren 1910/'48 ook grafiek 4.1.

Uit tabel 4.4 blijkt, dat in de periode 1895 - 1910 het aantal bedrijven boven 1 ha slechts is toegenomen met 46, waarvan 20 in de grootteklasse 1 - 5 ha. Deze ontwikkeling is geheel anders dan op de zandgronden, waar het aantal bedrijven rond de eeuwwisseling ongeveer verdubbelde.

Na 1910 ziet men nog een geringe toeneming en sinds 1920 blijft het aantal bedrijven ongeveer constant. Wel ziet men na 1910 een geringe verschuiving van de kleinste bedrijven naar de grootteklassen 5 - 10 en 10 - 20 ha. In 1910 bedroeg het aantal bedrijven in de grootteklasse 1 - 5 ha in % van het totaal aantal boven 1 ha: 64% voor de grootteklassen 5 - 10 en 10 - 20 ha waren deze percentages 11,8 en 12,7 %. In 1921 waren de percentages voor genoemde 3 grootteklassen resp.: 55,6 , 17,7 en 15,7 %. Deze verschuiving zet zich na 1921 in een zeer langzaam tempo voort.

In tabel 4.5 zijn ter vergelijking de omliggende landbouwgebieden opgenomen. Deze tabel geeft dus een overzicht van de ontwikkeling van de aantallen bedrijven in de verschillende grootteklassen en van de verhouding tussen deze aantallen in de grootteklassen. Zeer instructief is ook

Aantal bedrijven en oppervlakte cultuurgrond per grootteklasse, in procenten van totaal aantal bedrijven en totale cultuurgrond.

AANTAL BEDRIJVEN MET PERCENTAGE VAN HET TOTAAL PER GROORTE-
 KLASSE, INDEXCIJFERS (1970 = 100) EN GEMIDDELDDE
 BEDRIJFSGROORTE, IN STRENDJEREN EN
 2 LANDBOUWBEDEJEN

Tabel 4.5

Gebieden	1 - 2 ha			2 - 3 ha			3 - 5 ha			1 - 5 ha			5 - 10 ha			10 - 20 ha			20 - 30			> 30 ha			Totaal			> 1 ha		
	Jar- ren	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Aant. bedr.	% v/h tot.	Ind. cij- fers	Cult. grond	Ind. cij- fers	Par. cij- fers	Gemidd. bedr.	
IJssel- streek	'10	858	27,9	100	529	17,0	100	575	18,5	100	1972	63,5	100	503	16,2	100	318	10,2	100	150	4,8	0	163	5,2	100	3106	100	24254	100	7,81
	'21	715	22,6	82,4	506	15,0	95,7	619	19,6	107,7	1840	58,2	93,3	626	19,8	124,5	386	12,2	121,4	168	5,3	2,0	143	4,5	87,7	3163	101,8	24251	100,0	7,67
	'30	703	20,9	81,0	489	14,5	92,4	570	19,9	116,5	1862	55,3	94,4	730	21,7	145,1	474	14,1	149,1	171	5,1	4,0	133	3,9	81,6	3370	108,5	25140	106,1	7,64
	'47	596	17,7	68,7	467	13,9	88,3	621	18,6	109,0	1690	50,1	94,9	631	24,6	155,2	542	16,1	170,4	186	5,5	4,0	123	3,6	75,5	3372	108,6	27524	113,5	8,16
Graaf- scheer	'10	2334	20,2	100	1906	16,5	100	2516	22,7	100	6856	59,4	100	2571	22,3	100	1564	13,7	100	393	3,4	0	143	1,2	100	11547	100	70414	100	6,10
	'21	2133	17,2	91,4	1764	14,3	92,5	2841	23,0	108,6	6738	54,5	98,3	3370	27,2	131,1	1802	14,6	113,8	330	2,7	14,0	121	1,0	84,6	2361	107,0	76920	109,2	6,22
	'30	1850	14,1	79,3	1562	12,7	87,2	2680	20,5	102,4	6192	47,3	90,2	4156	31,7	161,6	2246	17,1	141,8	385	2,9	18,0	119	1,0	83,2	13098	113,4	87974	124,9	6,72
	'47	1867	13,8	80,0	1535	11,4	80,5	2509	18,5	95,9	5911	43,7	86,2	4411	32,6	171,6	2613	19,3	155,0	478	3,5	11,6	122	0,9	85,3	8535	117,2	98925	140,5	7,31
Streek- deren	'10	141	31,3	100	75	16,7	100	73	16,2	100	289	64,2	100	53	11,8	100	57	12,7	100	26	5,8	0	25	5,6	100	450	100	3717	100	8,01
	'21	112	24,1	79,4	68	14,7	90,7	78	16,8	106,9	258	55,6	89,3	82	17,7	154,7	73	15,7	128,1	31	6,7	19,2	20	4,3	80,0	464	103,1	3717	100	8,01
	'30	95	20,6	67,4	71	15,4	94,7	77	16,7	105,5	243	52,6	84,1	86	18,6	162,3	81	17,5	142,1	30	6,5	15,4	22	4,8	88,0	462	102,7	3862	103,7	8,36
	'39	69	14,9	48,9	68	14,7	90,7	90	19,5	123,3	227	49,1	78,5	91	19,7	171,7	86	18,6	150,9	39	8,5	30,0	19	4,1	76,0	462	102,7	4163	112,2	9,01
	'47	80	17,3	56,7	61	13,2	81,3	91	19,6	124,7	232	50,1	80,3	90	19,4	169,8	85	18,4	149,1	38	8,2	46,2	18	3,9	72,0	463	102,9	4108	110,2	8,87

om het aantal bedrijven voor de verschillende jaren met een indexcijfer aan te geven.

Hieronder volgen de indexcijfers voor 1947 (1910 = 100).

Tabel 4.6

Gebieden	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	> 20 ha	Totaal
IJsselstreek	68,7	88,3	109,0	85,7	165,2	170,4	98,7	108,6
Graafschap	80,0	80,5	95,9	86,2	171,6	165,0	119,9	117,2
Steenderen	56,7	81,3	124,7	80,3	169,8	149,1	109,8	102,9

In Steenderen is het totaal aantal bedrijven het minst toegenomen (102,9). Het zandgebied de Graafschap geeft de grootste toeneming te zien (117,2). Op dit verschil tussen zand- en rivierkleigebieden wezen wij reeds, op de oorzaak hiervan, gelegen in de ontginning en splitsing van bedrijven wordt in een volgend hoofdstuk nader ingegaan.

Letten wij op de grootteklasse 1 - 5 ha, dan zien wij, dat Steenderen en de IJsselstreek een grotere achteruitgang te zien geven dan de Graafschap, bij nadere beschouwing vooral in de klasse 1 - 2 ha, de grootteklasse 3 - 5 ha geeft voor de rivierkleigebieden weer een toeneming te zien.

Wat betreft de verhouding tussen de aantallen bedrijven in de grootteklassen volgen hier nog enkele samenvattende cijfers over de jaren 1910 en 1947.

Tabel 4.7

Gebieden	1 - 5 ha		5 - 10 ha		10 - 20 ha		> 20 ha	
	in % v.h. tot.		in % v.h. tot.		in % v.h. tot.		in % v.h. tot.	
	1910	1947	1910	1947	1910	1947	1910	1947
IJsselstreek	63,5	50,1	16,2	24,6	10,2	16,1	10,1	9,2
Graafschap	59,4	43,7	22,3	32,6	13,7	19,3	4,6	4,4
Steenderen	64,2	50,1	11,8	19,4	12,7	18,4	11,3	12,1

De bovengenoemde tendenzen komen hier tot uiting in de sterk dalende percentages (1947 t.o.v. 1910) in de grootteklasse 1 - 5 ha en de stijgende percentages in de grootteklassen 5 - 10 ha en 10 - 20 ha. Kenmerkend voor de rivierkleigebieden is het hoge percentage bedrijven boven 20 ha; opvallend is ook, dat er in de rivierkleigebieden verhoudingsgewijs nog meer bedrijven van 1 - 5 ha voorkomen dan in de Graafschap. Ondanks het hoge percentage bedrijven van 1 - 5 ha is ook de gemiddelde bedrijfsgrootte in Steenderen aanzienlijk groter dan in de Graafschap; dit vanwege het grote aantal bedrijven boven 20 ha en het betrekkelijk gering aantal bedrijven van 5 - 10 ha. Sinds 1910 is de gemiddelde bedrijfsgrootte toegenomen, evenals in de IJsselstreek en zeer sterk zelfs in de Graafschap.

§ 3. H e t g r o n d g e b r u i k .

In tegenstelling tot de Graafschap (zandgebied) is in Steenderen de oppervlakte cultuurgrond door ontginning van woeste grond vrijwel niet toegenomen. De weinige ontginningen vonden plaats in het oostelijke deel van de gemeente, in het westelijk deel is alle grond reeds eeuwenlang in cultuur.

In de grafiek van het grondgebruik kan men de grote betekenis aflezen, welke het grasland in Steenderen altijd heeft gehad: in 1930 een top, maar in 1948 toch nog bijna 65% van de totale cultuurgrond en in alle jaren was de oppervlakte grasland verhoudingsgewijs groter dan in de IJsselstreek en de Graafschap (Grafiek 4.2).

Letten wij op de verdeling van de gewassen over het bouwland, dan blijken de granen in Steenderen ongeveer dezelfde belangrijke plaats in te nemen als in de zandgebieden en dit ondanks de vele uitstekende rivierkleigronden. Na de oorlog is de betekenis van de granen in Steenderen iets minder geworden en gedaald tot ruim 62%. In de betekenis van de hakvruchten is in de loop der jaren weinig verandering te constateren en ook treden geen grote verschillen aan de dag met de IJsselstreek en de Graafschap. Het aandeel van de voedergewassen in de oppervlakte bouwland is in Steenderen en de IJsselstreek na de oorlog sterk toegenomen.

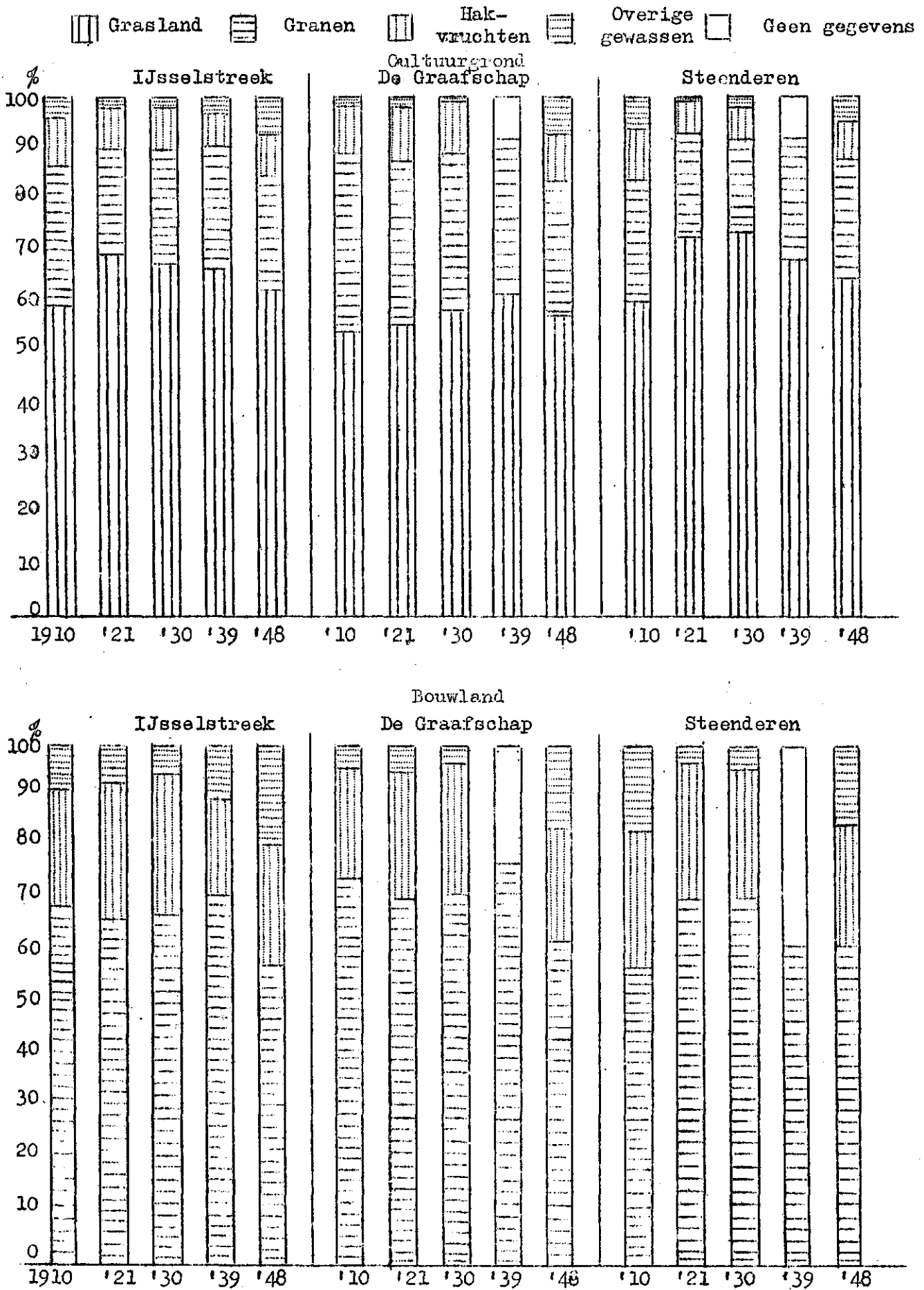
Aangezien hier in vogelvlucht de ontwikkeling van de laatste 40 jaar wordt nagegaan en de tuinbouw zich pas in de laatste jaren heeft ontwikkeld, wordt de tuinbouw in zijn geheel behandeld in hoofdstuk V, paragraaf 2.

§ 4. D e v e e s t a p e l . .

Grafiek 4.3 geeft een beeld van de ontwikkeling van de veestapel. Wat betreft de melk- en kalfkoeien geeft Steenderen geen markante verschillen te zien met de IJsselstreek en de Graafschap; van 1910 af een geleidelijke toeneming, tot in 1948 een indexcijfer van ruim 156 werd bereikt.

De varkens- en kippenstapel daarentegen blijkt in Steenderen niet die hoge vlucht te hebben genomen als in de Graafschap en blijft ook bij de IJsselstreek iets ten achter.

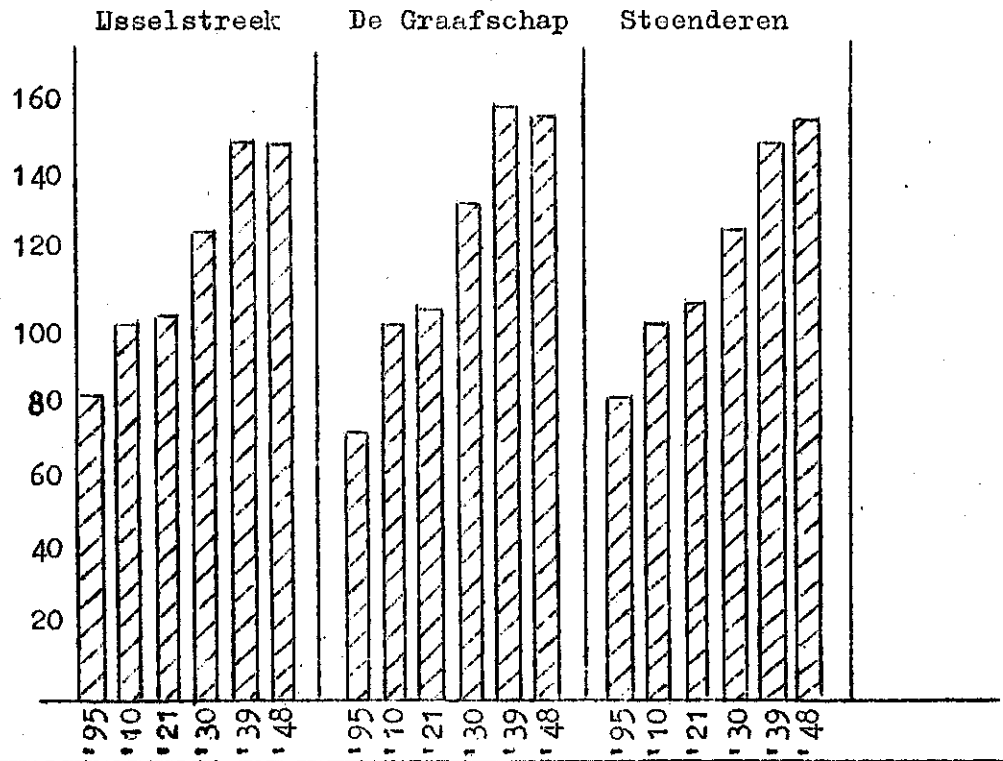
Grondgebruik in Steenderen en twee landbouwgebieden in procenten van de cultuurgrond en in procenten van het bouwland.

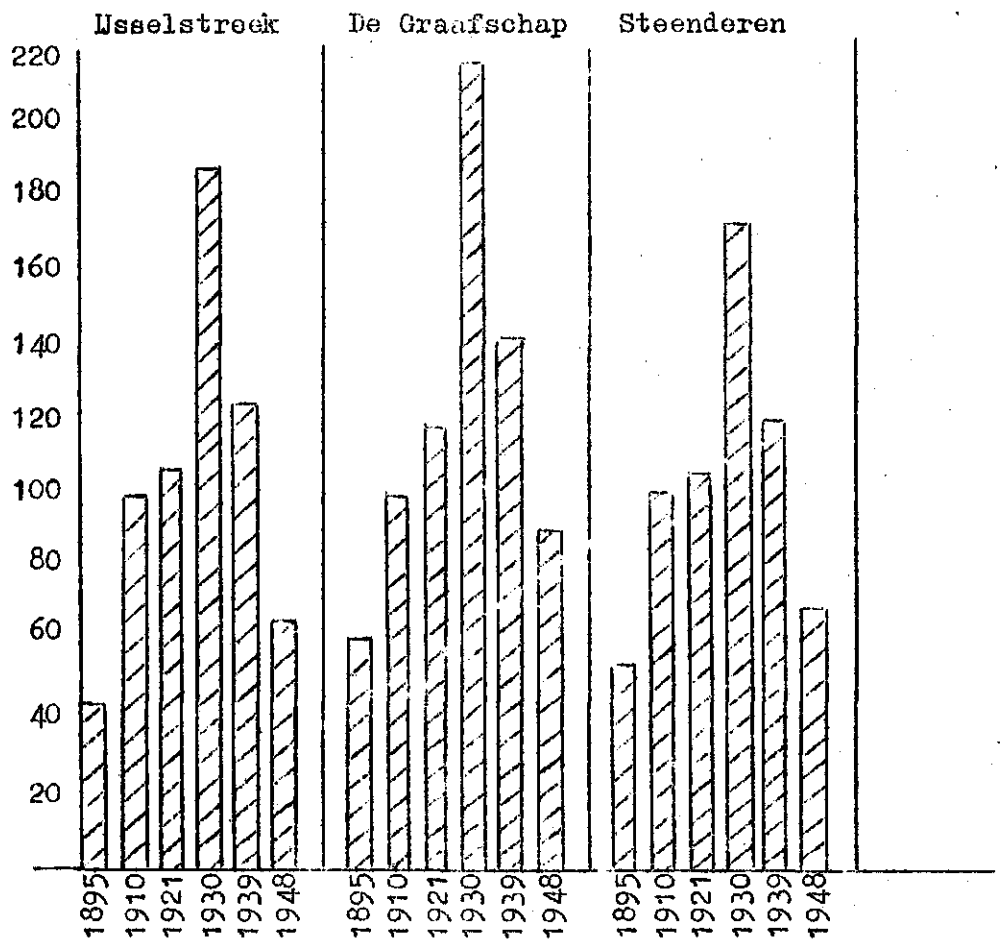
Veetellingen in Steenderen en twee landbouwgebieden.

Index: 1910 = 100

Melk- en Kalkfloeien

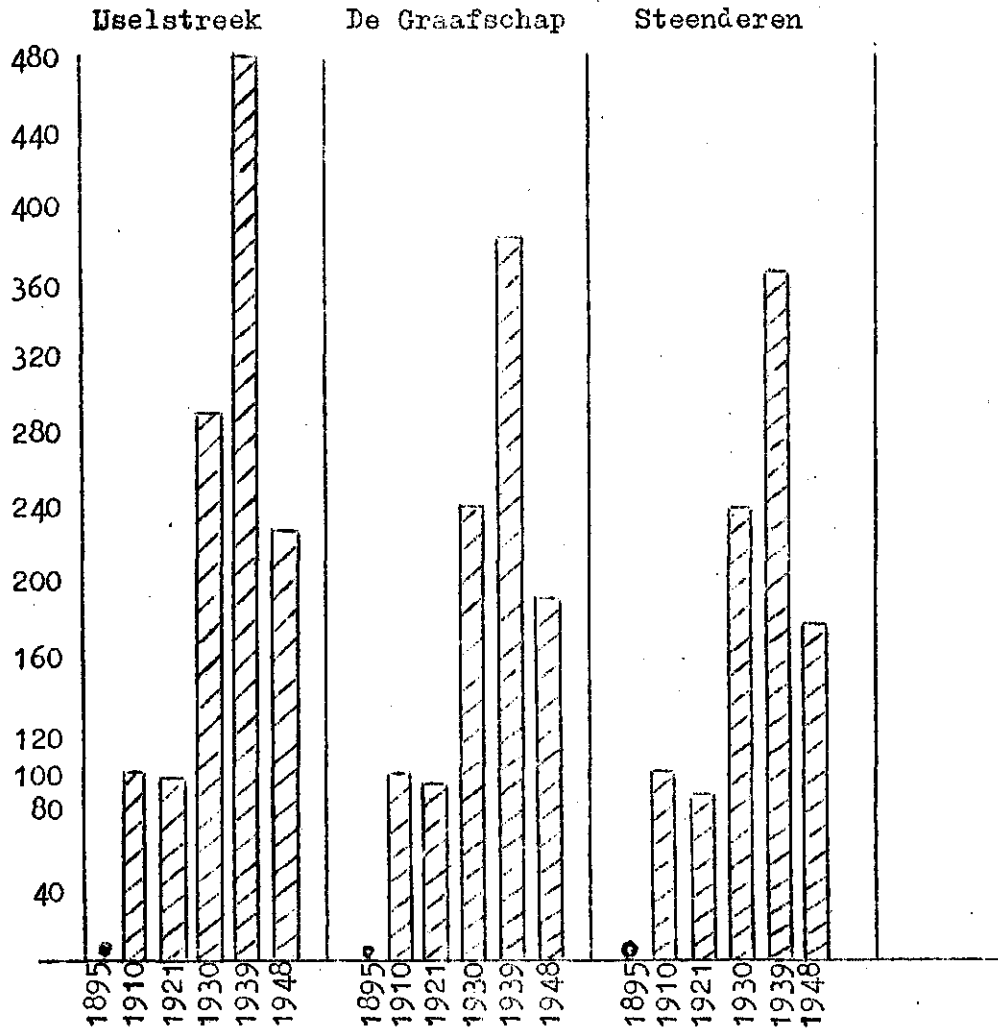
Varkens

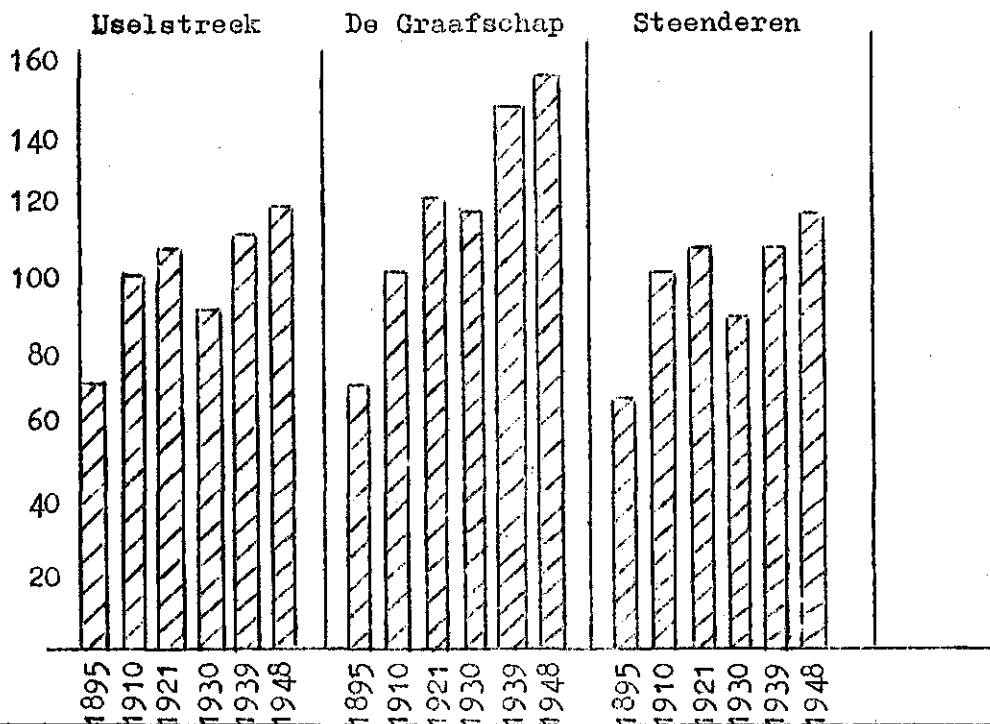
Veetellingen in Steenderen en twee landbouwgebieden

Index: 1910 = 100

Oudere hoenders

Faarden

HOOFDSTUK V.

DE LANDBOUW.

I n l e i d i n g .

Bij de Mei-inventarisatie 1948 van het C.B.S. werden in Steenderen 576 personen met grondgebruik geïnventariseerd, waarvan 108 met minder dan 1 ha. Deze 108 grondgebruikers, die vrijwel allen hun hoofdberoep buiten de landbouw hebben, worden verder buiten beschouwing gelaten. Uit tabel 5.1 kan men aflezen, dat de betekenis van deze groep niet groot is, tezamen hebben ze bijv. slechts 44 ha grond in gebruik.

De 468 grondgebruikers boven 1 ha zijn met behulp van de plaatselijke bureauhouder geïnquêteerd. Van te voren werd aan deze grondgebruikers een vragenlijst gestuurd met het verzoek deze op een bepaalde tijd in te leveren. 56 grondgebruikers, d.i. 12%, hebben aan dit verzoek geen gevolg gegeven en konden dus ook niet in het onderzoek worden betrokken. Een globale indruk van de betekenis van de grondgebruikers krijgt men uit tabel 5.1.

De resterende 412 grondgebruikers zijn in 4 groepen ingedeeld;

- A. Landbouwers zonder nevenberoep.
- B. Landbouwers met een nevenberoep.
- C. Grondgebruikers, wier hoofdberoep buiten de landbouw ligt.
- D. Rustende boeren en grondgebruikers, die vroeger een nevenberoep hadden; het betreft hier oude mensen met meestal zeer kleine bedrijven.

Deze splitsing is aangebracht met behulp van de plaatselijke bureauhouder, de assistent van de landbouwconsulent en een commissie van boeren, waarbij de grondgebruikers stuk voor stuk beoordeeld zijn naar het criterium arbeidstijd. De tijd besteed aan de verschillende beroepen was dus beslissend voor de indeling.

Het doel van deze indeling is om vooral de dominerende groep der zuivere boeren nader te kunnen analyseren. Vooral voor de berekening van de arbeidsproductiviteit is dit van belang, en tevens om inzicht te krijgen in aard en aantal van de nevenberoepen uit groep B en C en van de omvang van het grondgebruik en de veestapel van de groepen C en D. Tabel 5.1 geeft een eerste indruk van de betekenis dezer groepen van grondgebruikers.

A. DE LANDBOUWERS ZONDER NEVENBEROEP.

Uit de gegevens betreffende het grondgebruik en de veestapel per bedrijf blijkt, dat er tussen de bedrijven van de zuivere landbouwers in Steenderen geen essentiële verschillen in productierichting bestaan of m.a.w.

STEENDEREN 1948.

OVERZICHT DER GRONDGEBRUIKERS NAAR AARD, AANTAL,
GRONDGEBUİK EN VEEBEZETTING.

Tabel 5.1

Beroeps- groepen	Aant. beidr. per groep		Cult. grond in ha		Gem. opp. per opp. v/d tot. bedr. in ha p. groep >1ha		Bouwl. in % v/d cult. gr. p. groep		Melk- en kalfk. per groep		Varkens per groep		Oudere kippen per groep		Werkpaarden per groep	
	in % v/h tot. aant. >1ha	per groep	in ha	in % v/d tot. grond >1ha	per opp. bedr. in ha	in % v/d cult. gr. p. groep	per groep	per 100 ha cult. grond	per groep	per 100 ha cult. grond	per groep	per 100 ha cult. grond	per groep	per 100 ha cult. grond	per groep	per 100 ha cult. grond
Zuivere landbouwers	55,6	260	3005,91	73,4	11,56	31,0	1719	57,2	6,6	1948	64,8	17349	577,2	366	12,2	1,41
Landbouwers met nevenberoep	14,3	67	293,20	7,2	4,38	35,2	221	75,4	3,3	364	124,1	3712	1266,0	37	12,6	0,55
Niet-landbouwers met grondgebr.	11,5	54	104,43	2,6	1,93	38,4	102	97,7	1,9	199	190,6	2114	2024,3	4	3,8	0,07
Rustende landb. en Schijnbedrijven	6,6	31	59,77	1,5	1,93	33,9	55	92,0	1,8	97	162,3	1108	1853,8	1	1,7	0,03
Totaal geërqnet. >1 ha	88,0	412	3463,31	84,7	8,41	31,6	2097	60,5	5,1	2608	75,3	24283	701,2	408	11,8	0,99
Niet geërqnet. >1 ha	12,0	56	627,70	15,3	11,21	21,6	323	51,5	5,8	358	57,0	2923	465,7	58	9,2	1,04
Totaal grondgebr >1 ha	100	468	4091,01	100	8,74	30,1	2420	59,2	5,2	2966	72,5	27206	665,0	466	11,4	1,00
Niet geërqnet. <1 ha	18,7	108	44,04	1,1	0,41	68,6	55	124,9	0,5	121	27,5	1595	3621,7	4	9,1	0,04

er komt in Steenderen maar één bedrijfstype voor. Wel kunnen er nu nog belangrijke kwantitatieve verschillen bestaan, samenhangend met de meer of mindere oppervlakte cultuurgrond per bedrijf, vandaar de groepering der bedrijven naar grootteklassen. Bij deze groepering blijken inderdaad grote verschillen aan de dag te treden, waarvan wel de belangrijkste, die in arbeidsproductiviteit. Met behulp van de gegevens (kenngetallen), welke voor een beoordeling van de landbouw noodzakelijk zijn, krijgt men een kwantitatief inzicht in de tekortkomingen en door vergelijkingen met andere gemeenten, van het niveau, waarop de gemeente staat. Achtereenvolgens worden beschouwd:

1. grootte der bedrijven, ontginning, splitsing van bedrijven en verkaveling.
2. het grondgebruik (kwalitatief en kwantitatief).
3. de veebezetting en de kwaliteit van het vee.
4. de bedrijfsinrichting.
5. werkpaarden en werktuigen.
6. arbeidskrachten.
7. pacht en eigendom.
8. financiële positie van de boeren.

§ 1. G r o o t t e d e r b e d r i j v e n , o n t g i n -
n i n g , s p l i t s i n g e n v e r k a v e l i n g .

a. Grootte der bedrijven.

Tabel 5.2 geeft een globaal overzicht van de verhoudingen van de aantallen bedrijven, oppervlakte cultuurgrond en grasland en de veestapel in 4 grootteklassen.

Tabel 5.2

Grootte- klassen	Aantal bedrijven		Cultuur- grond		Grasland		Melk- en kalfkoeien		Varkens		Totaal klippen	
	absoluut	in % van het totaal	In ha	in % van het totaal	In ha	in % van het totaal	absoluut	in % van het totaal	absoluut	in % van het totaal	absoluut	in % van h totaal
1 - 5 ha	75	28,8	270	9,0	163	7,9	254	14,8	435	22,3	14458	34,6
5 -10 "	68	25,2	512	17,0	330	15,9	378	22,0	479	24,6	11701	28,0
10 -20 "	77	29,6	1110	36,9	764	36,9	619	36,0	664	34,1	11612	27,8
> 20 "	40	15,4	1114	37,1	815	39,4	468	27,2	370	19,0	3973	9,5
Totaal	260	100,-	3006	100,-	2073	100,-	1719	100,-	1948	100,-	41744	100,-

Uit deze tabel blijkt duidelijk, dat in Steenderen in de groep der zuivere boeren de bedrijven van 10 - 20 ha en vooral de bedrijven boven 20 ha verhoudingsgewijs veel sterker vertegenwoordigd zijn dan in de zandgebieden. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de A-bedrijven is in Steenderen dan ook 11,6 ha, tegen bv. 6,7 ha in de gemeente Epe. In dit verband moet nog opgemerkt worden, dat er een opvallend verschil is tussen het westen van de gemeente, waar de grote bedrijven voorkomen met veel grasland en een lichte veebezetting en het oostelijke deel van de gemeente, waar de landbouw veel meer trekken van overkomst laat zien met de landbouw op de zandgronden.

b. Ontginning en splitsing.

De ontginning van woeste grond is in Steenderen niet belangrijk: vóór 1910 is in groep A ruim 31 ha ontgonnen en na 1910: 79 ha. Voor geheel Steenderen zijn deze cijfers: 35 en 88 ha. Ook de splitsing van bedrijven is in Steenderen van veel minder betekenis dan in de omliggende zandgebieden. Vanaf 1900 vonden 18 splitsingen plaats en in totaal waren 39 bedrijven bij splitsing betrokken. Het volgend staatje geeft hiervan een overzicht:

Jaren	Aantal splitsingen	
	in tweeën	in drieën
1900 - 1910	1	-
1910 - 1920	2	-
1920 - 1930	4	1
1930 - 1940	3	2
1940 - 1949	5	-
Totaal	15	3

Beneden 4 ha was geen enkel bedrijf door splitsing ontstaan en van 4 - 10 ha waren 16 bedrijven bij splitsing betrokken.

c. Gebruiksverkaveling.

Tabel 5.3 beoogt een indruk te geven van de verkaveling. De cijfers over de aantallen kavels en percelen per bedrijf en de gemiddelde grootte van de kavels en percelen geven zeker geen ongunstig beeld van de verkaveling; in de zandgebieden is de verkaveling in dit opzicht veel slechter. De ligging der kavels is minder gunstig: ruim 58% der kavels ligt van huis en hiervan 27% tussen 500 m en 2 km en 16% verder dan 2 km. De laatste kolommen geven nog een overzicht van de spreiding in de aantallen kavels per bedrijf.

Opgemerkt zij nog, dat de bedrijven in groep B een ongunstiger verkaveling hebben.

STEENDEKEN 1948.
Groep A - Landbouwers.

VERKAVELING.

Tabel 5.3

Grootte- klasse	Aant. bedr.	Gemiddeld aantal per bedrijf				Gemiddelde grootte in ha				Ligging der kavels Aantal in % v/h totaal				Aantal bedrijven met:												
		Ka- vels	Ter- celen bouwl.	Ter- celen grasl.	Beweit- dings perce- len	Ka- vels	Ter- celen bouwl.	Ter- celen grasl.	Beweit- dings perce- len	bij huis	van huis	<0,5 km	0,5- 2 km	>2 km	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	
1- 3 ha	18	2,4	2,0	1,5	3,1	0,95	0,49	0,84	0,41	50,5	39,5	27,9	-	11,6	6	7	1	3	-	-	1	-	-	-	-	-
3- 5 ha	57	2,7	2,4	1,9	4,4	1,47	0,70	1,19	0,53	46,2	53,8	16,0	30,1	7,7	12	17	15	6	4	1	1	1	-	-	-	
1- 5 ha	75	2,6	2,3	1,8	4,1	1,35	0,65	1,12	0,51	49,2	50,8	18,6	23,6	8,5	18	24	16	9	4	1	1	2	-	-	-	
5-10 ha	68	3,4	2,5	2,7	5,2	2,23	1,17	1,70	0,88	34,3	65,7	25,1	20,3	11,3	12	15	14	12	6	4	4	1	1	-	-	
10-15 ha	45	3,4	2,8	3,2	6,3	3,57	1,53	2,50	1,26	42,6	57,4	10,3	26,4	18,7	9	6	8	5	7	5	3	1	1	-	-	
15-20 ha	32	4,0	2,4	3,5	7,3	4,38	2,52	3,12	1,51	37,8	62,2	13,4	28,3	20,5	1	7	11	3	4	-	2	1	1	-	-	
>20 ha	40	4,1	3,2	4,4	9,7	6,79	2,81	4,30	1,96	44,5	55,5	4,3	25,0	26,2	4	10	7	4	7	3	2	-	1	1	-	
Totaal	260	3,4	2,6	2,9	6,0	3,44	1,61	2,56	1,24	41,6	58,4	15,7	26,6	16,1	44	62	56	33	28	13	11	7	3	2	1	

GRONDGEBRUIK.

Tabel 5.4

Grootte-klasse	aant. bedr.	Cult. grond in ha	In % van de cultuurgrond			in % van het bouwland													
			Voeder-gewass.	Gras-land	Bouw-land	Granen	Hak-vruch-ten	Overig bouw-land	Tarwe	Rogge	Haver	Meng-sels van granen	Aard-appelen	Voed-bie-ten	Groen-voe-der gew.	Kunst-weide	Over-rijge gew.	Nage-was-sen	
Groep A.																			
1-3 ha	18	40,90	74,3	59,4	40,6	63,8	35,2	1,0	5,2	38,4	6,9	13,2	14,9	20,3	-	-	1,0	49,2	
3-5 ha	57	228,72	74,3	60,8	39,2	68,7	28,4	2,9	4,0	39,7	13,1	10,0	12,5	15,9	0,9	1,4	2,4	48,8	
1-5 ha	75	269,62	74,3	60,6	39,4	68,0	29,5	2,5	4,2	39,5	12,1	10,5	12,9	16,6	0,8	1,2	2,2	48,9	
5-10 ha	68	511,95	76,3	64,4	35,6	69,3	26,9	3,8	5,3	35,1	21,0	7,1	11,3	15,2	1,4	1,6	1,9	45,4	
10-15 ha	45	553,69	78,9	69,3	30,7	70,8	25,2	4,0	3,7	37,6	24,4	4,5	11,4	13,1	1,7	1,2	2,3	45,7	
15-20 ha	32	556,80	77,6	68,3	31,7	73,1	21,7	5,2	3,3	37,3	25,1	5,6	10,7	10,7	2,3	1,8	3,2	43,6	
>20 ha	40	1113,85	80,6	73,3	26,7	72,4	22,6	5,0	10,3	24,9	21,1	14,4	9,8	11,3	2,0	2,4	3,8	35,5	
Totaal A	260	3005,91	78,4	69,0	31,0	71,1	24,5	4,4	6,1	33,2	21,4	9,1	10,9	12,9	1,7	1,8	2,8	42,4	
Totaal B	67	293,20	76,5	64,7	35,2	67,5	30,8	1,6	4,0	37,3	14,7	9,0	12,7	18,1	0,1	0,6	3,6	44,7	
Totaal C	54	104,43	74,5	60,6	38,4	60,1	37,4	2,5	2,6	38,4	8,1	9,8	17,8	18,7	-	1,2	3,4	48,1	
Totaal D	31	59,77	77,5	66,1	33,9	62,5	35,2	2,3	3,6	43,4	2,9	10,6	16,4	18,8	0,2	-	4,1	43,8	
Totaal Gesnquet	412	3463,31	78,1	68,3	31,6	70,2	25,8	4,0	5,7	34,0	20,0	9,1	11,4	13,7	1,5	1,6	3,0	42,8	

§ 2. Het grondgebruik.

a. Grasland.

In een vorig hoofdstuk zagen wij reeds, dat de verhouding bouwland - grasland in Steenderen veel overeenkomst vertoont met die op gemengde bedrijven in de zandgebieden, met 69% heeft Steenderen zelfs meer grasland dan vrijwel alle zandgebieden.

In tabel 5.4 ziet men, dat het percentage grasland met het groter worden der bedrijven stijgt van 60,6 tot ruim 73% op de grootste bedrijven. Op deze grote bedrijven langs de IJssel met naar verhouding weinig melkkoeien en veel jongvee is de bedrijfsvoering dan ook zeer extensief. De kwaliteit van het grasland is zeer slecht, het grasland bestaat voor het grootste deel uit matige tot minderwaardige grassen. Dit kan ook moeilijk anders, aangezien het onderhoud en de bemesting van het grasland veel te wensen overlaten. Bij de inventarisatie van de werktuigen (zie tabel 5.16) is verder duidelijk naar voren gekomen, hoe weinig bedrijven er nog zijn, die gebruik maken van weidewerktuigen; het spreiden van mestflatten en het maaien van bossen blijft dan ook meestal achterwege. Met de bemesting van het grasland is het zo mogelijk nog droeviger gesteld: de stalmest gaat uitsluitend naar het bouwland en van de toch reeds geringe kunstmestgiften per ha cultuurgrond (zie tabel 5.6) krijgt het bouwland verreweg het meeste. De enige bemesting, welke het grasland tot nu toe kreeg, bestond eigenlijk uit het sliblaagje, dat na de overstroming achter bleef. Het is dan ook zeer goed mogelijk, dat dit grasland, bij het achterwege laten van iedere zorg, na de dichting van de Baakse Overlaat nog verder achteruit zal gaan.

De beweidingstechniek is vanzelfsprekend ook niet ideaal. Tabel 5.5 geeft hier een indruk van. Per bedrijf is de gemiddelde oppervlakte der beweidingspercelen berekend en vervolgens is deze oppervlakte gedeeld door het aantal melkkoeien; dit laatste cijfer geeft dus aan hoeveel are grasland een koe gemiddeld in de weide steeds tot zijn beschikking heeft (per bedrijf berekend). Tenslotte zijn in de tabel de melkkoeien ingedeeld naar de grootte der bedrijven en de beschikbare oppervlakte grasland bij het weiden.

MELKKOEIEN INGEDEELD NAAR GROOTTE DER BEDRIJVEN EN
BESCHIKBARE OPPERVLAKTE GRASLAND BIJ HET WEIDEN.

Groep A.

Tabel 5,5

grootte- klasse	Totaal aant. melkk.	%	5 - 10 are		10 - 15 are		15 - 20 are		20 - 25 are		25 - 30 are		30 - 40 are		> 40 are	
			aar- tal	%	aar- tal	%	aar- tal	%	aar- tal	%	aar- tal	%	aar- tal	%	aar- tal	%
1 - 5 ha	284	100	84	29,6	75	25,4	56	19,7	43	15,1	12	4,2	9	3,2	5	1,8
5 - 10 "	357	100	63	17,7	89	24,9	98	27,5	51	14,3	25	7,0	26	7,3	5	1,4
10 - 15 "	315	100	16	5,1	110	34,9	77	24,4	57	18,1	21	6,7	13	4,1	21	6,7
15 - 20 "	285	100	24	8,4	94	33,0	67	23,5	34	11,9	19	6,7	31	10,9	16	5,6
> 20 "	468	100	12	2,6	184	39,3	92	19,7	97	20,7	39	8,3	29	6,2	15	3,2
Totaal	7709	100	199	11,6	552	32,3	390	22,8	282	16,5	116	6,8	108	6,3	62	3,6

SPREKENDEN 1948-
Groep A - Landbouwers.

KUNSTMESTVERBRUIK

Tabel 5-6

Groo- te klas- se	Aar- tal be- drij- ven	Cult. grond in ha.	Stikstofmeststoffen			Fosfaatmeststoffen					Kalimeststoffen															
			In 100 kg.		N in kg		in 100 kg			P ₂ O ₅ in kg		in 100 kg			K ₂ O in kg											
			Totaal per ha.	Zak per ha.	Totaal be- drijf	Per ha.	Super	Slak- ken- meel	Fer- ti- phos	Di- ver- sen	Totaal	Zak per ha.	Totaal be- drijf	Per ha.	20% 40% 50%	Di- ver- sen	Totaal	Zak per ha.	Totaal be- drijf	Per ha.						
1-3 ha	18	4200	87	2,1	1566	87	37	68	46	-	-	-	114	2,7	1892	105	45	44	30	5	-	79	1,9	2330	129	5
3-5 "	57	22762	468	2,1	8424	148	37	387	275	31	14	707	3,1	12799	225	56	146	241	4	4	4	395	1,7	12860	226	5
1-5 "	75	26962	555	2,1	9993	133	37	455	321	31	14	821	3,0	14691	196	54	190	271	9	4	4	474	1,8	15190	202	5
5-10 "	68	51195	941	1,8	16938	249	34	813	583	32	9	1437	2,8	24729	364	48	297	432	16	6	6	751	1,5	24170	355	4
10-15 "	45	55369	909	1,6	16362	363	29	742	608	60	12	1422	2,6	24982	555	45	293	352	41	-	-	686	1,2	21990	488	4
15-20 "	32	55680	810	1,5	14580	455	26	792	589	100	-	1481	2,7	26888	840	48	352	454	25	-	-	831	1,5	26450	826	4
>20 "	40	111385	1460	1,3	26280	657	24	1179	992	122	10	2303	2,1	40995	1024	37	363	670	56	20	20	1109	1,0	37360	934	3
Totaal	260	300591	4675	1,6	84150	324	28	3981	3093	345	45	7464	2,5	132285	509	44	1495	2779	147	30	30	3851	1,3	125160	481	4

De cijfers laten duidelijk zien, dat op de kleine bedrijven veel meer koeien op een kleine oppervlakte grasland weiden dan op de grotere bedrijven. Op de bedrijven boven 20 ha heeft 38% van het aantal koeien een oppervlakte grasland groter dan 20 are tot zijn beschikking, op de bedrijven van 1 - 5 ha is dit percentage 24. Deze laatste percentages laten ook zien dat, al is dan de beweidingstechniek op de kleine bedrijven beter dan op de grote, er in het algemeen aan de beweidingstechniek in Steenderen nog veel te verbeteren is.

b. Bouwland.

Van de toch al geringe oppervlakte bouwland wordt bovendien nog ruim 71% met granen bebouwd, waarvan 33% rogge en 21% haver, ruim 24% met hakvruchten en nog een geringe oppervlakte wordt ingenomen door groenvoedergewassen en kunstweiden. Uit tabel 5.4 kan men aflezen, dat met het groter worden der bedrijven de granen nog in betekenis toenemen en de hakvruchten afnemen. Ondanks de grote oppervlakten uitstekende rivierkleigronden, welke in Steenderen voorkomen, treffen wij hier hetzelfde traditionele bouwplan der zandgronden aan met zelfs nog iets meer granen. Ook het bouwplan in Steenderen is symptomatisch voor de extensieve bedrijfsvoering; wij zullen dat straks nog bij andere bedrijfsvoeringsfactoren constateren.

De b e m e s t i n g van het bouwland is aanzienlijk beter dan van het grasland. Vrijwel alle stalmest gaat naar het bouwland en bovendien krijgt het bouwland ook meer kunstmest dan het grasland; de kunstmestgiften per ha cultuurgrond zijn echter zo gering, dat desondanks ook het bouwland nog te weinig kunstmest krijgt. Tabel 5.6 geeft een overzicht van het kunstmestgebruik. Wij zien, dat op de kleine bedrijven meer stikstof en kali per ha cultuurgrond wordt gebruikt en dat de fosfaatgiften per grootteklasse slechts geringe verschillen te zien geven.

Het moet straks, na de dichting van de Baakse Overlaat, mogelijk zijn de oppervlakte grasland te verminderen tot 60% van de cultuurgrond en op het bouwland de oppervlakte granen terug te brengen tot 50%.

Voor het eerst sinds eeuwen zal Steenre's boer zijn bedrijfsplan kunnen maken zonder rekening te houden met overstromingen; hij zal onbelemmerd zijn land kunnen bewerken en de meest doelmatige vruchtopvolging kunnen kiezen, kortom hij zal zijn bedrijf kunnen leiden zonder de dreiging van het steeds terugkerende water.

Behalve aan het kiezen van een juiste productierichting moet bij het intensiveringsproces ook aandacht besteed worden aan het opvoeren van de opbrengsten, waarbij vooral gelet moet worden op de waterbeheersing, de verkaveling (voor grasland niet te grote beweidingsercelen), het werktuigenpark en het gebruik van stal- en kunstmest.

STEENDEREN 1948.

Groep A - Landbouwers.

FRUITTEELT.

Tabel 5.7

Grootte klasse	Aant. bebr.	Opp. cult. grond in ha	Bedrijven met fruitteelt										Bedrijven zonder fruitteelt															
			met marktbaar fruit					met niet marktbaar fruit						Aant. bebr. in ha	Opp. cult. grond in ha													
			Opp. cult. grond in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha	Opp. m. fruitteelt in ha																
1-5 ha	75	269,62	27	98,51	5,73	12	45,19	-	2,43	1,56	0,71	10,12	0,04	2,43	15	53,32	3,23	0,07	3,30	1,84	1,03	0,35	0,08	-	3,30	48	171,11	
5-10 "	68	511,95	41	302,78	19,54	22	167,29	1,50	10,09	2,25	13,84	9,13	1,76	1,32	13,84	19	135,49	5,70	-	5,70	3,67	1,21	0,56	0,26	-	5,70	27	209,17
10-15 "	45	553,69	34	426,69	18,49	21	267,01	-	12,94	0,95	13,89	10,81	1,75	0,92	13,89	13	159,68	4,60	-	4,60	3,22	0,72	0,44	0,22	-	4,60	11	127,00
15-20 "	32	556,80	26	449,84	16,48	22	386,70	1,00	12,28	1,75	15,03	12,10	2,13	0,65	15,03	4	63,14	1,45	-	1,45	1,00	0,32	0,11	0,02	-	1,45	6	106,96
>20 "	40	1113,85	33	936,29	38,63	20	623,85	0,50	27,80	4,40	32,70	25,20	4,55	2,52	32,70	13	312,44	5,53	0,40	5,93	3,05	2,06	0,55	0,17	0,10	5,93	7	177,56
Totaal	260	3005,91	161	2214,11	98,87	97	1490,04	3,00	65,54	19,35	77,89	58,80	10,90	5,53	77,89	64	724,07	20,51	0,47	20,98	12,78	5,34	2,01	0,75	0,10	20,98	99	791,80

c. Tuinland.

De betekenis van de tuinbouw is in Steenderen beperkt tot 99 ha fruit; van deze oppervlakte blijkt 21 ha geheel bestemd voor eigen gebruik. Van de resterende 78 ha, waarvan dus ook fruit op de markt komt, wordt 66 ha als "beweide boomgaard" geëxploiteerd. Het sortiment bestaat uit 59 ha appels, 11 ha peren en nog enkele ha pruim en kers. De tabel geeft ook aan, dat op de kleine bedrijven weinig fruit voorkomt en op de bedrijven boven 20 ha veel. De grote boeren hebben graag wat fruit, maar in hun hart zijn het toch eigenlijk veefokkers; vandaar, dat ze ook de boomgaarden nog beweiden. Van eigenlijke fruitbedrijven is in Steenderen geen sprake, het betreft hier de zgn. boerenboomgaarden (Tabel 5.7).

In 1946 werd voor Steenderen en Omstreken een afdeling van de Nederlandse Fruittelers-Organisatie opgericht, welke binnen enkele maanden 125 leden telde, terwijl in 1947 door de Rijks-tuinbouwconsulent voor de gemeenten Steenderen, Hummelo-Keppel, Warnsveld, Brummen en een gedeelte van Voorst een assistent werd aangesteld.

De vraag moet nu worden gesteld of het gewenst is, de tuinbouw in Steenderen sterk te stimuleren. Voor de beantwoording van deze vraag willen wij alleen letten op interne streekfactoren t.w. de grond, de wijze waarop thans de grond wordt gebruikt en vakkennis en belangstelling; afgezien wordt dus van afzetmogelijkheden.

De kwaliteit van de grond zou voor uitbreiding van de tuinbouw geen enkel bezwaar opleveren; in hoofdstuk II zagen wij, dat grote oppervlakten zeer geschikt zijn voor tuinbouw. Anders is het echter gesteld met de andere factor t.w. de agrarische bevolking en de wijze, waarop deze de grond gebruikt. Van ouds is Steenderen een bekend fokgebied van M.R.IJ.vee; de boeren zijn in hart en nieren veefokkers.

De grote aandacht, welke in Steenderen besteed wordt aan het vee is echter omgekeerd evenredig met die aan het grondgebruik, zodat de exploitatie van het gras- en bouwland veel te wensen overlaat. Kan men nu van de boer in Steenderen onder deze omstandigheden veel vakkennis en belangstelling verwachten voor de fruitteelt? Het komt ons voor, dat voor de meeste boeren in Steenderen de aangewezen weg is om eerst hun volle aandacht te richten op het gras- en bouwland, waardoor de vee-stapel weer uitgebreid kan worden en de melkopbrengst verhoogd. De praktijk wijst dan uit, dat op deze intensief geleide bedrijven de boer weinig tijd meer over heeft voor andere bezigheden.

Hoewel dus de grond in Steenderen zeer geschikt is voor fruitteelt en ook het klimaat geen bezwaren oplevert, moet toch de algemene conclusie worden getrokken, dat fruitteelt als onderdeel van het bestaande gemengde bedrijf niet gewenst is, tenminste als doel. Vanzelfsprekend moet wel gestreefd worden naar verbetering van de bestaande boomgaarden. In de eerste plaats zal

hierdoor de productiviteit van een tot nu toe verwaarloosd bedrijfsgedeelte en daarmee het rendement van het bedrijf kunnen worden verhoogd. In de tweede plaats zal dit op den duur kunnen leiden tot de vestiging van bedrijfseconomisch verantwoorde bedrijven, met name speciale fruitbedrijven. Wordt in dit gebied, waar tot voor kort aan de verzorging van de fruitproducten weinig aandacht werd geschonken, een betere verzorging van de boomgaarden toegepast, dan kan dat bij bepaalde personen, en wij denken hierbij vooral aan de jongeren, meerdere oefening, vakkennis en belangstelling voor de fruitteelt aankweken, vooral wanneer dit gepaard gaat met onderwijs en voorlichting. Voor dergelijke personen zal er, de omstandigheden van bodem en klimaat in aanmerking genomen, wellicht een mogelijkheid zijn, zich geheel toe te leggen op de fruitteelt.

Fruitteelt als onderdeel van het gemengde bedrijf heeft, voor zover het de teelt van appels en peren betreft, grote bezwaren en zal nimmer het doel bij een verder tot ontwikkeling brengen mogen zijn. In de plaats hiervan zal moeten worden gestreefd naar vestiging van speciale fruitbedrijven, die dus volkomen los staan van het gemengde boerenbedrijf.

§ 3. D e v e e s t a p e l .

a. Rundvee.

De grote oppervlakte grasland in aanmerking nemend moet het rundvee in Steenderen een belangrijke rol spelen. Inderdaad is dit het geval; de betekenis van de koe is voor de bedrijven in Steenderen nog groter dan op de gemengde bedrijven in de zandgebieden. Het lijkt dan ook gewenst om bij de rundveestapel iets langer stil te staan; vooral zal aandacht worden besteed aan de melkopbrengsten, omdat deze o.i. zeer illustratief zijn voor het niveau, waarop de veeteelt in Steenderen zich bevindt.

De gemiddelde bezetting van melkkoeien per 100 ha cultuurgrond en per 100 ha voedergewassen (grasland, voederbieten en groenvoedergewassen), resp. 57,2 en 72,9 is laag; vrijwel alle zandgebieden hebben een aanzienlijk hogere bezetting. Uit tabel 5.8 zien wij, dat met het groter worden der bedrijven de bezetting sterk afneemt; op de kleinste bedrijven is de melkveebezetting per eenheid cultuurgrond 2,5 maal en per eenheid voedergewassen bijna 3 maal zo groot als op de bedrijven boven 20 ha. De jongvee-bezetting geeft het omgekeerde beeld te zien. Dit is voor het rivierkleigebied langs de IJssel een bekend verschijnsel; de fokkerij speelt op deze bedrijven met vrijwel uitsluitend M.R.IJ.vee een grote rol. Alle bedrijven houden vrijwel al het jongvee aan, opdat de mogelijkheid om een goed stiertje te fokken en dit duur te verkopen niemand zal ontgaan. Heeft men geluk dan wordt deze moeite natuurlijk ruimschoots beloond,

STRENDEREN 1948

Groep A - Landbouwers

KWALITEIT VAN DE VEESTAPEL

Tabel 5.9t

Grootte- klasse	Totaal aantal be- drijven	Bedr., aan- gesl. bij W.R.S. & Contr. Ver.	Bedr., gebr. makend van een stamboek stier	Bedr., gebr. makend van K.I.	Bedr., vrije be- drijven	Bedr., aan- gesl. bij het Varkens stamboek	Totaal aantal melk- koeien	Stamboek koeien	Gecontr. koeien	T.B.C.- vrije koeien	Totaal aantal zeugen	Stamboek zeugen in % v.h.tot. aantal
1- 3 ha	18	-	88,9	-	77,8	22,2	47	-	-	90,1	14	28,6
3- 5 ha	57	-	89,5	8,8	78,9	23,1	207	3,2	39,0	92,2	65	40,0
1- 5 ha	75	-	89,3	6,7	78,7	26,7	254	2,4	28,7	91,9	79	38,0
5-10 ha	68	10,3	85,3	16,2	67,6	20,6	378	13,7	57,9	94,5	89	44,9
10-15 ha	45	60,0	86,7	8,9	68,9	37,8	322	21,8	65,0	94,3	79	72,2
15-20 ha	32	78,1	93,7	-	71,9	53,1	297	36,5	75,7	95,4	65	43,0
>20 ha	40	90,0	95,0	7,5	65,0	55,0	468	41,8	72,5	93,8	91	56,0
Totaal	260	28,8	89,2	8,8	71,2	34,6	1719	26,3	63,4	94,1	403	51,1

maar helaas valt dit geluk slechts aan weinigen ten deel. Aangezien deze fokkerij samen blijkt te gaan met een zeer lichte melkveebezetting moet het betwijfeld worden, of deze bedrijfsvoering in het algemeen de meest gewenste richting is. Hier komt nog bij, dat het toenemende gebruik van inseminatie de behoefte aan stieren sterk zal doen verminderen.

Een indruk van het kwalitatieve niveau, waarop de veestapel in een bepaald gebied staat, krijgt men door na te gaan, hoeveel stamboekdieren er voorkomen en voor het rundvee bovendien, hoeveel melkkoeien worden gecontroleerd en hoeveel er t.b.c.vrij zijn. Tabel 5.9 geeft hiervan een overzicht.

Het aantal t.b.c. vrije koeien blijkt groot te zijn nl. 94% van het totaal aantal melkkoeien; voor de bedrijven is dit percentage 71. Grote en kleine bedrijven geven in dit opzicht weinig verschil te zien. Het aantal stamboekkoeken bedraagt 26% van het totaal, waarbij men in aanmerking moet nemen, dat in de grootteklasse 1 - 5 ha vrijwel geen stamboekvee voorkomt en in de klasse 5 - 10 ha slechts 14%; voor de bedrijven, aangesloten bij het stamboek, zijn deze verschillen tussen de grootteklassen nog sprekender. Nog slechts weinig bedrijven maken gebruik van kunstmatige inseminatie; tussen de grootteklassen zijn geen grote verschillen. In ieder geval blijkt, dat in dit opzicht de kleine bedrijven zeker niet conservatiever zijn dan de grote.

Melkproductiegegevens groep A.

Tabel 5.10

Grootte-klasse	Aant. gecontr. koeien m.een lactatieper. van 260 - 360 dagen	Per gecontroleerde koe			Gem.kg melkvet van de 5 koeien met de laagste melkvetopbrengst	Gem.kg melkvet van de 5 koeien met de hoogste melkvetopbrengst
		kg melk	% vet	kg melkvet		
1- 5 ha	31	3501	3,36	118	81	152
5-10 "	87	3680	3,40	125	80	172
10-15 "	138	3625	3,39	123	76	178
15- 20 "	125	3617	3,43	124	75	192
> 20 "	206	3650	3,38	124	68	176
Tot.46/47	587	3634	3,40	123	72 ^x	181 ^x
1- 5 ha	26	3749	3,39	127	92	170
5-10 "	94	3892	3,39	132	70	193
10-15 "	114	3998	3,44	138	81	193
15- 20 "	125	4047	3,45	140	88	202
> 20 "	267	4088	3,48	142	73	211
Tot.47/48	626	4020	3,45	139	77 ^x	202 ^x

^x. Deze cijfers zijn berekend uit de 20 laagste resp. 20 hoogste melkvetopbrengsten van het totaal aantal gecontroleerde koeien.

Het aantal koeien, dat gecontroleerd wordt op melk-opbrengst bedraagt 63% van het totaal; op de kleinste bedrijven is dit percentage slechts 28. Zeer belangrijk zijn tenslotte de productiegegevens van de gecontroleerde koeien.

In tabel 5.10 wordt hiervan voor de perioden Juli 1946 - Juli 1947 en Juli 1947 - Juli 1948 een overzicht gegeven. De gegevens zijn per grootteklasse gerangschikt; ook zijn nog de melkvetopbrengsten van de koeien met de laagste en de hoogste opbrengst vermeld.¹⁾

In het algemeen kan men zeggen, dat in Steenderen, met zijn goede rivierkleigronden en bekend als oud fokgebied, de plas melk per koe maar matig is en het percentage vet laag, zodat het melkvet per koe ver beneden de verwachting blijft. Vetpercentages beneden 3,5 zijn toch eigenlijk uit de tijd en zeker voor zo'n oud fokgebied. De melkprijs wordt thans zelfs vastgesteld bij 3,5 % vet en dit geldt n.b. voor heel Nederland. Het gemiddeld vetpercentage bedroeg in 1948 voor heel Nederland: 3,57%. Omdat de fokkerij in Steenderen sinds lange tijd een belangrijke rol speelt, worden hieronder de productiegegevens van de s t a m b o e k k o e i e n nog apart vermeld (1947-1948). (tabel 5.11)

tabel 5.11

Grootte-klasse	aantal	kg melk p.koe	% vet per koe	kg melkvet p.koe
1 - 5 ha	3	3491	3,61	126
5 - 10 "	28	3862	3,46	133
10 - 15 "	30	3921	3,59	141
15 - 20 "	60	4085	3,45	141
> 20 "	151	4087	3,47	142
Totaal	272	4038	3,48	140

Deze productiecijfers van de stamboekkoeien geven een min-niem verschil te zien met de cijfers in tabel 5.10; deze opbrengsten zijn dan ook voor stamboekvee zeer laag te noemen. Voor de bij het Fries Rundvee Stamboek geregistreerde koeien waren deze cijfers voor het productiejaar 1948 gemiddeld 4448 met 3,95% vet (175 kg melkvet). De conclusie moet dus luiden dat de M.R.IJ. fokrichting in Steenderen te geringe resultaten voor de melkopbrengst heeft opgeleverd.²⁾

¹⁾ Bij een melkprijs van 18,2 cent (3,3% vet), is de geldopbrengst per lactatieperiode van een koe met 77 kg melkvet f. 423,50 en van een koe met 202 kg melkvet ruim f. 1100,-.

²⁾ Prof. de Jong komt in zijn inaugurele rede, gehouden te Wageningen, voor de M.R.IJ. fokrichting tot een conclusie van dezelfde strekking.

b. Varkens en kippen.

Over de absolute aantallen varkens en kippen kan men nog weinig zeggen, omdat deze na de oorlog nog steeds toenemende zijn. In hoofdstuk IV werd reeds opgemerkt, dat de varkens- en kippenstapel in Steenderen, ook voor de oorlog niet die omvang heeft bereikt van de zandgebieden (1910-100). Uit tabel 5.8 kan men aflezen, dat met het groter worden der bedrijven het aantal varkens per bedrijf van 5 tot ruim 9 toeneemt, maar per 100 ha cultuurgrond in veel sterkere mate afneemt; wat betreft de kippen blijft het aantal per bedrijf ongeveer gelijk, terwijl per 100 ha cultuurgrond het aantal sterk afneemt.

Dat de betekenis van de varkens en kippen op de grote bedrijven minder is dan op de kleine blijkt uit de volgende tabel, waarbij tevens de arbeidsbehoefte van cultuurgrond en veesoorten wordt vermeld.

Arbeidsbehoefte in % van het totaal per klasse.

Tabel 5.12

Klasse	% benodigde arbeid voor:			
	melkkoeien	varkens	kippen	cult.grond
1 - 5 ha	44,7	7,6	16,1	31,6
5 - 10 "	44,8	5,7	9,1	40,4
10 - 20 "	41,0	4,4	5,5	49,1
> 20 "	36,4	2,9	2,9	57,8
Totaal	40,9	4,6	6,9	47,6

Over de kwaliteit van de varkens is nog op te merken, dat ruim de helft van het aantal zeugen stamboekzeugen zijn en dat vooral bij de kleine bedrijven velen nog niet aangesloten zijn bij het varkensstamboek.

c. Eenheidsdieren.

Voor enkele berekeningen was het nodig alle productiedieren te herleiden op eenheidsdieren, waarbij als maatstaf de arbeidsbehoefte is gebruikt. Als eenheidsdier is genomen een melkkoe, welke per jaar 300 manuren vraagt. Voor een varken is deze arbeidsbehoefte gesteld op 30 manuren en voor een kip op 5, zodat 10 varkens en 60 kippen overeenkomen met één eenheidsdier.

§ 4. B e d r i j f s i n r i c h t i n g .

De gegevens over de bedrijfsinrichting zijn, wat betreft de stalruimte, van belang voor een eventuele uitbreiding van de veestapel en de gegevens over gierkelders, silo's, etc. geven een indruk van het niveau, waarop de bedrijfsvoering zich bevindt en wat dus nog gedaan kan worden.

Uit tabel 5.13 blijkt, dat er voor alle veesoorten nog veel stalruimte over is; een uitbreiding van de veestapel zal dus op dit punt geen bezwaar opleveren.

De meeste bedrijven hebben wel een gierkelder, maar de kelderruimte per stuk grootvee is veel te klein; deze moet toch minstens 3 m³ zijn en de werkelijkheid is 2,1 m³. Ruim de helft van de bedrijven heeft een verharde mestplaat; bij de kleine bedrijven is het percentage aanzienlijk beneden de 50%. Ook blijken in Steenderen nog lang niet alle bedrijven op het elektrisch lichtnet te zijn aangesloten en nog minder kunnen gebruik maken van krachtstroom; op de bedrijven beneden 5 ha is dit laatste aantal slechts 5% van het totaal beneden 5 ha.

Dat Steenderen nog geen waterleiding heeft, mag als bekend worden verondersteld; er zijn dan ook maar enkele bedrijven met automatische drinkbakjes.

Een belangrijk punt, in verband met de gewenste intensivering van de bedrijven, is nog het aantal silo's, waarover men beschikt. Slechts 28% van het aantal bedrijven heeft een silo, voorts wordt nog door 35% van het aantal bedrijven zonder silo ingekuild, maar hiervan moet men zich niet veel voorstellen. De kleine bedrijven hebben weer minder silo's dan de grote. Per melkkoe is in Steenderen 0,8 m³ siloruimte aanwezig, terwijl 3,5 m³ gewenst is.

Geconstateerd kan dus worden, dat de bedrijfsinrichting van vele bedrijven nog niet beantwoordt aan de eisen, welke aan een intensief geleid bedrijf gesteld mogen worden.

§ 5. W e r k p a a r d e n e n w e r k t u i g e n p a r k .

Op ruim 900 ha bouwland en bijna 2100 ha grasland treffen wij in Steenderen 366 werkpaarden aan. Nemen wij aan, dat 1 ha bouwland 100 paarde-uren vraagt en 1 ha grasland 30, dan zijn in totaal nodig ruim 150.000 paarde-uren en er zijn beschikbaar 366.000 uren (1 paard kan per jaar gemakkelijk 1.000 uren werken). Per jaar maakt dus een paard in Steenderen zeer weinig werkuren, t.w. ruim 400.

Van de 260 boerenbedrijven zijn er nog 50 zonder werkpaard, waarvan 44 beneden 5 ha. Op deze bedrijfjes wordt het paardenwerk verricht door anderen; in de meeste gevallen wordt hiervoor betaald, maar het gebeurt ook vaak als burendienst, waarvoor teruggehouden wordt.

BEDELIJESINRICHTING.

Tabel 5.13

Grootte- klasse	Aan- tal be- rij- ven	Gebr. ruimte in % v/d		Aant. vark. hok- ken	Kippenhokken			Aant. bedr. aar- gesl. op elc. aar- gesl. in % v/d totaal	Aant. bedr. met au- tom. drnk be- he- des v. tot.	Gierkelders			Aant. bedr. m. verh. van tot.	Aant. pot- stal	Silo's					
		Melk- en jong- vee	Mest- var- kens		Aant. Aan- tal	Opp. p. m ²	Aant. be- dr. m. gierk. in %			inh. in m ³	inh. p. stuks in m ³	inh. in m ³			Bedr. m. silo in % v/d bedrijven	Bedr. die ink. die niet z. silo tot. aant.	Bedr. ink.			
1-3 ha	18	72,3	74,4	60	29	656	1,8	88,9	5,5	-	66,7	100	1,9	22,2	-	20	0,4	16,7	72,2	11,1
3-5 "	57	69,9	80,0	239	107	3239	2,2	63,2	5,3	1	91,2	723	2,6	42,1	3	84	0,4	15,8	33,3	50,9
1-5 "	75	70,4	79,0	299	136	3895	2,1	69,3	5,3	1	85,3	823	2,5	37,3	3	104	0,4	16,0	42,7	41,3
5-10 "	68	69,9	93,4	310	136	3226	2,2	77,9	48,6	4	92,6	1267	2,3	60,3	-	135	0,4	19,1	32,4	48,5
10-15 "	45	67,5	97,1	245	75	1864	2,3	77,8	64,4	2	86,7	961	1,8	60,0	1	260	0,8	33,3	33,3	33,3
15-20 "	32	64,4	94,3	193	68	1651	2,5	84,4	71,9	5	100,-	1113	2,3	50,0	2	248	0,8	34,4	46,9	18,7
>20 "	40	55,0	94,1	256	73	1978	1,4	90,0	70,0	9	95,0	1738	2,1	75,0	-	627	1,3	60,0	22,5	17,5
Totaal	260	63,9	92,8	1303	488	12014	2,3	78,1	45,0	21	90,8	5902	2,1	54,6	6	1374	0,8	28,8	35,8	35,4

Het is niet eenvoudig om zelfs maar enkele verstandige woorden te zeggen over de mechanisatiegraad in een bepaald gebied en vooral niet om deze graad kwantitatief aan te geven. Allereerst is een splitsing gemaakt tussen bedrijven, die alleen gebruik maken van eigen werktuigen en bedrijven, die bovendien nog met werktuigen van werktuigencoöperaties etc. werken. Tabel 5.14 geeft hier een overzicht van.

Aantal en percentage der bedrijven met alleen eigen en met eigen en coöperatieve werktuigen.

Tabel 5.14

Grootte- klassen	Totaal aantal bedrijven	Bedrijven met alleen eigen werktuigen		Bedrijven met eigen en coöp.werktuigen	
		aantal bedrijven	in proc. v.h.tot.	aantal bedrijven	in proc.v. het totaal
1 - 4 ha	45	35	77,7	10	22,3
4 - 8 "	69	46	66,7	23	33,3
8 - 12 "	52	33	63,5	19	36,5
> 12 "	94	75	79,8	19	20,2
Totaal	260	189	72,7	71	27,3

De coöperatieve aan- en verkoopvereniging van het C.B. heeft: 2 dorstellen, 2 zelfbinders en 1 aardappelstomer en van de A.B.T.B.: 1 aardappelstomer en 1 sproeimachine. Verder zijn er in Steenderen 3 combinaties, waarvan één in Baak met 1 aardappelrooier en 1 kunstmeststrooier en twee in Toldijk met 1 aardappelrooier resp. 1 sproeimachine. Opgemerkt zij nog, dat werktuigencombinaties minder zijn aan te bevelen dan werktuigencoöperaties, aangezien bij de eerste eigenlijk niemand verantwoordelijk is voor het onderhoud van de werktuigen. Behalve van deze werktuigen maken vele bedrijven nog gebruik van loonmaaiers, loondorser en loonsproeiers. Het volgende staatje geeft hier een beeld van (ook bedrijven, die van een stomer gebruik maken zijn opgenomen).

Tabel 5.15

Grootte- klasse	Totaal per klasse	Bedrijven die gebruik maken van:			
		loon- maaiër	loon- dorser	loon- sproeier	aard. stomer
1- 5 ha	75	19	69	26	28
5-10 "	68	22	47	38	33
10-15 "	45	16	38	29	19
15-20 "	32	13	28	25	21
>20 "	40	6	31	37	26
Totaal	260	76	213	155	127

De 189 bedrijven, die alleen gebruik maken van eigen werktuigen zijn vervolgens in 4 grootte-klassen ingedeeld; per grootteklasse zijn verder de aantallen bedrijven aangegeven, die gebruik maken van de verschillende werktuigen. Het resultaat van deze groepering is in tabel 5.16 vermeld (z.o.z.).

Opgemerkt zij nog, dat de werktuigen, als ploegen, eggen en karren, welke vrijwel op ieder bedrijf voorkomen, niet in de tabel zijn opgenomen. Wij zien in de tabel, dat op de bedrijven beneden 4 ha vrijwel geen grote werktuigen voorkomen en op de bedrijven van 4-8 ha heel weinig. In het algemeen kan geconcludeerd worden, dat het gebruik van werktuigen niet groot is. Slechts van 2 werktuigen wordt door meer dan de helft van de bedrijven gebruik gemaakt: t.w. het giervat en de maaimachine. Om een gefundeerd oordeel over de mechanisatiegraad uit te spreken stond ons evenwel te weinig vergelijkingsmateriaal ter beschikking.

§ 6. A r b e i d s k r a c h t e n .

In tabel 5.17 wordt weergegeven het aantal volwaardige arbeidskrachten per grootteklasse, per bedrijf, per 100 ha cultuurgrond, per 100 eenheidsdieren en uiteindelijk per 100 arbeidseenheden (1 arbeidseenheid komt overeen met een arbeidsbehoefte van 250 uur). De laatste kolom in deze tabel geeft naar onze mening een indruk van de arbeidsproductiviteit per grootteklasse. Per grootteklasse is nl. het arbeidsaanbod (aantal volwaardige arbeidskrachten) en de arbeidsbehoefte bekend, welke berekend is door de oppervlakte der gewassen en de aantallen der veesoorten te vermenigvuldigen met arbeidsnormen. Deze normen zijn gemiddelden van vele bedrijven, waarop een tijdschrijving werd bijgehouden; de bedrijven zijn over het algemeen behoorlijk goed geleide bedrijven met een voor de streek gangbare productiemethode. Uit de tabel blijkt nu, dat op de kleinste bedrijven tweemaal zoveel arbeidskrachten aanwezig zijn voor dezelfde arbeidsbehoefte.

Bedrijven, die gebruik maken van nevenstaande werktuigen, in aantallen en in procenten van het totaal aantal bedrijven per klasse. Tabel 5.16

Soort werktuigen	1. - 4 ha		4 - 8 ha		8 - 12 ha		>12 ha		Totaal	
	Aant.	% ¹⁾	Aant.	% ¹⁾	Aant.	% ¹⁾	Aant.	% ¹⁾	Aant.	% ¹⁾
I. Weide eg	-		5	10,9	-		5		10	
Kunstmeststrooier	-		2		3		5		10	
Laardensproei mach.	-		4		2		3		9	
Rugsproeier	2		2		3		2		9	
Vatsproeier	-		2		2		4		8	
Aardappelrooier	-		1		-		6		7	
Aardappel-lichter	-		-		2		4		6	
Aardappelsorteerder	-		-		1		6		7	
II. Electromotor	1		12	26,1	24	72,7	51	68,0	88	46,6
Andere motor	-		2		3		15	20,0	20	10,6
Weide-sleep	1		13	28,3	12	35,4	47	63,0	73	38,6
Giervat	14	40,0	36	78,3	29	87,9	67	89,3	146	77,2
Hooischudder	-		3		5	15,1	49	65,3	57	30,1
Hooihark	-		6	13,0	18	54,1	65	86,7	89	47,0
Maaaimachine	-		14	30,4	28	84,8	71	94,7	113	59,8
Cultivator	-		3		4	12,1	29	38,7	36	19,0
Landrol	-		6	13,0	2		29	38,7	37	19,5
Paard. zaaimachine	-		4		11	33,3	47	62,7	62	32,8
Handzaaimachine	2		4		5	15,1	15	20,0	26	13,7
Schoffelmachine	2		3		3		19	25,3	27	14,3
Zelfbinder	-		-		-		43	57,3	43	22,7
Dorsmachine	-		4		6	18,1	27	36,0	37	19,6
Aantal bedrijven per grootte-klasse	35		46		33		75		189	

I. Belangrijke werktuigen, die weinig of in 't geheel niet voorkomen.

II. Belangrijke werktuigen, die in matige hoeveelheid voorkomen.

¹⁾ Percentages < 10% zijn niet opgenomen.

Overzicht arbeidskrachten.

Tabel 5.17

Grootte- klasse	Aantal bedrij- ven	Arbeidskrachten				
		per klasse	per bedrijf	per 100 ha cult. grond	per 100 eenheids- dieren	per 100 arbeids- eenheden
1- 3 ha	18	20,22	1,12	49,3	26,6	17,0
3- 5 "	57	88,97	1,56	38,9	28,4	16,5
1- 5 "	75	109,19	1,46	40,5	28,1	16,6
5-10 "	68	125,57	1,85	24,5	24,9	12,9
10-15 "	45	93,69	2,08	16,9	23,1	10,9
15-20 "	32	75,16	2,34	13,5	20,6	9,2
> 20 "	40	121,39	3,03	10,9	22,4	8,9
Totaal A	260	525,-	2,02	17,5	23,8	11,2
Totaal B	67	78,12	1,17	26,6	24,5	13,2
Totaal C	54	31,29	0,58	29,9	19,9	12,0

Nemen wij nu aan, dat in de verschillende grootte-klassen de gemiddelde opbrengst van 1 ha van hetzelfde gewas gelijk is en dat ook de gemiddelde melkopbrengst per koe en de gemiddelde leg per kip niet uiteenlopen, dan mag o.i. worden gezegd, dat de arbeidsproductiviteit (productie per werkende) op de kleine bedrijven ongeveer de helft bedraagt van die op de grotere.

In het algemeen zullen de opbrengsten vermoedelijk op de kleine bedrijven lager zijn dan op de grotere - voor de melkopbrengst is dit aangetoond - zodat de gevonden cijfers over de arbeidsproductiviteit zeker niet geflatteerd zijn.

Met bovenstaande constatering is natuurlijk nog geen oordeel uitgesproken over de oorzaken van de lage arbeidsproductiviteit op de kleine bedrijven. Het is hier niet de plaats om de factoren te bespreken, welke oorzaak kunnen zijn van de lage arbeidsproductiviteit. Wel kan opgemerkt worden, dat de werktuigging, de methode van werken en vooral het tempo van werken grote invloed hebben op de arbeidsproductiviteit. Gezien het feit, dat de belangrijkste werkzaamheden als: melken, voeren van het vee en grondbewerking op de kleine en grote bedrijven op dezelfde wijze gebouren, kan het niet anders of het lage arbeidstempo (gevolg van de overbezetting) moet één van de belangrijkste oorzaken van de lage arbeidsproductiviteit op de kleine bedrijven zijn.

§ 7. Eigendommen en pacht.

Tabel 5.18 geeft een overzicht van de aantallen bedrijven en oppervlakte cultuurgrond, ingedeeld naar eigendom en pacht.

STEENDEREN 1948.

Groep A - Landbouwers

AANTAL BEDRIJVEN EN OPPERVLANTE CULTUURGROND
INGEDEELD NAAR EIGENDOM EN PACHT.

Tabel 5.18

Grootte- klasse	aant. be- drij- ven	tot. opp. cultuur- grond in ha	opp. cult. gr. in eigendom		Bedrijven						Geheel gepacht							
			in ha	in % v.d. cult. grond	geheel in eigend.		50% en meer in eigendom		meer dan 50% gepacht		aan- tal	in % oppervl. in % v/d tot. opp. in pacht	aan- tal	in % oppervl. in % v.d. tot. opp. in pacht				
					in % v.h. to- taal	opp. in % v/d tot. opp. in ei- gendom	aan- tal	in % v.h. to- taal	opp. in % v/d tot. opp. in ei- gendom	aan- tal					in % v.h. to- taal	opp. in % v/d tot. opp. in ei- gendom	aan- tal	in % v.h. to- taal
1- 5 ha	75	269,62	154,31	57,2	20	26,7	46,4	28	37,3	47,4	18,2	7	9,3	6,2	17,1	20	26,7	64,7
5-10 "	68	511,95	317,62	62,0	18	26,5	44,3	28	41,2	48,2	27,4	7	10,3	7,5	19,6	15	22,0	53,0
10-15 "	45	553,69	389,63	70,4	22	48,9	69,1	13	28,9	26,6	27,3	5	11,1	4,3	29,6	5	11,1	43,1
15-20 "	32	556,80	296,23	53,2	8	25,0	44,0	10	31,2	45,4	12,5	6	18,8	10,6	27,1	8	25,0	60,4
>20 "	40	1113,85	711,25	63,9	12	30,0	50,5	15	37,5	42,6	25,1	6	15,0	6,9	32,2	7	17,5	42,7
Totaal	260	3005,91	1869,04	62,2	80	30,8	52,0	94	37,2	41,0	22,2	31	11,9	7,0	27,0	55	21,1	50,8

WIJZE VAN PACHTEN EN PACHTPRIJZEN.

Tabel 5.13

Grootte klasse	aant. bedr.	Bedrijven die los land bijgepacht hebben						Pachtbedrijven										
		opp. los gep. land in ha	Gem. opp. p. be- dr. los gep. in ha	wijze van pachten in % v/d opp.	mond. schrift.	pachtprijs in gld. per ha	aant. bedr.	opp. gep. land (behuisd) in ha	Gem. opp. gep. bedr. in ha	wijze van pachten in abs. aant.	in % v/d opp.	pachtprijs in gld. per ha						
1- 5 ha	31	53,22	1,88	73,8	26,2	87	87	87	12	40,89	3,41	12	-	100	-	86	-	86
5-10 "	29	91,14	3,14	90,3	9,7	87	95	88	12	85,19	7,10	11	1	89,8	10,2	82	53	83
10-15 "	14	82,71	5,91	89,3	10,7	85	93	86	5	62,80	12,56	4	1	82,6	17,4	85	100	87
15-20 "	13	93,48	7,19	89,1	10,9	83	60	80	5	88,25	17,56	4	1	81,6	18,4	83	88	84
>20 "	15	48,52	9,90	89,0	11,0	86	68	84	7	116,25	16,61	4	3	72,8	27,2	56	75	69
Totaal	102	474,07	4,65	87,0	13,0	86	76	85	41	393,38	9,59	35	6	82,8	17,2	79	80	79

In totaal blijkt bijna 38% van de oppervlakte cultuurgrond als pachtland gebruikt te worden. Er komen slechts 55 bedrijven voor, die alle grond gepacht hebben; deze hebben ongeveer de helft van al het pachtland in gebruik. Van deze zuivere pachtbedrijven zijn er 35 kleiner dan 10 ha. Verder zijn er geen markante verschillen tussen de grootteklassen.

Tabel 5.19 geeft een beeld van de wijze van verpachten en de pachtprizen. In deze tabel is niet alle pachtgrond opgenomen - 870 van de 1130 ha - omdat enkele bedrijven de gegevens niet volledig hebben verstrekt. Belangrijk is allereerst, dat meer los land wordt gepacht dan behuisd, nl. 474 en 393 ha, en voorts, dat bij het los verpachte land nog 13% zonder schriftelijk pachtcontract wordt gepacht en bij het behuisde land zelfs ruim 17%. De pachtprijs is voor los land iets hoger, terwijl tussen schriftelijk en mondeling gepacht land geen sprekende verschillen optreden.

Van de 41 zuivere pachtbedrijven zijn er 11 gepacht van kerk en andere instellingen, 14 van familie, 8 van grondheren en de rest van boeren en particulieren in en buiten de gemeente. Van de soort verpachters en de oppervlakte, welke zij verpachten, zowel los- als behuisd land, geeft tabel 5.20 een beeld. De cijfers in deze tabel hebben vanzelfsprekend alleen betrekking op de geëquatteerde oppervlakte.

Verpachters der gronden voor los- en behuisd land.

Tabel 5.20

Grootte-klasse in ha	Fam.	Boeren		Particulieren		Grootgrondbezit	Kerk en inst.	Totaal in %	Totaal pachtland in ha
		in de gemeente	buiten de gemeente	in de gemeente	buiten de gemeente				
1- 5 ha	10,1	14,4	1,0	5,9	12,6	35,5	20,5	100	99,1
5-10 "	22,0	9,0	15,0	5,6	15,4	11,0	22,0	100	176,3
10-15 "	22,3	5,3	-	3,5	7,9	16,9	44,1	100	145,5
15-20 "	37,6	-	8,7	0,7	11,8	13,4	27,8	100	181,7
> 20 "	36,5	-	2,7	0,4	11,8	31,4	17,2	100	164,7
Totaal	30,2	2,1	3,9	3,6	13,6	22,6	24,0	100	867,5

Van het grootgrondbezit behoort meer dan 83% aan één eigenaar in de gemeente, slechts bijna 17% behoort aan eigenaars buiten de gemeente woonachtig.

§ 8. De financiële toestand der
bedrijven.

De financiële toestand der bedrijven is in meer dan één opzicht voor de welvaart in een gebied van betekenis.

Voorals de mogelijkheden om zelf bij te dragen in de kosten van maatregelen en middelen om tot meer welvaart te geraken, hangen van de financiële draagkracht der betrokken bedrijven af. In een gebied, waarin zich moeilijkheden voordoen, die veroorzaakt worden door plaatselijk voorkomende factoren, is te verwachten, dat de financiële draagkracht gering zal zijn. In dat geval is de geringe draagkracht zowel oorzaak als gevolg. Gevolg, vanwege de moeilijke omstandigheden, waaronder de bedrijfsvoering moet worden gevoerd; oorzaak, omdat de geringe financiële middelen, waarover men beschikt, niet in staat stellen om verbeteringen aan te brengen.

Om deze redenen is, aan de hand van, in hoofdzaak met behulp van een enquête verkregen inlichtingen, de financiële toestand waarin de verschillende bedrijfspgroepen verkeren, nagegaan. Hierbij is vooral aandacht geschonken aan de financiële verplichtingen op langere termijn, die men op zich heeft genomen en getracht om vooral het aantal van de zwaarst belaste bedrijven en de omvang van hun belasting te leren kennen.

De intimiteit van het onderwerp maakt het begrijpelijk, dat niet alle geënquêteerden bereid waren om de inlichtingen, die werden gevraagd, te verschaffen. Niettemin werden van de 260 bedrijven in groep A (zuivere boeren) 214 en van de 67 bedrijven in groep B (landbouwers met een nevenberoep) alle formulieren ingevuld. Een ruim voldoende aantal om een algemeen inzicht te verschaffen.

Van de 46 bedrijven uit groep A, waarvan geen gegevens bekend zijn, mag worden aangenomen, dat een aantal zeer zwaar belast is, zodat het algemene beeld, dat uit de overige bedrijven werd verkregen, zeker niet te ongunstig is.

Groep C, die uit personen bestaat met een hoofdberoep buiten de landbouw, is niet in deze beschouwingen betrokken, omdat de totale belasting dezer bedrijven niet valt te splitsen in een agrarisch en niet-agrarisch gedeelte.

De schulden zijn om voor de hand liggende redenen in 3 groepen onderscheiden:

- a. hypothecaire schulden;
- b. andere gelden op langere termijn ten behoeve van het bedrijf geleend;
- c. overige bedrijfsschulden.

Voorts is van de schulden a en b gevraagd of de credieten door een particuliere bank, de boerenleenbank, familie of particulieren werden verleend, om te zien uit welke credietbronnen men put en kan putten. Aangezien het tevens van belang

is, om te weten of zich verschillen voordoen tussen grotere en kleinere bedrijven, werden de gegevens verder gesplitst naar de bedrijfsgrootteklassen: 1-5; 5-10 en groter dan 20 ha.

De groep "overige bedrijfsschulden" is, zoals bekend, sterk afhankelijk van de periode van het jaar, waarin men hiernaar vraagt. De enquête werd in de maand Maart van 1949 gehouden, een maand waarin voor de aankoop van kunstmest en zaaizaden credieten kunnen zijn opgenomen, terwijl de credieten voor de financiering van de oogst van het vorig jaar juist kunnen zijn afgelost. Het is gebleken, dat in dit voorjaar weinig op crediet is gekocht, zodat deze schulden eenvoudigheidshalve verder buiten beschouwing zijn gelaten. Om een sluitend overzicht van de belasting der bedrijven te verkrijgen, werd verder nog gevraagd naar de eventuele achterstallige renten en aflossingen en naar de bedragen, waarvoor de boeren borg tegenover derden zijn.

Tenslotte werd nog naar de rentevoet en de looptijd der hypothecaire schulden gevraagd.

De aldus verkregen gegevens werden in hoofdzaak in drie overzichten bijeengebracht.

In staat I (tabel 5.21) vindt men de hypothecaire belasting, waarbij de bedrijven gegroepeerd werden naar de hypothecaire belasting per ha in eigendom en vervolgens naar bedrijfsgrootte.

Om een grens te stellen, waarboven het bedrijf als overbelast kan worden beschouwd, is onderstaande gedachten-gang gevolgd. Er is uitgegaan van een grondprijs van f.2500,- per ha, waarop, zoals bekend, maximaal f. 1666,- hypothe-cair crediet kan worden verkregen.

De vraag is nu of dit bedrag ook als de maximale, eco-nomisch-toelaatbare belasting is te beschouwen.

De gemiddelde rentevoet dezer schulden bleek in groep A: 3,5% en in groep B: 3,7% te bedragen. Het rendement van de grond, die in eigendom wordt gebruikt, bedraagt voor de na-oorlogse jaren voor rivierkleigronden 1,7% en voor zandgron-den 0,9%.¹⁾ Aangezien 1/5 dezer gemeente uit zandgronden en 4/5 uit rivierkleigronden bestaat, zou dus gemiddeld 1,54% rendement worden verkregen.

Voor credieten, aangewend voor doeleinden, die met niet meer dan 1,54% renderen, is dan de credietgrens als volgt te be-rekenen:

Voor groep A: 1,54% van f.2500,- = f.38,50; dat bedrag à 3½% gekapitaliseerd geeft f. 1100,-.

Voor groep B: f.38,50 à 3,7% gekapitaliseerd geeft f.1041,-. In de overzichten I en II (tabel 5.21), die hierachter vol-gen, is deze grens door een lijn bij f. 1000,- /ha aangegeven.

Dit vormt dus de eerste credietgrens, die in acht genomen dient te worden bij het opnemen van credieten voor doeleinden, die niet meer dan 1,54% rente opleveren. Dit geldt dus vooral

¹⁾ Zie Nota No 50, L.E.I. blz. 3.

I										II										III									
Indeling der bedrijven naar hypotheek per ha in eigendom.										Indeling der bedrijven naar bedr. schuld. per ha cult. gr. in gebruik										Indeling der bedrijven naar hypotheek per ha eigendom + bedrijfs schulden p. ha cult. gr. in gebruik									
Hypotheek in gld	Aantal bedrijven					Bedr. sch. in gld	Aantal bedrijven					Hypotheek Bedr. sch.	Aantal bedrijven																
	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	> 20 ha		1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	> 20 ha		1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	> 20 ha												
	Totaal aant. bedr.	% v. alle bedrijven	p. belaste ha	Totaal aant. bedr.	% v. alle bedrijven	p. belaste ha	Totaal aant. bedr.	% v. alle bedrijven	p. belaste ha	Totaal aant. bedr.	% v. alle Bedr. bedrijven	p. belaste ha	Totaal aant. bedr.	% v. alle Bedr. bedrijven	p. belaste ha	Totaal aant. bedr.	% v. alle Bedr. bedrijven	p. belaste ha											
< 200	2	1	-	-	-	< 200	1	2	1(1)	-	2	2	6(1)	< 200	3	3	-	-	1	7									
200- 400	1	1	2	1	200- 400	1	3(1)	1	4	2	11(1)	2	200- 400	2	3	3	4	3	15										
400- 600	3	3	3	1	400- 600	1(1)	1	1	-	-	3(1)	4	400- 600	4	3	2	1	-	10										
600- 800	3	2	1	3	600- 800	-	-	-	-	-	-	3	600- 800	3	3	-	3	1	10										
800-1000	2	2	4	1	800-1000	-	1	-	-	-	1	2	800-1000	2	3	6	-	3	14										
1000-1200	4	2	-	-	1000-1200	-	-	-	-	-	-	4	1000-1200	4	2	-	1	-	7										
1200-1400	1	1	2	-	1200-1400	-	-	-	-	-	-	1	1200-1400	1	1	2	-	-	4										
1400-1600	2	2	-	-	1400-1600	-	-	-	-	-	-	2	1400-1600	2	1	-	-	-	3										
1600-1800	1	1	-	1	1600-1800	-	-	-	-	-	-	1	1600-1800	1	2	-	-	-	3										
1800-2000	1	-	-	-	1800-2000	-	-	-	-	-	-	1	1800-2000	1	-	-	-	1	2										
>2000	2	-	-	-	>2000	-	-	-	-	-	-	2	>2000	2	-	-	-	1	3										
Totaal	22	15	12	6	8	63	3(1)	7(1)	3(1)	4	4	21(3)	25	21	13	9	10	78											
% v. alle bedrijven	29	22	27	19	20	24	4	10	7	9	10	8	34	31	29	28	25	30											
p. belaste ha in eigend.	1043	940	752	636	597	742	253	432	347	235	245	288	1299	867	764	567	580	705											
							() = pachtbedrijven																						

voor aankoop van grond en gebouwen.

Voor doeleinden met een hoger rendement kan men dus hoger gaan. Welke doeleinden dit zijn en welk rendement deze hebben, is in het algemeen niet aan te geven en zal men van geval tot geval dienen te beoordelen. In onze gedachtengang vormt dus de eerste credietgrens een waarschuwing, waarboven het gevaarlijk kan worden.

In de tweede staat (tabel 5.21) vindt men de bedrijven gegroepeerd naar de "andere gelden ten behoeve van het bedrijf geleend".

Aangezien de basis dezer schulden door het gehele bedrijf wordt gevormd, werden zij niet per ha in eigendom, maar per ha cultuurgrond in gebruik uitgedrukt.

Een moeilijkheid hierbij vormen de bedrijven, die naast grond in eigendom, ook gepachte grond gebruiken. Immers, men dient aan te nemen, dat in de pacht de grondrente volledig aan de eigenaar wordt uitbetaald. Van bedrijven, die veel grond pachten, geeft deze staat dus een te gunstig beeld. Aangezien evenwel de aantallen bedrijven en de schulden der bedrijven met veel grond en pacht gering zijn, werd geen poging tot correctie ondernomen.

Omdat noch staat I noch staat II van tabel 5.21 een indruk van de totale belasting der bedrijven geven, werden zij tenslotte in staat III samengevoegd. In deze staat vindt men de bedrijven ingedeeld naar de hypothecaire schulden, vermeerderd met de bedrijfsschulden, waarbij de eerste werden uitgedrukt per ha in eigendom en de laatste per ha cultuurgrond in gebruik en aldus gesommeerd.

Alvorens nader op deze overzichten in te gaan, zullen wij eerst de vraag beantwoorden, hoe groot de aantallen boven de eerste credietgrens, beneden de eerste credietgrens, en vrij van schulden zijnde bedrijven zijn.

	Totaal aantal bedrij- ven	Onbe- kend	Be- kend	Vrij van schul- den	Bene- den te crediet- grens	Boven te cre- dient grens
Groep A abs. rel.	260	46	214 100	129 60	63 29	22 10
Groep B abs. rel.	67	-	67 100	37 55	15 22	15 22
Groep A + Groep B abs. rel.	327	46	281 100	166 59	78 28	37 13

Het blijkt, dat 13% der bedrijven voorkomt boven de eerste credietgrens. Opvallend groot is het verschil tussen de percentages bedrijven boven deze grens in groep A en B, resp. 10 en 22%. Dit verschil kan niet worden verklaard, wanneer men zou aannemen, dat de 46 onbekende bedrijven van groep A zwaarder zijn belast dan de bedrijven waarvan wel gegevens bekend zijn. Slechts wanneer men aanneemt, dat deze 46 bedrijven alle boven de eerste credietgrens zouden zijn, dan zou het percentage van groep A dat van groep B met 5% overtreffen. Uit informatie is evenwel gebleken, dat dit niet het geval is.

Er blijft dus een belangrijk verschil, waarvan de verklaring veel eer is gelegen in het feit, dat deze landbouwers met nevenberoep minder doelmatig werken; o.a. is de bedrijfs grootte geringer, de uitrusting minder enz. (Zie blz. 74). De zwaardere belasting van de bedrijven in Groep B is dus vooral een gevolg van de ondoelmatigheden, waaraan deze bedrijven mank gaan.

Anderzijds blijkt uit het bovenstaande overzicht duidelijk, dat het grootste deel der bedrijven in staat moet worden geacht, bij te dragen in de kosten van noodzakelijke verbeteringen. 87% der bedrijven is vrij van schuld of beneden de eerste credietgrens; voor de groepen A en B zijn deze percentages resp. 89 en 77%. Deze indruk wordt nog versterkt, wanneer men de omvang van de spaargelden bij de beide Boerenleenbanken in aanmerking neemt, die eind 1948 het respectabele bedrag van f. 3.900.000,- beliepen, waarvan $\pm 4/5$ van de boeren.

Uit staat I (5.21) blijkt nu verder, dat de met hypothe-caire schulden belaste bedrijven boven de eerste credietgrens zich vooral onder de kleinere bedrijven voordoen. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de overige bedrijfsschulden (staat II). Slechts 2 bedrijven groter dan 20 ha vormen hierop een uitzondering. In groep B spreekt dit alles nog weer sterker dan in groep A. Hieronder volgen de aantallen bedrijven boven de eerste credietgrens in absolute en relatieve getallen, de laatstgenoemde tussen de haakjes.

	1-5 ha	5-10ha	10-15ha	15-20ha	>20 ha	Totaal
<u>Groep A</u>						
Alle bedrijven	75(29)	68(26)	45(17)	32(12)	40(15)	260(100)
Bedrijven boven de eerste credietgrens	11(50)	6(27)	2(9)	1(5)	2(9)	22(100)
<u>Groep B</u>						
Alle bedrijven	52(78)	5(7)	1(1)	1(1)	2(3)	67(100)
Bedrijven boven de eerste credietgrens	12(80)	3(20)	-	-	-	15(100)

Tenslotte blijkt ook de omvang van de belasting per ha in de kleinere bedrijven boven de eerste credietgrens aanzienlijk zwaarder te zijn dan de grotere, terwijl de belasting van de bedrijven boven de eerste credietgrens in groep B weer zwaarder is dan in groep A.

Belasting per ha boven de eerste credietgrens in de bedrijven boven deze grens.

	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20ha	> 20 ha	Totaal
Groep A	f.465,-	f.402,-	f.281,-	f.207,-	f.1030,-	f.500,-
Groep B	f.957,-	f.1063,-	-	-	-	f.991,-
Totaal	f.700,-	f.561,-	f.281,-	f.207,-	f.1030,-	f.609,-

Wij kunnen dus uit het bovenstaande de conclusie trekken, dat de belasting in de kleinste bedrijven boven de eerste credietgrens groter is dan in de grotere bedrijven en het grootst in de kleinste bedrijven van groep B. Dit houdt in, dat de bedrijven, die verbeteringen het hardst van node hebben, daarin zelf het minst kunnen bijdragen.

Verder is de vraag onderzocht, waar het opnemen van gelden in de bedrijven boven de eerste credietgrens mee heeft samengehangen:

	Groep A	Groep B
a. Stichting bedrijf	13	9
b. Bedrijfsverbetering of verbouwingen	3	-
c. Overname bedrijf in eigendom, koop van grond	2	3
d. Huwelijk van kinderen	1	1
e. Onbekend	3	2
	22	15

Het is nu duidelijk, dat deze bedrijven destijds gesticht zijn door mensen met te weinig middelen, die daardoor niet in staat waren met een bedrijf van voldoende omvang te beginnen. De zware belasting en de te kleine omvang van het bedrijf hebben verhinderd om de lasten te verminderen. Bovendien hebben zij hun bedrijven gesticht in de moeilijke jaren, die in de afgelopen periode veelvuldig zijn voorgekomen, of ontmoetten kort na de stichting van het bedrijf deze moeilijkheden. Onderstaand overzicht laat dit zien.

De bedrijfshoofden, ingedeeld naar de periode van stichting van het bedrijf en naar de schuldenlast in 1949 (relatieve cijfers tussen haakjes).

Groep A.

Periode van stichting van het bedrijf	Aantal bedrijven	Vrij van schuld	Beneden eerste credietgrens	Boven eerste credietgrens
voor 1928	84	58 (45)	18 (29)	8 (36)
'28 - '40	66	32 (25)	23 (36)	11 (50)
'40 - '45	33	18 (14)	12 (19)	3 (14)
'45 - '49	31	21 (16)	10 (16)	0
Totaal	214	129 (100)	63 (100)	22 (100)

Groep B.

Periode van stichting van het bedrijf	Aantal bedrijven	Vrij van schuld	Beneden 1e credietgrens	Boven 1e credietgrens
voor 1928	26	14 (38)	5 (33)	7 (47)
'28 - '40	17	10 (27)	6 (40)	1 (7)
'40 - '45	12	7 (19)	3 (20)	2 (13)
'45 - '49	12	6 (16)	1 (7)	5 (33)
Totaal	67	37 (100)	15 (100)	15 (100)

Groep A + B.

Periode van stichting van het bedrijf	Aantal bedrijven	Vrij van schuld	Beneden 1e credietgrens	Boven 1e credietgrens
voor 1928	110	72 (44)	23 (30)	15 (40)
'28 - '40	83	42 (25)	29 (37)	12 (32)
'40 - '45	45	25 (15)	15 (19)	5 (14)
'45 - '49	43	27 (16)	11 (14)	5 (14)
Totaal	281	166 (100)	78 (100)	37 (100)

Tot dusverre is bij de bedrijven boven de eerste credietgrens uitsluitend gedacht aan de rente-verplichtingen en niet aan de aflossingsplichten, die de belasting uiteraard aanzienlijk kunnen verzwaren.

Het blijkt evenwel, dat de hypothecaire crediteuren, wat betreft de aflossingen een grote mate van soepelheid aan de dag leggen.

Zo vonden wij:

	Aantal hypotheeken	
	Groep A	Groep B
Geen aflossing	16	9
Aflossing niet verplicht	25	6
Bepaald bedrag of %	21	8
Onbekend	3	3
	65 ¹⁾	26 ¹⁾

Verplichte aflossingen komen in 32% der gevallen voor. Voorzover zij tot de bedrijven boven de eerste credietgrens behoren, wordt deze grens nog verder overschreden en een enkel bedrijf beneden deze grens zal hierdoor deze grens overschrijden.

De verplichte aflossingspercentages zijn:

	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%	Totaal
Groep A	2	9	2	3	1	1	2	-	-	1	21
Groep B	-	2	1	3	2	-	-	-	-	-	8
Totaal	2	11	3	6	3	1	2	-	-	1	29

Het blijkt nu, dat slechts een zeer gering aantal bedrijven voorkomt, dat in een financiële noodtoestand verkeert, als gevolg van overspannen aflossingsverplichtingen.

De soepelheid inzake de aflossing der hypothecaire credieten hangt samen met het feit, dat deze binnen de dorps- en familiegemeenschap zijn opgenomen, zoals onderstaand blijkt:

Aantallen bedrijven, waaraan hypothecair crediet is verleend door:

	Bank	Boeren- leen- bank	Familie	Parti- culie- ren	Kerk en andere inst.
<u>Groep A</u>					
Alle bedrijven	2	26	11	22	4
Bedrijven boven de eerste credietgrens	1	6	1	14	2
<u>Groep B</u>					
Alle bedrijven	-	8	11	1	1
Bedrijven boven de eerste credietgrens	-	5	5	2	-

¹⁾ Deze aantallen stemmen niet nauwkeurig overeen met die in staat I (tabel 5.21) vermeld, omdat een gering aantal bedrijven meer dan één hypotheek heeft.

Zoals bekend, wordt soms ook de financiële draagkracht der bedrijven door borgstellingen verzwakt. Zoals te verwachten valt, komen deze gevallen niet voor bij de bedrijven boven de eerste credietgrens. Bovendien is het aantal borgtochten gering; op de 214 bedrijven van groep A komen slechts 13 bedrijven voor met borgtocht. Het gemiddelde bedrag is f. 953,-, het grootste bedrag is f. 3.000,- in de bedrijfs-grootteklasse 5 - 10 ha. Borgtocht levert dus in het algemeen geen extra belasting op.

Samenvattend komen wij tot de volgende conclusies:

1. Het aantal bedrijven boven de eerste credietgrens is gering (13%). Het doet zich vooral bij de kleinste bedrijven voor en in groep B sterker dan in groep A.
2. Het overgrote deel der bedrijven (87%) moet in staat worden geacht bij te dragen in noodzakelijke verbeteringen en tevens de kosten te kunnen dragen om de nieuwe mogelijkheden, die door de dichting van de Baakse Overlaat ontstaan, te benutten.
3. Een gering aantal bedrijven (13%), dat verbeteringen het hardst nodig heeft, kan hierin weinig of niet bijdragen en is evenmin in staat om ten volle van de nieuwe mogelijkheden te profiteren.

B. GRONDGEBRUIKERS MET EEN ANDER BEROEP.

De cijfers uit tabel 5.1 toonden duidelijk aan, dat de groepen B, C en D in Steenderen van veel minder belang zijn dan in de zandgebieden.

De 260 zuivere boeren hebben in Steenderen 87% van de grond in gebruik, terwijl de groepen B en C het met 8 en 3% moeten doen; voor Epe waren deze percentages resp. 67,14 en 17.

Gezien deze geringe betekenis zal dan ook niet lang bij deze groepen van grondgebruikers worden stilgestaan.

Vanzelfsprekend is het leeuwendeel der bedrijven van de B-, C- en D-grondgebruikers kleiner dan 5 ha; in groep B zijn nog 15 bedrijven groter dan 5 ha en in groep C slechts 1.

Tabel 5.23 geeft een beeld van de aantallen bedrijven beneden 5 ha, ingedeeld naar de 4 groepen en 3 grootteklassen.

Aantallen bedrijven beneden 5 ha, ingedeeld naar de 4 groepen en 3 grootteklassen, benevens de groepspercentages per grootteklasse.

Tabel 5.23

Grootte- klassen	A		B		C		D		Totaal	
	Zuivere landbouwers		Landbouwers met nevenberoep		Niet landbouwers met grondgebruik		Rust.landbouwers + schijnbedrijven			
	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %	absoluut	in %
1 - 2 ha	4	5,9	9	13,2	35	51,5	20	29,4	68	100
2 - 3 ha	14	23,7	23	39,0	13	22,0	9	15,3	59	100
3 - 5 ha	57	67,9	20	23,8	5	6,0	2	2,4	84	100
1 - 5 ha	75	35,5	52	24,6	53	25,1	31	14,7	211	100

Van de 211 grondgebruikers beneden 5 ha blijkt nog 35% tot groep A te behoren en ongeveer 25% tot groep B, de A-bedrijven vallen voor het grootste deel in de grootteklasse 3-5 ha, de B-bedrijven in 2-3 en 3-5 ha. De bedrijfshoofden dezer B-bedrijven trachten dus door een nevenberoep hun inkomsten te vergroten. De structuur van deze B-bedrijven verschilt, gelet op het bouwplan en de veebezetting, niet veel van die der A-bedrijven in dezelfde grootteklasse. Wel verschillend zijn enkele bedrijfsvoeringsfactoren o.a. hebben de B-bedrijven relatief aanzienlijk minder stamboekkoeien en nog minder gecontroleerde koeien, het aantal silo's is zeer gering (0,25 M³ per koe) evenals het aantal gierkelders (1,1 M³ per koe), tenslotte is ook de ligging der kavels ongunstiger. Dit alles wijst er dus op dat de bedrijfsvoering op een nog lager niveau staat dan op die der A-bedrijven.

Het enige voordeel van de B-bedrijven boven de A-bedrijven is de iets grotere arbeidsproductiviteit, vnl. veroorzaakt door het minder aantal arbeidskrachten per bedrijf.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

HOOFDSTUK VI.

OVERIGE BESTAANSBRONNEN.

In het hoofdstuk over de ontwikkeling van de bestaansbronnen, waarin de economische structuur van de gemeente Steenderen met behulp van de beroepstelling in de jaren 1930 en 1947 werd weergegeven, komt de belangrijke plaats tot uiting, welke de landbouw in het geheel inneemt. In 1947 werkte 67,8% van de beroepsbevolking in de agrarische sector. Van weinig belang zijn de overige bestaansbronnen.

§ 1. I n d u s t r i e .

Letten wij eerst op de nijverheid. 322 (of 16,6%) personen verdienen hun brood in allerlei bedrijven, hoofdzakelijk ambachtsbedrijfjes, die in elke gemeente te vinden zijn. Wij hebben echter de indruk gekregen, dat het aantal van deze bedrijven uitgebreid kan worden. De beroepspersonen, die werkzaam zijn in de primaire industriële bedrijven, kunnen onderscheiden worden in degenen, die in de plaatselijke industrie werken en in anderen, die buiten hun woongemeente industrie-arbeider zijn.

Wat de eerste categorie betreft, Steenderen bezit een steenfabriek met 23 arbeiders (1947) uit Steenderen en een zuivelfabriek met naast de Directeur en zijn adjunct, 11 arbeidskrachten. In totaal 36 beroepspersonen. Het totaal van hen, die buiten de gemeente Steenderen in allerlei industriële bedrijven werkzaam zijn, bedraagt volgens de beroepstelling 1947: 78 mannen en 4 vrouwen, in totaal 82 personen. Het totaal echter, dat in de primaire industrie in de omgeving werkt, is 52. (Arnhem 14, Doesburg 12, Zutphen 7, Brummen 6, Doetinchem 5, Hummelo c.a. 3 en Vorden 3 personen).

In de primaire industrie werken dus in totaal 88 beroepspersonen. Daarnaast arbeiden 30 personen buiten en 204 in de gemeente in allerlei ambachten, welke onder de industrie gerekend worden. In Steenderen waren in 1947: 51 bedrijfshoofden met personeel in de "industrie" en 45 zonder arbeidskrachten. De 51 bedrijfshoofden met personeel hadden 187 arbeiders in dienst (bouwbedrijven 61, metaalbedrijven 48, overige 78). Slechts 2 echtgenoten en 16 zoons werkten in deze bedrijven mee. Industrievestiging in Steenderen kan niet aanbevolen worden, wanneer afgegaan zou worden op de jaarlijkse aanvoer van jongeren op de plaatselijke arbeidsmarkt aan de ene kant en het jaarlijkse uitvallen van ouderen aan de andere kant.

Er zijn evenwel twee omstandigheden, welke de vestiging van enige bescheiden industriële bedrijven wel redelijk maken, t.w. de afvloeiing van jongeren uit de landbouw dient groter

te zijn dan tot nu toe het geval was en de aanwezigheid van de primaire weg, alsmede in mindere mate de ligging van de gemeente aan de IJssel. Wat deze afvloeiing betreft, hierop wordt teruggekomen; als ook op het advies om meer jongens uit boerengezinnen naar de ambachtsschool te zenden. Aangaande de verkeersmogelijkheden; deze zijn gunstig voor industrievestiging. Rekening houdend met het feit van de geringe aanvoer van jongeren, zou de vestiging van één of twee kleine fabrieken - wij denken aan bijv. een jamfabriek en aan een exportslachterij - wel op zijn plaats zijn.

§ 2. H a n d e l e n v e r k e e r .

5,4% werkt in de handel; in totaal 104 (48 mannen en 56 vrouwen) beroepspersonen. 76 hiervan hebben een functie in een winkel, de overige 28 in 3 grossierderijen. 23 winkeliers hebben hun winkelzaak als hoofdbedrijf; daarnaast komen er nog enkele winkeltjes voor, waarvan het bedrijfshoofd het hoofdberoep in een andere bestaanstak heeft. In de gemeente Steenderen is slechts 1 inwonende vrouwelijke beroepspersoon geen familie van het bedrijfshoofd, m.a.w. de winkelbedrijvan zijn bij uitstek gezinsbedrijven. Voor de alledaagse behoeften kan de bevolking in Steenderen kopen; doch voor de niet-alledaagse behoeften, te beginnen bijv. met schoenen, kan zij in haar woongemeente niet terecht en is zij aangewezen op Zutphen en Doetinchem. Men krijgt echter de indruk, dat de dichtheid van winkels voor de gewone dagelijkse behoeften voldoende groot is. Voor de nu en dan terugkerende boodschappen gaat de huisvrouw er gaarne op uit; een retour Zutphen met de bus bijv. kost slechts 75 cent. Verdere winkelvestiging zou op zichzelf niet nodig zijn, al zal de winkelhandel in enkele artikelen, welke in Steenderen niet gekocht kunnen worden, wel op zijn plaats zijn, zoals bijv. in schoenen.

Wij hebben echter de indruk gekregen, dat de activiteit der winkeliers niet groot is. De "service" laat veel te wensen over; niet de klant is koning in Steenderen, maar de winkelier.

Wat het verkeer betreft; 30 personen verdienen in deze sector hun brood. Er zijn 11 bedrijfshoofden, waaronder 2 in de binnenscheepvaart. De overige verrichten bodediensten.

Dit zijn de bedrijven. Er zijn in Steenderen volgens de beroepstelling 1947: 601 bedrijven, waarvan 467 of 77,7% in de Landbouw. Van de overige beroepspersonen, die derhalve niet in het bedrijfsleven werkzaam zijn, in totaal 169, worden er 94 onder het huispersoneel gerekend. Van deze dienstboden zijn er slechts 3 buiten Steenderen in betrekking.

Delen wij tenslotte de beroepsbevolking in een primaire en een plaatselijk verzorgende, dan krijgen wij het volgende overzicht:

	Primair	Plaatselijk	Totaal
Landbouw	1316	-	1316
Industrie	88	234	322
Handel	28	76	104
Verkeer	30	-	30
Visserij en jacht	1	-	1
Overige beroepen	5	164	169
Totaal	1468	474	1942
Percentage	75,6	24,4	100
Totaal mannen	976	287	1263
Percentage	77,3	22,7	100

--o--o--o--o--o--o--o--o--o--o--

HOOFDSTUK VII.

DE SAMENSTELLING VAN DE BEVOLKING.

§ 1. In l e i d i n g .

Op 31 December 1947 telde het 50 km² grote Steenderen 4040 inwoners; dit betekent een bevolkingsdichtheid van 81 inwoners per km². Ten opzichte van het Rijk (± 292) is deze gemeente dus dun bevolkt. Van meer belang dan de dichtheid van de bevolking is haar verspreiding in het woongebied.

Hiervan geeft de onderstaande tabel - waarvoor de gegevens van het C.B.S. van 1930 en 1947 gebruikt werden - een overzicht.

Bevolking naar bewoonde oorden en verspreide huizen op 31 December 1930 en 31 Mei 1947.

abs./%	Bewoonde oorden				Ver- spreide huizen		Gestichten en instel- lingen		Varende schepen	
	500 en meer Steenderen		minder dan 500 2)		1930	1947	1930	1947	1930	1947
	1930	1947	1930	1947						
abs. in % van de tot.bevolk.	624	625	1794	1990	1349	1379 ¹⁾	15	16	15	6
	16,4	15,6	47,3	49,6	35,5	34,3	0,4	0,4	0,4	0,1

1) verspr. huizen om Baak en Toldijk.

2) D.i. Bronkhorst, Baak, Olburgen en Rha, plus de verspreide huizen in het IJsselgebied, - om Steenderen, - Lamstraat en Reijersvoort.

Men ziet, dat in de laatste twee decennia ongeveer 65 % van de bevolking in kleine centra en ongeveer 35% in verspreide huizen woont. Voorts kent de gemeente slechts één centrum met meer dan 500 inwoners, nl. het dorp Steenderen; in de kom woont $\pm 16\%$ van de bevolking. Daarnaast komen in de gemeente nog 4 buurtschappen voor (zie noot 2), wier inwonertal onderling niet ver uiteenloopt en tezamen $\pm 50\%$ van de bevolking uitmaakt. Vervolgens doet zich het feit voor, dat $\pm 35\%$ of $1/3$ van de bevolking verspreid woont over het O.gedeelte van de gemeente, bestaande uit een smalle strook ten W., alsmede een brede ten O. van de primaire weg en ten N. van de lijn Kleine beek - Hoogstraat. Ruwweg schattend, mag men aannemen, dat dit gebied ongeveer de helft van de totale oppervlakte der gemeente beslaat, zodat $1/3$ van de bevolking de Oostelijke helft van de gemeente bewoont. De Westelijke, dichter bevolkte helft valt tenslotte weer te verdelen in een relatief kleine oppervlakte, gevormd door de dorpen Steenderen, Bronkhorst, Olburgen en Rha met onmiddellijke omgeving, waar $\pm 1/2$ van de bevolking is samengetrokken en een betrekkelijk ruim gebied, waar ongeveer $1/6$ van de bevolking woonachtig is.

Inzake de dichtheid van bewoning geeft de volgende tabel het aantal woningen en het aantal inwoners per woning in de jaren 1930, 1935, 1940 en 1947 aan:

Dichtheid van bewoning.

Datum	Aantal woningen	inwoners per woning
31 December 1930	731	5,2
31 December 1935	751	5,0
31 December 1940	758	4,9
31 Mei 1947	746	5,3

Deze dichtheid is tamelijk groot, wanneer men een vergelijking treft met Gelderland, waarvoor ongeveer 4,5 geldt.

§ 2. De loop der bevolking.

Om de wijze vast te stellen, waarop het huidige zielen-aantal werd bereikt, gaan wij van Steenderen het aantal inwoners tijdens de jaartellingen na en vergelijken deze cijfers met die van het Rijk en van Gelderland. Van de beide laatste geven wij slechts de relatieve weer.

De cijfers van het Rijk en Gelderland zijn, uitgezonderd die van 1940, afkomstig van en afgeleid uit de uitkomsten der in genoemde jaren gehouden volkstellingen; dit geldt ook voor Steenderen voor 1947.

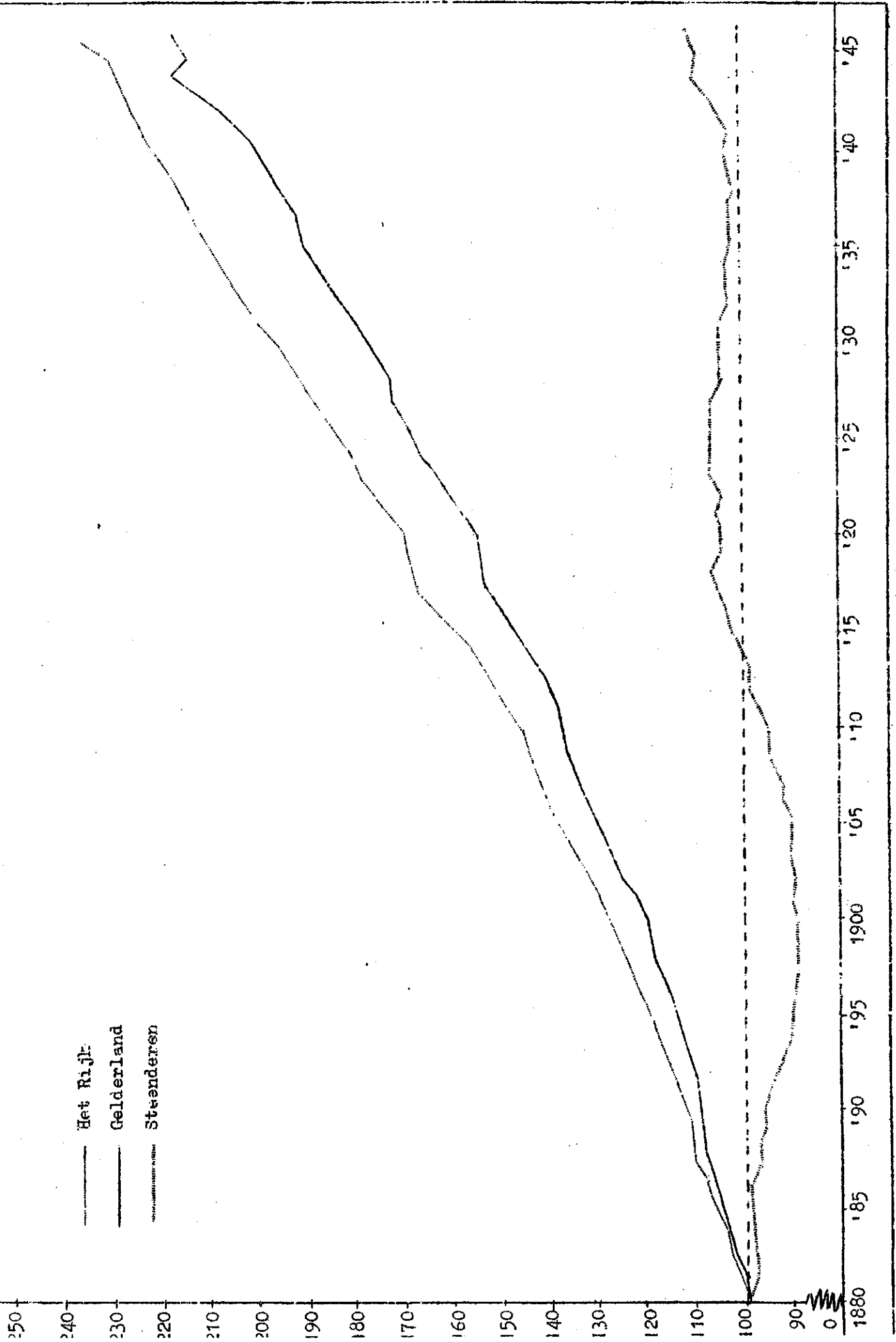
Inwonertal vanaf 1880 van Steenderen en in relatieve cijfers vergeleken met Gelderland en het Rijk.

	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1947	
Steenderen	Mannen	1908	1852	1728	1799	1926	1933	2059	
	Vrouwen	1747	1655	1507	1670	1863	1864	1957	
	Totaal	3655	3507	3235	3469	3789	3797	4016	
Steenderen	1880=100	100	96	89	95	104	104	103	113
Gelderland ¹⁾	1879=100	100	110	121	137	156	178	201	.
Het Rijk ¹⁾	1879=100	100	112	127	146	171	198	222	244
Elk bevolkingscijfer vergeleken met het daaraan voorafgaande									
Steenderen		-4	-7	6	9	-	-1	10	
Gelderland ¹⁾		10	11	16	19	22	23	.	
Het Rijk ¹⁾		12	15	19	25	27	24	22	

¹⁾ De cijfers voor Gelderland en Het Rijk gelden voor de volkstellingen.

²⁾ 31 Mei 1947.

Aanwas van de bevolking; Inwonertal 31 December 1880 = 100.

Het aantal inwoners van Steenderen is sinds 1880 in geringe mate toegenomen. De toename blijft ver achter bij die van het Rijk en van Gelderland, wier inwonertal in de laatste 70 jaar méér dan verdubbeld is. Tussen 1880 en 1910 heeft zelfs een achteruitgang van het inwonertal plaats gevonden, in het daarop volgend decennium een kleine stijging, vervolgens van 1920 tot 1940 een stilstand en tenslotte tot heden wederom een gering accrès.

Beschouwen wij in dit verband ook nog grafiek 7.1, waarin de toeneming jaarlijks wordt weergegeven, dan kan men behalve de opvallend geringe toeneming van Steenderen's bevolking vaststellen, dat in deze periode drie inzinkingen zijn opgetreden, nl. een diepe van 1886 - 1902, een minder ingrijpende van 1918 - 1923 en een tamelijk langdurige van 1927 - 1941.

De geringe aanwas sedert 1880 kan tweërlei oorzaak hebben; in de eerste plaats kan het liggen aan het geboorteoverschot en in de tweede plaats aan het migratie-overschot.

Bezien wij de geboorte- en sterftcijfers vanaf 1881 per vijfjaarlijkse periode en vergelijken wij deze met die van Gelderland en het Rijk.

GEBORTE- EN STERFTECIJFERS VAN STEENDEREN, GELDERLAND EN HET RIJK.

Vijfjaarlijkse periode	Steenderen		Gelderland		Het Rijk		Steenderen lager dan			
	geboorte cijfer	sterfte cijfer	geboorte cijfer	sterfte cijfer	geboorte cijfer	sterfte cijfer	Gelderland		Het Rijk	
							geb.c.	st.c.	geb.c.	st.c.
1881 - '85	27,4	17,3	31,9	19,2	34,8	21,4	4,5	1,9	7,4	4,1
1886 - '90	25,5	19,8	31,6	19,6	33,8	20,6	6,1	-0,2	8,3	0,8
1891 - '95	23,9	19,3	31,5	19,5	32,9	19,6	7,6	0,2	9,0	0,3
1896 - '00	26,4	18,3	31,8	17,4	32,2	17,3	5,4	-0,9	5,8	-1,0
1901 - '05	27,8	18,4	31,1	16,3	31,5	16,1	3,3	-2,1	3,7	-2,3
1906 - '10	28,5	14,7	29,6	15,0	29,6	14,4	1,1	0,3	1,1	-0,3
1911 - '15	27,5	12,1	27,6	13,1	27,6	12,7	0,1	1,0	0,1	0,6
1916 - '20	24,9	14,3	26,3	14,4	26,2	13,8	1,4	0,1	1,3	-0,5
1921 - '25	24,3	12,7	26,1	11,2	25,7	10,4	1,8	-1,5	1,4	-2,3
1926 - '30	21,8	12,2	23,9	10,7	23,2	9,9	2,1	-1,5	1,4	-2,3
1931 - '35	21,2	10,6	22,2	9,5	21,2	8,9	1,0	-1,1	-	-1,7
1936 - '40	20,0	10,4	21,0	9,4	20,4	8,9	1,0	-1,0	0,4	-1,5
1941 - '45	24,2	12,6	23,2	12,6	22,2	11,3	-1,0	-	-2,0	-1,3

Duidelijk is het zeer lage geboortecijfer van Steenderen uit deze tabel af te lezen. Tot 1906 lag het ver beneden dat van de provincie en van ons land; daarna bleef het er ook beneden, doch in mindere mate.

De sterftcijfers vertonen het volgende beeld:

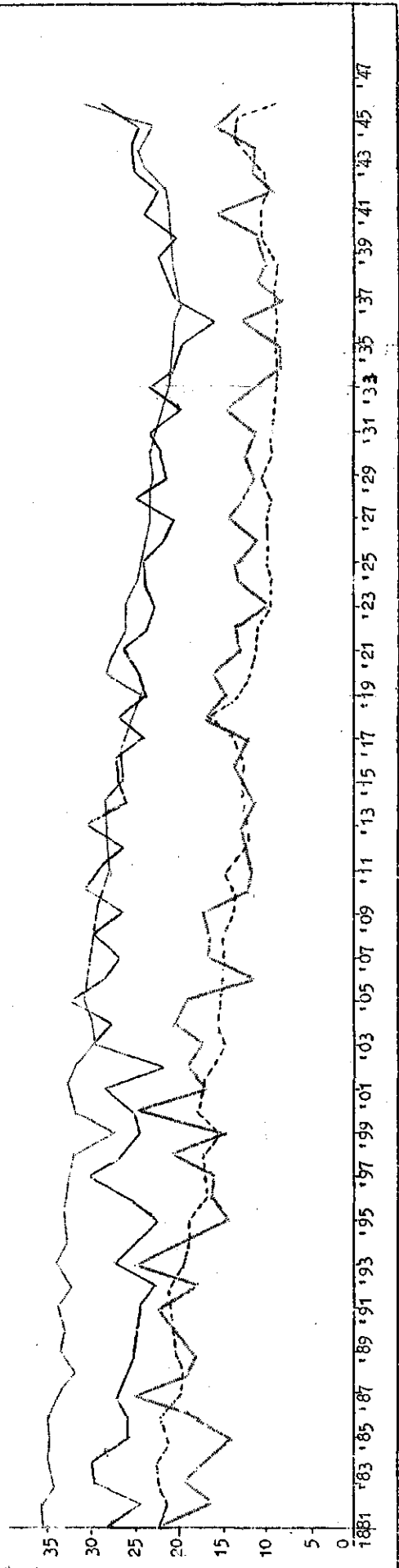
Meestal is het sterftcijfer in Steenderen hoger dan van de provincie en in nog sterkere mate dan van ons land.

Graphiek 7.2

Gemeente Steenderen

Geboorte- en sterftcijfers van Steenderen vergeleken met die van Het Rijk van 1881 t/m 1946.

Geboorte { ———— Het Rijk
 { - - - - Steenderen
 Sterfte { ———— Het Rijk
 { - - - - Steenderen

Uit deze twee cijfers resulteert het geboorte-overschot. Wij zullen dit niet periode voor periode nagaan en ons alleen beperken tot het geboorte-overschot in de gehele periode van 1881 - 1945. Welnu, Steenderen ligt dan gem. 3,0 ‰ lager dan Gelderland en 3,5 ‰ dan het Rijk. Dit lage geboorte-overschot is de eerste oorzaak voor de langzame groei van de bevolking.

Hoe staat het nu met de migratie? De volgende tabel geeft hiervan een overzicht.

Migratie Steenderen.

Vijfj. periode	Vestiging	Vertrek	Vestigings-overschot
1881 - '85	818	1036	- 218
1886 - '90	814	1028	- 214
1891 - '95	764	1061	- 297
1896 - '00	730	916	- 186
1901 - '05	684	782	- 98
1906 - '10	776	831	- 55
1911 - '15	1019	1057	- 38
1916 - '20	1163	1289	- 126
1921 - '25	925	1068	- 143
1926 - '30	977	1234	- 257
1931 - '35	821	1091	- 270
1936 - '40	973	1131	- 158
1941 - '45	1040	1017	23
Totaal			- 2037

Behalve in de laatste oorlogsperiode is het vertrek altijd groter geweest dan de vestiging. Het gevolg hiervan is, dat Steenderen hierdoor in deze 65-jarige periode 2037 zielen verloren heeft. Het geboorte-overschot bedroeg 2372, derhalve 335 zielen meer dan het vertrekoverschot. Zonder migratie had Steenderen op 31 December 1945: 6027 inwoners geteld; in werkelijkheid was het 3990.

Hiermede is de geringe aanwas (gem. 5 zielen per jaar) sedert 1880 in beknopte vorm aangetoond. Wat de toekomst betreft, kan aangenomen worden, dat de bevolking zeer traag zal blijven toenemen en omstreeks 1970 ca. 4250 inwoners zal tellen.

De verklaring van het lage geboortecijfer kan men zoeken in de vruchtbaarheid.

Het algemeen vruchtbaarheid-cijfer, d.i. het aantal levend geboren en per 1000 vrouwen van 15-44 jaar, geeft een nauwkeurig beeld van de verschillen in mate van vruchtbaarheid t.o.v. het Rijk en de provincie.

De cijfers in onderstaande tabel betreffen het gemiddeld aantal wettig en onwettig levend geboren en in de perioden 1919 - 1922 en 1929 - 1932 per 1000 vrouwen van 15 - 44 jaar in Steenderen en enige andere gemeenten in de volkstelling-

jaren 1920 en 1930. Behalve Gelderland en het Rijk vindt men ter vergelijking de R.K. tuinbouwgemeente Huissen, waarover Ir S. Oedin een dissertatie geschreven heeft en de R.K. gemeente Groesbeek, waarover onzerzijds een rapport verschenen is.

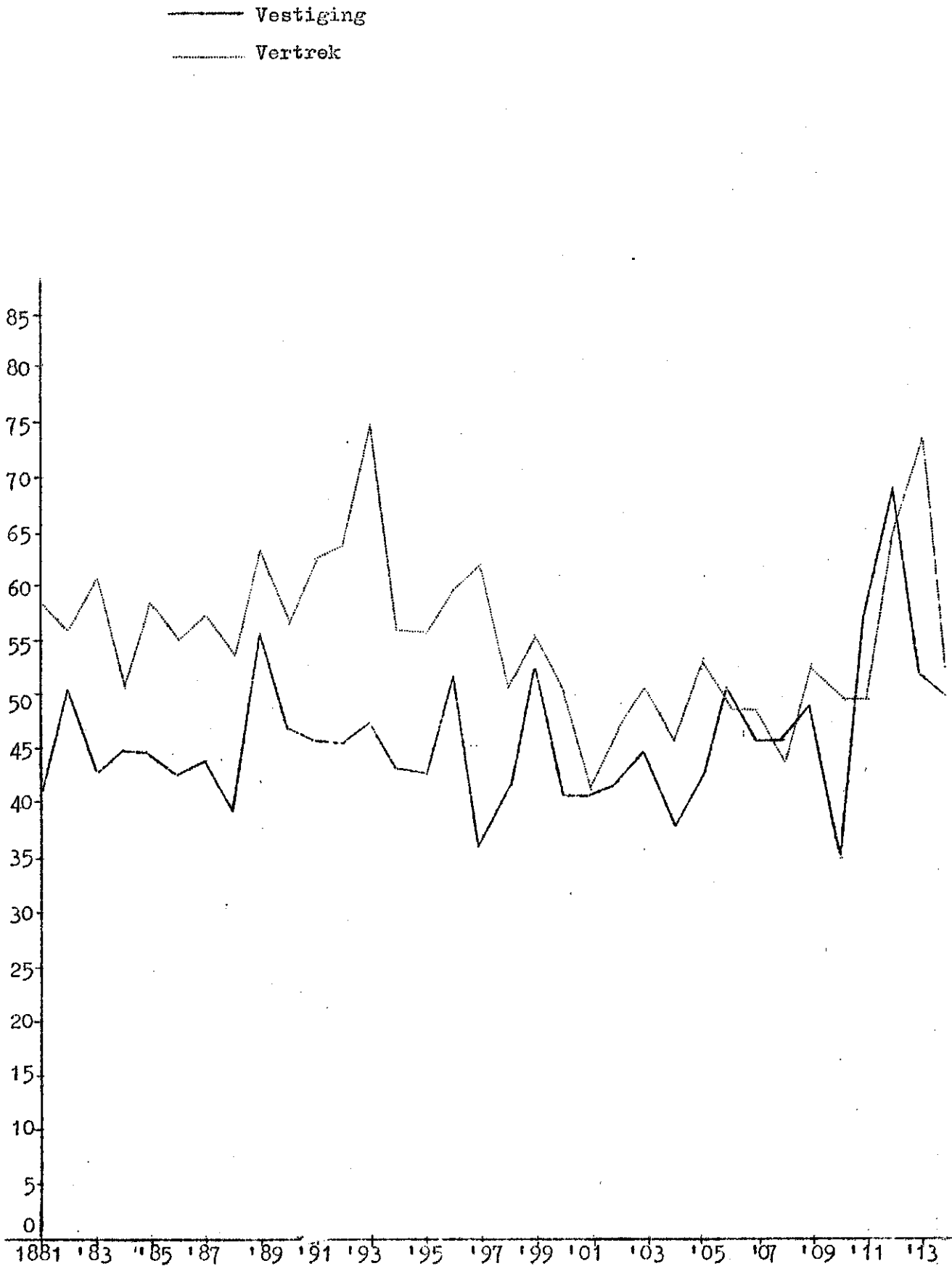
Vruchtbaarheid-cijfers van Steenderen in vergelijking met Gelderland, het Rijk, Groesbeek en Huissen,			
	Gemiddeld aantal levend geboren in de jaren		Daling in % van 1920
	1919 - 1922	1929 - 1932	
	Per 1000 vrouwen van 15-44 j. volgens de volkstelling		
	1920	1930	
Steenderen	125	101	19,2
Gelderland	125	105	16,0
Het Rijk	117	97	17,1
Groesbeek	159	139	12,6
Huissen	170	142	16,5

Terwijl het dus opvalt, dat Groesbeek en in nog hogere mate Huissen een betrekkelijk hoge vruchtbaarheid vertonen ten opzichte van Gelderland en het Rijk, is het vruchtbaarheidscijfer van Steenderen in 1920 gelijk aan dat van Gelderland en slechts weinig hoger dan dat van het Rijk, in 1930 iets lager dan van de Provincie en wederom weinig hoger dan van het Rijk. Belangrijk is tenslotte, dat de daling der vruchtbaarheid tussen 1920 en 1930 voor Steenderen het grootst is. Deze vruchtbaarheid verklaart derhalve niet de iets lagere geboortecijfers t.o.v. Rijk en provincie.

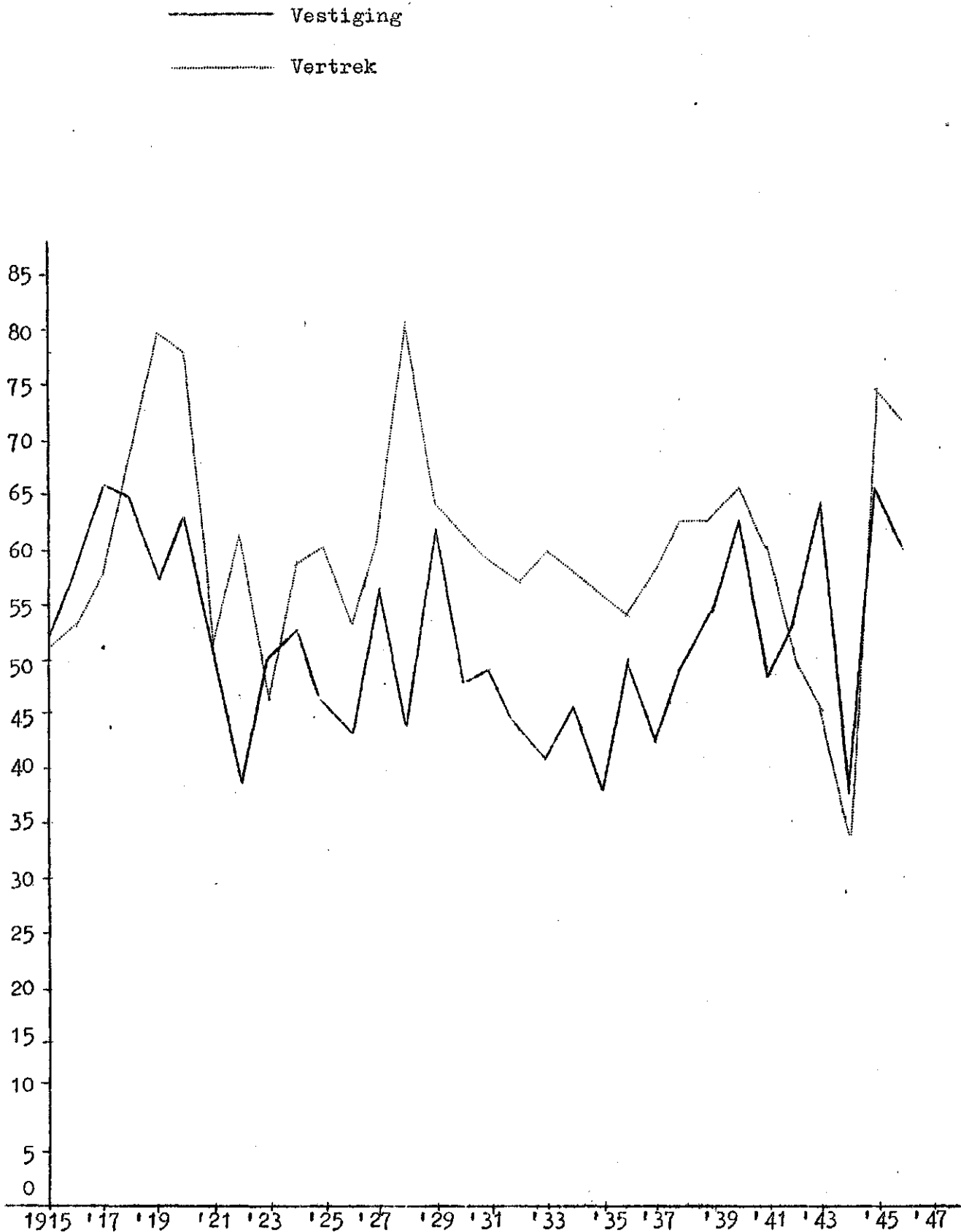
Daarvoor dienen wij nog naar de leeftijdsopbouw en de verschillen met die van ons land te zien. Beschouwen wij daarvoor grafieken 7.7 en 7.8, dan zien wij in de leeftijdsopbouw van Steenderen vergeleken met die van het Rijk in 1930 de hoofdoorzaak voor de geringe nataliteit. Steenderen heeft nl. abnormaal weinig mannen en vrouwen in de leeftijd van 20 tot 45 jaar. Dit is in 1947 iets verbeterd, maar de gemeente zal t.o.v. het Rijk nog te weinig lieden in de biologisch-productieve leeftijd bezitten, om het geboortecijfer normaal te doen worden.

Bij de geboorte in een gemeente speelt ook de kerkelijke structuur een rol. Wij zullen hieronder de verhoudingscijfers geven en volstaan met één opmerking hierover. Het is nl. opvallend, dat het geboortecijfer in Steenderen niet hoger is, wanneer men rekening houdt met het percentage Katholieken.

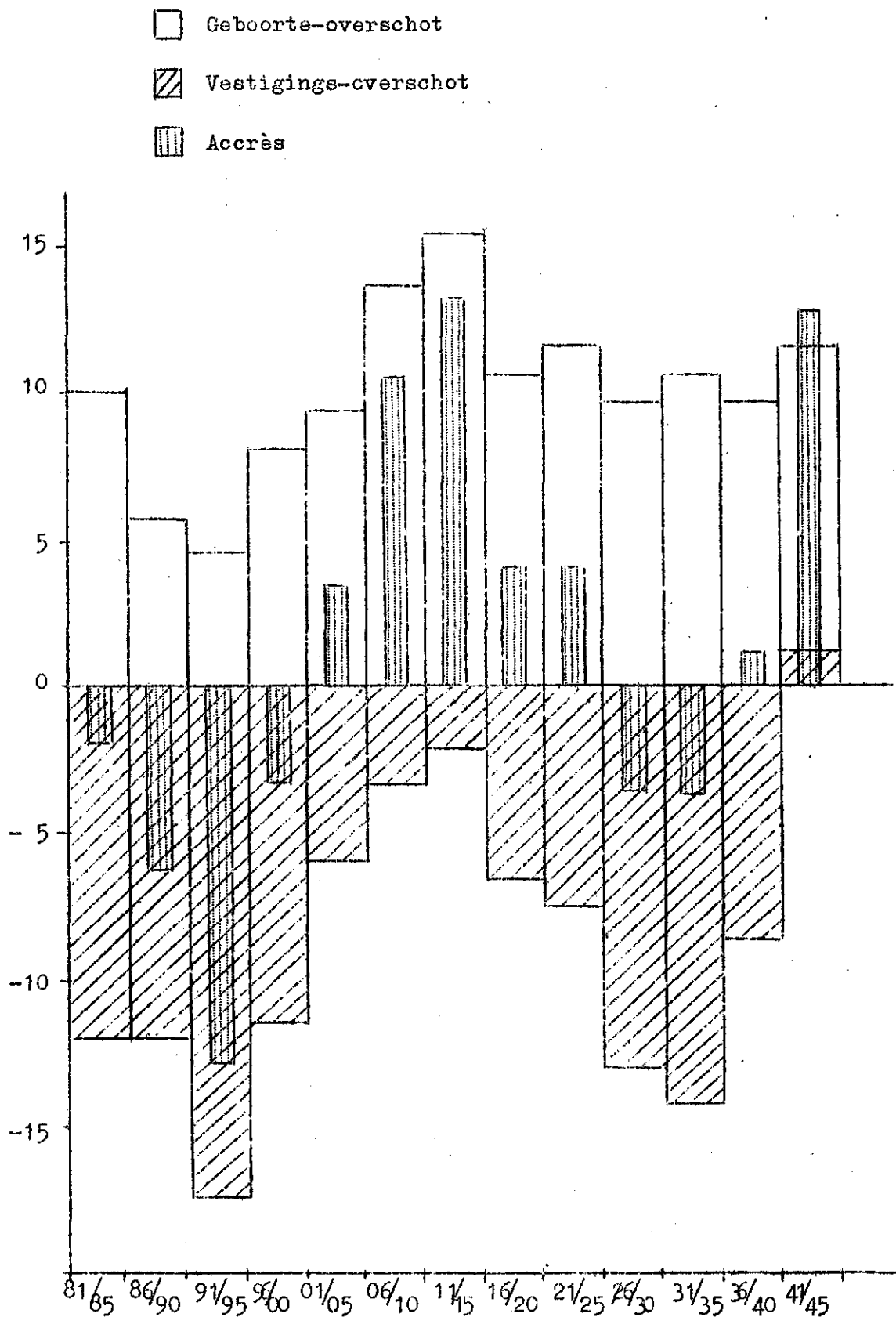
Vestiging en vertrekcijfers per 1000 van 1881 tot 1914.

Vestiging en vertrekcijfers per 1000 van 1915 - 1947.

Vijfjaarlijks geboorte- en vestigingsoverschot en accrès per 1000 van de gemiddelde bevolking.

De kerkelijke gezindten volgens de volkstellingen
1909, 1920, 1930 en 1947 in % van de totale
bevolking.

Volkstel- ling van	N.H.	R.K.	G.K.	Andere	Geen
1909	55,93	41,81	0,14	2,07	0,03
1920	55,13	42,15	0,18	2,27	0,26
1930	54,12	42,90	0,68	1,94	0,34
1947	47,81	48,41	0,67	2,46	0,64

Bij een nadere vergelijking van het sterftecijfer van Steenderen met dat van het Rijk blijkt, dat het van 1921 - 1945, i.e. 25 jaren, in 19 jaren hoger en in 6 jaren lager ligt. Gemiddeld over deze periode blijft het 1,8 ‰ boven dat van het Rijk.

Dit hogere sterftecijfer kan men niet verklaren uit de grotere zuigelingensterfte in Steenderen; deze is zelfs lager dan het Rijksgemiddelde, vooral in het decennium 1930 - 1940. Wij moeten het weer in de leeftijdsopbouw zoeken. Dan zien wij, dat de oudere leeftijdsgroepen in Steenderen naar verhouding en omvang een grotere rol spelen dan in ons land; de gem. leeftijd bijv. was in 1930 in de gemeente 29,62, in het Rijk 29,12 jaar. Het laat zich aanzien, dat de veroudering van de bevolking in Steenderen tussen 1930 en 1947 groter is geweest dan voor ons land normaal was, waardoor het sterftecijfer in de naaste toekomst wel hoger zal blijven dan normaal.

Men moet de hogere sterfte derhalve niet trachten te verklaren uit een eventueel ongunstige gezondheidszorg in de gemeente. Voorzover wij hebben kunnen nagaan, is deze goed ontwikkeld en georganiseerd.

De loop der bevolking is, zoals wij in het voorgaande reeds aanduiden, ook afhankelijk van de migratie.

Behoudens in de jongste wereldoorlog zijn er gedurende 65 jaren dus voortdurend meer mensen uit Steenderen vertrokken dan er zich gevestigd hebben. De trek is, in tegenstelling met hetgeen normaal geacht wordt, het allergrootst geweest vóór en tijdens de crisis van ± 1930. Het kleinst was de trek in de beide wereldoorlogen, in de laatste was zelfs sprake van een gering vestigingsoverschot, hetgeen normaal is.

Zowel vestiging als vertrek namen in geringe mate toe. Per duizend van de gemiddelde bevolking was zij in de eerste wereldoorlog het hoogst, hoger ook dan de normale plattelandsmobiliteit. Over het gehele tijdvak genomen kunnen wij zeggen, dat Steenderen in demographisch opzicht een enigermate onrustige bevolking heeft.

Het Economisch-Technologisch Instituut van Gelderland heeft in de Achterhoek een onderzoek verricht naar de richting

van de migratie, naar de leeftijd van degenen, die zich vestigden en vertrokken en naar de migratie in gezinsverband in drie jaren t.w. 1928, 1933 en 1938.

De uitkomsten hiervan zijn in de volgende tabellen neergelegd. De aangrenzende gemeenten zijn Warnsveld, Hengelo, Zelhem en Hummelo o.a.; de aangrenzende gemeenten aan de overzijde van de IJssel, Rheden en Drummen.

Eerst de richting:

	1928				1933				1938			
	vestiging		vertrek		vestiging		vertrek		vestiging		vertrek	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Aangr. gemeenten	25	32	44	46	16	20	21	25	33	35	29	26
Zutphen	1	3	4	9	1	6	-	13	-	9	3	12
Rest Achterhoek	31	31	54	40	25	38	34	37	23	24	37	34
Aangrenzende gemeenten overkant IJssel	5	7	24	21	5	9	14	23	9	6	11	10
Rest Veluwe	3	2	7	13	2	6	5	17	8	9	5	7
Rivierenland Geld.	2	1	5	3	5	3	3	6	3	4	6	2
Rest Nederland	8	9	29	27	9	8	11	12	12	11	24	19
Buitenland	2	-	1	2	-	1	3	-	3	2	4	-
totaal	77	85	168	161	63	91	91	133	91	101	119	110

De migratie strekt zich dus niet ver uit; men blijft in de Achterhoek graag dichtbij honk. Overigens behoeft bovenstaande tabel geen commentaar.

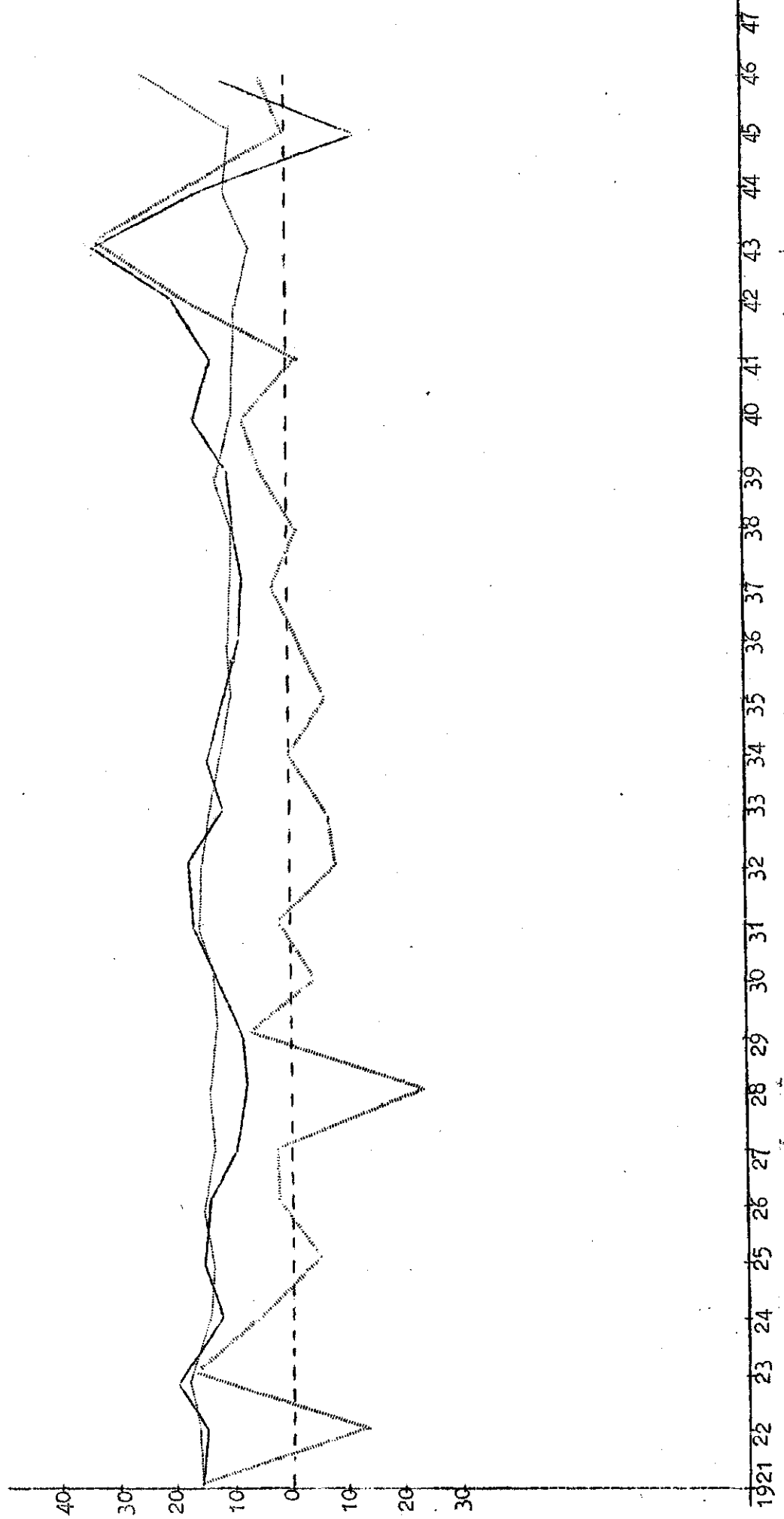
Vervolgens naar leeftijdsgroepen:

	vestiging					vertrek				
	1928	1933	1938	tot.	%	1928	1933	1938	tot.	%
0 - 14	23	13	17	53	10,4	63	34	20	117	15,0
15 - 60	137	139	173	449	88,4	263	186	205	654	83,6
> 60	2	2	2	6	1,2	3	4	4	11	1,4
Totaal	162	154	192	508	100	329	224	229	782	100

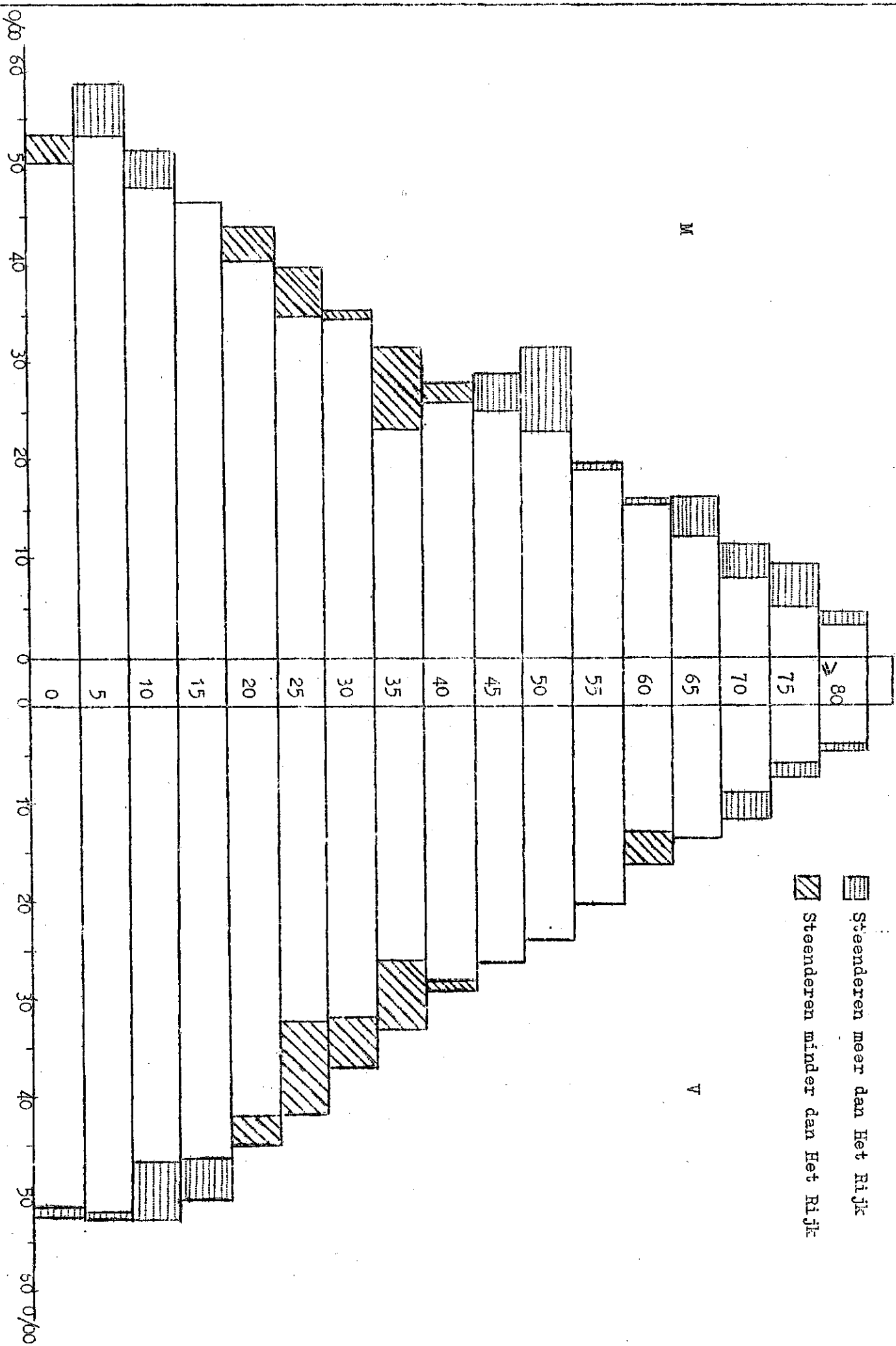
Hoewel dus over het geheel het vertrek groter is dan de vestiging, is het verschil bij de productieven minder groot. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat de vertrekkende gezinnen groter zijn dan de zich vestigende, hetgeen uit het volgende overzicht blijkt.

Bevolkingsaanwas per 1000 van de gemiddelde bevolking in vergelijking met Gelderland en Het Rijk

- Het Rijk
- Gelderland
- Steenderen

Leeftijds-opbouw op 31 December 1930

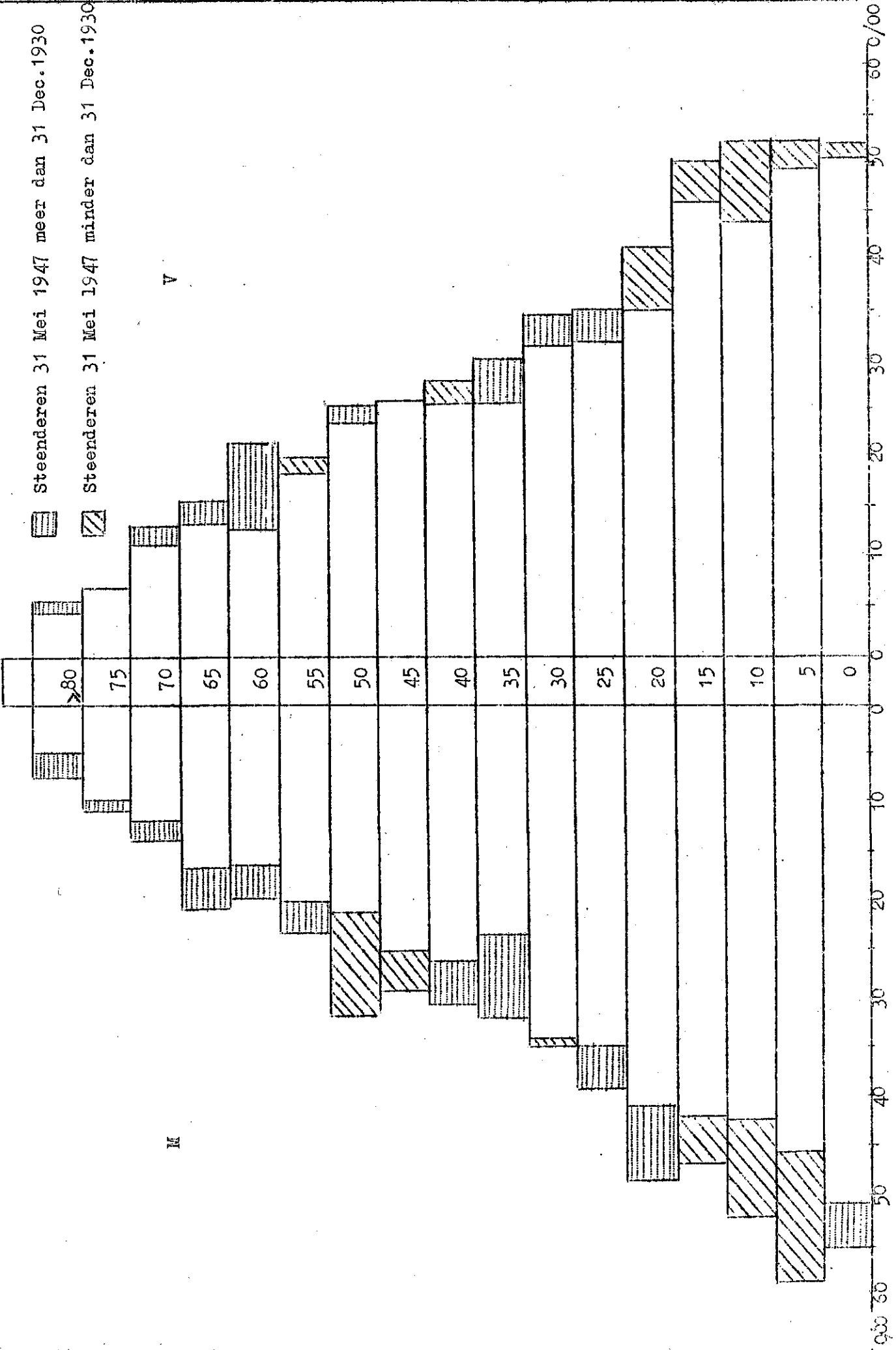

Gemeente Steenderen

Leertijds-opbouw 1947 vergeleken met 1930

Steenderen 31 Mei 1947 meer dan 31 Dec. 1930

Steenderen 31 Mei 1947 minder dan 31 Dec. 1930

	vestiging				vertrek			
	1928	1933	1938	tot.	1928	1933	1938	tot.
gezinnen	9	4	6	19	23	14	6	43
gezinsgrootte	3,7	3,0	3,7	3,5	5,3	4,1	4,0	4,7
totaal in gezins-								
verband	33	12	22	67	121	57	24	202
alleenstaanden	129	142	170	441	208	167	205	580
Totaal	162	154	192	508	329	224	229	782

Uit deze tabel blijkt, dat de vertrekkende gezinnen groter zijn dan de zich vestigende en dat daardoor ook naar verhouding de vestiging van het aantal in gezinsverband (13,2%) veel kleiner is dan het vertrek (25,8%). De mensen, die zich in Steenderen vestigen, zijn gemiddeld jonger, dan die vertrekken; bovendien vertrekken er naar verhouding meer gezinnen dan er zich vestigen.

Na deze analyse van de migratie in Steenderen wijzen wij nog op de grafiek 7.6, waarop een overzicht van de jaarlijkse bevolkingsaanwas per 1000 van de gemiddelde bevolking van 1921-1946 voor Steenderen en het Rijk te zien is. Duidelijk is op te merken, dat Steenderen in de laatste 25 jaren bij het Rijk achterblijft, ja zelfs gedurende een groot aantal jaren in inwonertal achteruitgaat.

§ 3. De stand van de bevolking in 1930 en 1947.

Thans zijn wij gekomen tot de stand van de bevolking. Hiervoor moeten wij nog gebruik maken van de volkstelling van 1930, willen wij een vergelijking treffen met het Rijk; de cijfers van 1947 betreffende het Rijk zijn nog niet gepubliceerd.

Wij gaan dus voor het jaar 1930 de leeftijdsopbouw van Steenderen met het Rijk vergelijken, terwijl bovendien de leeftijdsopbouw van Steenderen in 1930 vergeleken zal worden met die van 31 Mei 1947 (zie hiervoor de dubbelstaafdiagrammen of zgn. bevolkingspyramiden in de grafieken nos 7.7 en 7.8).

De meest in het oog springende verschillen zijn:

- a. In 1930 vertoont de "voet" van de pyramide van Steenderen (d.w.z. de jongste leeftijdsgroepen) weinig verschil met die van het Rijk. 0 - 4 jarige jongens zijn er in Steenderen relatief minder, overige jongens en meisjes van 0 - 14 jaar slechts weinig meer.

Tussen 1930 en 1947 blijkt alleen het aantal 0 - 4 jarige jongens relatief toegenomen te zijn, de rest is teruggelopen; hieruit volgt, dat de huidige onderbouw van Steenderen die van het Rijk zal benaderen.

- b. In 1930 heeft Steenderen naar verhouding evenveel jongens, maar meer meisjes van 15 - 19 jaar dan het Rijk. In 1947 blijkt de groep 15 - 19 jarigen in verhouding tot 1930 afgenomen te zijn.
- c. In 1930 heeft Steenderen naar verhouding veel minder 20 - 44 jarigen dan het Rijk; wij wezen reeds hierop. De oorzaak hiervan moet vooral in het vertrekoverschot van oudere gezinnen gezocht worden. Volgens grafiek 7.8 is de "inham" van de groep van 20 - 44 jarigen in 1947 grotendeels weer gedicht.
- d. De "top" van de pyramide van Steenderen is in 1930 vrij zwaar (vooral wat de mannen betreft) ten opzichte van het Rijk. In het voorgaande zagen wij reeds, dat Steenderen relatief veel oude mensen heeft.

De volgende tabel laat in enkele cijfers enigermate de vorm van de pyramiden zien:

On-, half- en volproductieve leeftijds-
klassen in % in 1909, 1920, 1930 en
1947.

	Volproductief 20-54 jr				Half productief 15-19 en 55-64 jr				Onproductief 0-14 en boven 65 jr			
	1909	1920	1930	1947	1909	1920	1930	1947	1909	1920	1930	1947
Steenderen	42,5	39,9	43,2	44,5	17,0	18,2	16,8	17,2	40,5	42,0	40,0	38,3
Het Rijk	43,5	45,0	46,6	.	15,9	16,2	16,6	.	40,6	38,5	38,6	.

Men kan een relatieve toeneming van de volproductieven en een achteruitgang van de onproductieven constateren. Het eerste is gunstig, de andere omstandigheid kan gunstig zijn, wanneer vooral de ouden van dagen afnemen en niet de jongeren. Dat is in Steenderen evenwel niet het geval.

Bij de indeling van de bevolking volgens geslacht en productiviteit, krijgt men een zeer instructief overzicht. Het aantal vrouwen is hierbij uitgedrukt per 1000 mannen.

Aantal vrouwen op 1000 mannen te Steenderen in 1909, 1920, 1930 en 1947.

	1909		1920		1930		1947	
	Steend.	Het Rijk	Steend.	Het Rijk	Steend.	Het Rijk	Steend.	Het Rijk
Volproductief	929	1037	921	1032	954	1034	924	.
Halfproductief	855	1017	919	1007	1016	1013	1021	.
Onproductief	961	1004	1036	994	955	986	952	.
Totaal	929	1021	967	1013	964	1013	950	.

Terwijl dus bij het Rijk het vrouwental in alle genoemde jaren dat der mannen overtreft, zijn de vrouwen in Steenderen voortdurend in de minderheid; hetgeen normaal is. Alleen in 1920 waren er meer onproductieve vrouwen; (wij schrijven dit voornamelijk toe aan een teendertijd vrij groot aantal oude vrouwen).

De 0 - 14 jarigen bezetten in 1930: 32,1% der bevolking, in 1947: 28,9%. Hieruit kan geconstateerd worden, dat de bevolking van Steenderen een weinig progressieve opbouw bezit.

Uit het verschil tussen de verhouding van productieven tot onproductieven van Steenderen en het Rijk blijkt, dat de productieve groep een zwaardere opgave heeft dan die van het Rijk.

Het lijkt ons nu gewenst om aan de hand van de pyramide van Steenderen de generatiedruk te meten. Deze methode wordt door het C.B.S. veel toegepast en uitgedrukt in het zgn. generatie-indexcijfer. Hierbij stelt men vast, in welke verhouding de vertrekkende ouderen staan tot de aanrukkende jongeren. In een stationnaire bevolking bestaat een vaste verhouding tussen het aantal mannen van 55-59 jaar en dat van jongens van 10-14 jaar. Dit quotiënt 1,1897 wordt op 100 gesteld. Indien Steenderen ditzelfde quotiënt oplevert, dan heeft de bevolking een stationnair karakter aangenomen en is de druk van de jongeren vervallen. Dit is in werkelijkheid niet het geval; Steenderen blijkt in 1930 het generatie-indexcijfer 220 te hebben. Bij berekening voor 1947 echter blijkt het gedaald te zijn tot 149.

Passen wij deze methode ook toe voor de 5-9 ten opzichte van de 50-54 jarigen en voor de 15-19 ten opzichte van de 60-64 jarigen, dan verkrijgen wij resp. de volgende indexcijfers: 162 en 224 voor 1930 en 198 en 176 voor 1947. Het gemiddelde voor 1930 is 202, voor 1947: 174. Ter vergelijking zij vermeld, dat dit cijfer voor de gemeente Groesbeek in 1930: 257 bedroeg en in 1947: 291.

HOOFDSTUK VIII.

AGRARISCHE DEMOGRAFIE EN ANALYSE VAN HET ARBEIDSAANBOD.

I n l e i d i n g .

Het doel van dit hoofdstuk is tweërlei. In de eerste plaats wil het een demografie van de agrarische bevolking geven; verschillende sociale verschijnselen, welke zich in de agrarische groep voordoen, worden zodoende voor het voetlicht geplaatst en kwantitatief bepaald. In de tweede plaats wil het zo nauwkeurig mogelijk aantonen, welke arbeidskrachten in de verschillende grootteklassen der agrarische bedrijven in Steenderen werken. Hierbij is het belangrijk om de zuivere gezinsbedrijven te scheiden van die bedrijven, welke het gehele of een deel van het jaar loonarbeiders in dienst hebben.

Over de wijze, waarop bovenstaande is onderzocht, het volgende. De grondgebruikers met een bedrijf van 1 ha of meer zijn geënquêteerd en werden, zoals reeds is opgemerkt, ingedeeld in vier groepen.

Alleen de groepen A, B en C zullen wij in dit hoofdstuk beschouwen; groep D: de rustende boeren en de grondgebruikers, die hun niet-agrarische beroep wegens de hoge leeftijd hebben opgegeven en alleen het grondgebruik hebben behouden, alsmede de grondgebruikers, die buiten de erven en tuinen, een landgebruik hebben, dat minder dan 1 ha bedraagt, in totaal 139, worden in dit hoofdstuk niet nader demografisch geanalyseerd.

Hiervan worden allerlei demografische kenmerken van de bedrijfshoofden nagegaan, zoals leeftijd, huwelijksleeftijd, kerkelijke gezindte enz. Ook bijzonderheden omtrent de kinderen der bedrijfshoofden, waaronder hun beroep of bezigheid en de latere wijzigingen daarin, worden beschouwd. Daarna wordt de generatiedruk berekend en nagegaan, welk onderwijs de zoons der bedrijfshoofden hebben genoten. Tenslotte worden de arbeidskrachten op de agrarische bedrijven zo nauwkeurig mogelijk geanalyseerd.

In de volgende paragrafen worden deze onderwerpen besproken:

1. Bedrijfshoofden
2. De kinderen der bedrijfshoofden
3. De generatiedruk
4. Onderwijs en opleiding
5. Uitwonende zoons en broers
6. Analyse van de arbeidskrachten

§ 1. De Bedrijfshoofden.

a. Leeftijd.

Tabel 8.1 geeft een overzicht van de leeftijden der grondgebruikers in de groepen A, B en C. Hieruit blijkt, dat de gemiddelde leeftijd 48 jaar is. In groep A zijn de kleine boeren (1-6 ha) gem. ouder dan de grondgebruikers met 7-10 ha, nl. resp. 50 en 47 jaar. De grotere (>> 10 ha) zijn gem. ongeveer 48 jaar.

b. Huwelijksleeftijd.

De gem. huwelijksleeftijd der bedrijfshoofden in groep A is 31 jaar, in groep B 30 jaar en in groep C 29 jaar. Hieruit kan afgeleid worden, dat de agrarische bevolking op een hogere leeftijd huwt dan de niet-agrarische. Een gem. huwelijksleeftijd van 31 jaar is hoog te noemen; de oorzaak van dit verschijnsel is, dat de zoons, die in de landbouw gebleven zijn, moeilijk zelfstandig kunnen worden. Een gevolg hiervan kan o.m. een verlaging van de huwelijksvruchtbaarheid betekenen. Met verwaarlozing van de doodgeborenen blijkt deze voor groep A 200, voor groep B 275 en voor groep C 194 te bedragen (voor de gehele bevolking 253). De aantallen geborenen en gehuwde vrouwen tot en met 49 jaar zijn echter nogal klein, zodat deze cijfers met enige reserve beschouwd moeten worden. Bovendien is deze vruchtbaarheid slechts over één jaar bekend.

c. Kerkelijke gezindte.

Wat de kerkelijke gezindte der grondgebruikers betreft: groep A heeft 60% Hervormden en 37,3% Katholieken; groep B resp. 50,7% en 49,3% en groep C resp. 44,4% en 48,2%. Over het algemeen is het in Steenderen zo, dat hoe kleiner de bedrijven zijn, hoe groter het percentage Katholieken. Ook blijken onder de grondgebruikers met niet-agrarische neven- of hoofdberoepen meer Katholieken voor te komen dan Hervormden.

d. Kindertal.

Groep A heeft daardoor een totaal gem. kindertal van 3; groep B van 4 en groep C van 4,2. Bij de beoordeling van deze aantallen diene men enigermate rekening te houden met de omstandigheid, dat de grondgebruikers onder A gem. 17 jaar getrouwd zijn, onder B gem. 18 jaar en onder C gem. 19 jaar. Het kindertal van groep A is tamelijk klein; in Epe bedroeg dit onder de zuivere boeren 3,3, ofschoon daar in het jaar van het onderzoek (1947) een lagere huwelijksvruchtbaarheid (148) gemeten werd dan in Steenderen.

e. Leeftijd, waarop bedrijfshoofd.

De gem. leeftijd, waarop men bedrijfshoofd werd en

DE BEDRIJFSHOOFDEN, INGEDEELD NAAR GROOTTEKLASSEN
EN LEEFTIJDSCROEFEN.

Tabel 8.1

Grootte klas- se Leef- tijdsgr.	Groep A										Groep B					Groep C											
	1-2 ha	2-3 ha	3-4 ha	4-5 ha	5-6 ha	6-7 ha	7-8 ha	8-9 ha	9-10 ha	10-12 ha	12-15 ha	15-20 ha	20- en meer ha	To- taal	1-2 ha	2-3 ha	3-4 ha	4-5 ha	5-7 ha	7 en meer ha	To- taal	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5 en meer ha	To- taal	
20-24 j.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
25-29 j.	1	-	2	-	1	2	-	1	2	1	1	1	13	-	-	-	-	1	-	-	1	1	2	-	-	3	
30-34 j.	-	-	2	3	-	3	2	-	-	2	3	9	26	-	3	1	2	-	-	3	10	2	-	1	-	3	
35-39 j.	-	2	4	4	-	2	2	1	1	2	6	5	32	-	4	2	2	-	-	-	8	7	1	-	-	8	
40-44 j.	1	3	1	5	2	1	1	4	3	1	2	4	29	1	2	3	-	-	2	10	6	2	-	1	-	9	
45-49 j.	-	1	8	3	1	1	2	-	3	3	2	6	33	1	5	-	-	-	1	7	4	3	1	-	-	8	
50-54 j.	1	1	2	7	2	3	1	3	5	4	5	8	45	1	3	4	-	1	-	8	7	1	1	-	-	9	
55-59 j.	-	1	1	3	-	2	1	2	4	6	2	3	26	3	5	-	1	1	-	10	6	1	2	-	-	9	
60-64 j.	-	4	4	1	2	2	1	-	4	1	8	1	28	1	1	-	-	2	1	5	2	2	-	-	-	4	
65-69 j.	1	1	1	2	2	1	1	-	1	2	1	1	15	-	-	3	-	1	-	4	-	1	-	-	-	1	
70-74 j.	-	-	1	2	-	-	1	2	-	-	1	-	8	1	-	-	1	-	-	2	1	-	-	-	-	-	
75-79 j.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	
80 etc.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Totaal	4	14	27	30	10	17	12	16	13	23	22	32	40	260	9	23	14	6	7	8	67	35	13	5	1	54	
Gem. leeft. bea.r. hoofd.	46	53	49	50	52	46	49	46	48	51	50	48	45	48	52	47	47	45	52	46	48	47	48	48	43	47	

waarop men huwde, is resp.:

in groep A: 32 en 31 jaar

in groep B: 32 en 30 jaar

in groep C: 30 en 29 jaar.

Men ziet derhalve, dat men over het geheel genomen reeds trouwt, voordat men aan het hoofd van een bedrijf komt te staan. Beschouwen wij dit nog nader. In totaal konden wij 341 gevallen onderscheiden in: bedrijfshoofd geworden:

a: vóór, b: gelijk met en c: na het huwelijk, resp. met 70, 172 en 99 gevallen.

Hieruit blijkt dus, dat men in ruim 50% van de gevallen huwt, wanneer men bedrijfshoofd wordt en dat het bedrijfshoofd worden meer na dan vóór het huwelijk plaats vindt.

f. Geboorteplaats.

Wat de geboorteplaats van de bedrijfshoofden betreft; 75% (Epe 84%) van de zuivere boeren is in de woonplaats geboren; bij de groepen B en C is dit percentage iets lager (ca 70%). Van de 381 bedrijfshoofden in totaal zijn er 279 in hun woonplaats geboren; van de 102 overigen in de aangrenzende gemeenten 63. Slechts 9 werden in gemeenten geboren, die hemelsbreed verder dan 30 km van Steenderen afliegen; de rest: 30 in naburige, niet aangrenzende gemeenten.

Van de 279 bedrijfshoofden, die in Steenderen geboren zijn, heeft een aantal van slechts 11 in de tussentijd nog elders gewoond; allen hebben zich na 1935 weer in Steenderen gevestigd. Van de 102, die elders geboren zijn, heeft meer dan de helft (57) zich vóór 1930 in Steenderen gevestigd. Een percentage van 25 niet in de woongemeente geboren bedrijfshoofden is hoog. De verklaring is, dat de gezinsgrootte, vooral vóór 1930, tamelijk gering was; het kwam in Steenderen zelfs wel voor, dat de boeren geen mannelijke opvolgers in hun gezin hadden en dat daardoor het inhuwen van boerenzoons uit de omgeving nogal frequent was.

g. Het beroep van de vaders.

Het beroep van de vaders der huidige bedrijfshoofden geeft een aanwijzing over de toeneming van het in loondienst werken bij anderen en van de neven- of hoofdberoepen buiten de landbouw der huidige boeren vergeleken bij de vorige generatie.

Thans tellen wij in Steenderen 260 zuivere boeren en 121 grondgebruikers met een neven- of hoofdberoep hoofdzakelijk buiten de landbouw. Onder de vaders van deze personen tellen wij 302 zuivere boeren en 79 personen met een neven- of hoofdberoep. Of gedetailleerd in de volgende tabel:

DE GEZINNEN

Tabel 8.3

	Groep A		Groep B		Groep C	
	M	V	M	V	M	V
Echtparen	217	217	59	59	47	47
Ongehuwde mannen	26	-	5	-	2	-
Weduwnaars	11	-	2	-	5	-
Weduwen	-	6	-	1	-	-
Totaal grondgebruikers	254	223	66	60	54	47
Kinderen van 0 - 14 jr	181	188	58	66	61	51
Inw. kinderen van 15 jaar en ouder	98	126	40	28	29	35
waarvan:						
schoolgaand	2	10	3	5	1	3
in 't ouderl. bedrijf	76	98	12	12	3	17
in oud. bedr. + bedr. v. e. a. d.	10	3	9	7	9	7
beroep buiten de landbouw	8	15	15	3	16	7
invalide	2	-	1	1	-	1
Totaal	533	537	164	154	144	133
Uitw. kinderen van 15 jaar en ouder	54	57	22	33	22	20
Totaal kinderen van 15 jaar en ouder	152	183	62	61	51	55
Totaal Generaal	587	594	186	187	166	153

Beroepen van de vaders

Tabel 8.2

	Totaal	Boer	Boer met neven- beroep	Landar- beider	Fabrieks- arbeider	Diversen
Groep A	260	233	16	1	-	10
Groep B	67	45	16	3	-	3
Groep C	54	24	16	3	-	11
Totaal	381	302	48	7	-	24

De toeneming van de boeren, die buiten hun bedrijf inkomsten uit arbeid verkrijgen, is niet zo groot als in de gemeente Epe (zie rapport No 111 L.E.I., pag. 65). 89% der schoonvaders der huidige bedrijfshoofden in groep A was boer; dus ook de boerenvrouwen zijn hoofdzakelijk van boerenafkomst.

§ 2. De kinderen der bedrijfshoofden.

a. Overzicht.

In tabel 8.3 wordt een uitvoerig overzicht gegeven van de aantallen grondgebruikers, hun burgerlijke staat en hun gezinnen. In het nu volgend overzicht worden de aantallen kinderen uit deze tabel overgenomen.

Kinderen der bedrijfshoofden.

Tabel 8.4

	0-14 jaar	inwonend 15 jaar en ouder	uitwonend 15 jaar en ouder	totaal	aantal bedrijven
Groep A	369	224	111	704	260
Groep B	124	68	55	247	67
Groep C	112	64	42	218	54
Totaal	605	356	208	1169	381

De verhouding 0-14 jaar - inwonend 15 jaar en ouder is resp.:

in groep A 62 - 38; in Epe in groep A: 57 - 43;
in groep B 65 - 35; in Epe in groep B: 55 - 45;
in groep C 64 - 36; in Epe in groep C: onbekend.

Aangezien 87% der bedrijfshoofden met hun gezinnen in deze analyse zijn opgenomen is bijv. het aantal kinderen van 0-14 jaar niet volledig. Bij 100% zou dit aantal ca 700 zijn. In totaal zijn er in Steenderen 1159 kinderen van 0-14 jaar;

STELLEN 1948.

Groep A.

BEROEPEN VAN DE INWOENDE KINDEREN VAN 15 JAAR EN OUDER.

Tabel 8.5

Leeftijdsgroepen	Z o o n s										D o c h t e r s										Totaal																		
	Productanten			Arb. Diversen				Totaal			thuis			dienstbode			thuis + dienstbode			thuis + naastster			naastster			winkelbediende			kantoor			onderwijszeker			School-gaand			Totaal	
	Landbouw			Am- bach- be- roep		Arbeiders		Totaal			thuis			dienstbode			thuis + dienstbode			thuis + naastster			naastster			winkelbediende			kantoor			onderwijszeker			School-gaand			Totaal	
	in onderl. bedr.	in bedr. v/e ander	in onderl. bedr. + bedr. v/e ander	metse- laar	ambte- naar	timmer- man- knecht	pakhu- sknecht	leerling	elec- tricite- ten	fabrie- kas- arbeider	school- gaand	invalide	%	Abs	thuis	dienstbode	thuis + dienstbode	thuis + naastster	naastster	winkelbediende	kantoor	onderwijszeker	U.L.O.	Huish. school	Naatschool	%	abs.												
15-19 j.	32	2	1	-	-	1	1	1	1	2	2	42,9	42	31	4	-	1	-	-	2	1	4	4	2	38,9	49													
20-24 "	20	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	23,5	23	39	4	1	-	1	-	1	-	-	-	-	36,5	45													
25-29 "	15	3	3	-	1	1	-	-	-	-	-	23,5	23	15	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	13,5	17													
30-34 "	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5,1	5	8	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	7,1	9													
35-39 "	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,0	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,2	4													
40-44 "	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,8	1													
45-49 "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-													
50 j. en ouder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-													
Totaal	76	5	5	1	2	2	1	1	1	2	2	100,0	98	98	9	2	1	1	1	3	1	4	4	2	100,0	126													
%	77,6	5,1	5,1	1,0	2,0	2,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0		100,0	77,8	7,1	1,6	0,8	0,8	0,8	2,4	0,8	3,2	3,2	1,6		100,0													

BEROEPEN VAN DE INWONENDE KINDEREN VAN
15 JAAR EN OUDER.

Tabel 8.6

Leeftijds- klassen	Z o o n s										D o c h t e r s														
	producenten					diversen					over- rigen					diversen					over- rigen				
	landbouw		ambacht			maatsch. beroep		arbeiders			over- rigen		landbouw		ambacht			maatsch. beroep		arbeiders			over- rigen		
in ouderlijk bedrijf	4	5	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
in ouderl. bedr. + bedr. v/e ander	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
in bedrijf v/e ander	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
in ouderl. bedr. + nevenberoep	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
klompenmaker	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
bakker	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
timmerman	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
besteller P.T.T.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
winkelier	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kantoorbediende	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
timmermans- knecht	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
metselaars- knecht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
schildersknecht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
smidsknecht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
slagersknecht	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
bakkerknecht	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
leerling- electriciën	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
leerling rijwielhersteller	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
klompenmakers- knecht	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
fabrieks- arbeider	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
schoolgaand	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
invalide	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Totaal	17	8	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11
thuis	3	6	3	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
thuis + dienstbode	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
dienstbode	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
thuis + naaister	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
naaister	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
winkelbediende	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
schoolgaand	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
invalide	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Totaal	11	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
	23	8	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	29	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17
	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28

dus alle grondgebruikers van 1 ha af bezitten ongeveer 60% van alle kinderen beneden de leeftijd van 15 jaar.

Hoewel in Epe de gem. leeftijd en de gem. huwelijksleeftijd der bedrijfshoofden gelijk zijn aan die van Steenderen hebben de laatsten naar verhouding veel meer jonge kinderen dan de eersten, welk verschijnsel begrijpelijkerwijze bij de generatiedruk een rol speelt; wij komen hierop nog terug.

b. Kindertal.

In de gemeenten, waarover vroeger gerapporteerd is (Groesbeek, Epe), viel het steeds op, dat het kindertal in de kleine bedrijven geringer was dan in de grotere; vooral in Epe viel dit verschijnsel op.

In Steenderen is het zo:

Gem. totaal aantal kinderen.

- 1 - 5 ha : 2,6
- 5 - 10 ha : 3,5
- 10 - 15 ha : 2,7
- 15 - 20 ha : 3,3
- 20 ha en
groter : 3,4

Deze aantallen gelden voor groep A.

c. Beroep inwonende kinderen.

Wat de bezigheden van de inwonende kinderen betreft, zie tabellen 8,5 en 8,6; de relatieve cijfers zijn als volgt:

Tabel 8.7

	Groep A		Groep B		Groep C	
	M	V	M	V	M	V
in het ouderlijk bedrijf of thuis werkzaam	77	78	30	43	10	49
in het ouderlijk en agrarisch bedrijf van een ander	11	-	22	29	31	37
een beroep buiten de landbouw	8	14	38	7	56	3
schoolgaand	2	8	8	18	3	9
invalide	2	-	2	3	-	2
Totaal	100	100	100	100	100	100

88% van alle inwonende zoons in groep A werken dus in de landbouw (Epe 74%); in groep B: 52% (Epe 61%) en in groep C: 41% (Epe onbekend). Het valt dus op, dat de jongens van de zuivere boeren in Steenderen voor een groot deel in de landbouw werkzaam zijn.

d. Beroepswijziging.

Tabellen 8.5 en 8.6, waarin een uitvoerige specificatie van de bezigheden der inwonende kinderen wordt gegeven, spreken voor zichzelf en behoeven geen commentaar. Dit is een momentopname; in deze tabellen is niet te zien, in welke beroepen de zoons na het verlaten van de lagere school zijn werkzaam geweest. Van de 98 inwonende zoons van 15 jaar en ouder in groep A hebben er 67 direct na het verlaten der school een bezigheid gekozen, welke zij nu nog hebben, 31 daarentegen zijn intussen veelal éénmaal van positie of beroep veranderd en wel als volgt:

11	zoons	eerst	thuis	geweest	en	daarna	op	gem.	29-jarige	leeftijd	zelfstandig	boer	geworden;
5	"	"	"	"	"	"	daarna	op	gem.	19-jarige	leeftijd	landarbeider	geworden;
3	"	"	"	"	"	"	daarna	op	gem.	20-jarige	leeftijd	een	maatschappelijk
							beroep	gekozen;					
5	"	"	"	"	"	"	daarna	op	gem.	20-jarige	leeftijd	los	arbeider
1	"	"	"	"	"	"	daarna	op	18-jarige	leeftijd	fabrieksarbeider	geworden;	
1	"	"	"	"	"	"	daarna	op	36-jarige	leeftijd	in	de	handel
							gegaan;						
2	"	"	"	"	"	"	daarna	op	gem.	22-jarige	leeftijd	los	arbeider
							geworden;						
1	"	"	"	"	"	"	daarna	op	22-jarige	leeftijd	op	het	ouderlijk
							bedrijf	ge-					
							komen;						
2	"	direct	de	landbouw	verlaten	en	op	gem.	25-jarige	leeftijd	éénmaal	van	beroep
							ver-						
							anderd.						

In groep B is de situatie zo, dat van de 40 inwonende zoons van 15 jaar en ouder er 20 een verandering van beroep of positie hebben meegemaakt. Na de lagere school waren er eerst thuis werkzaam, daarna:

5	op	gem.	leeftijd	van	22	jaar	in	het	bedrijf	van	een	ander
3	"	"	"	"	18	"	los	arbeider				
1	"	een	"	"	19	"	een	maatschappelijk	beroep			
1	"	"	"	"	20	"	fabrieksarbeider					
1	"	"	"	"	20	"	knecht	in	een	ambachtsbedrijf.		

Eerst landarbeider, daarna:

3	op	gem.	leeftijd	van	25	jaar	fabrieksarbeider	
2	"	"	"	"	18	"	los	arbeider
1	"	een	"	"	25	"	zelfstandige	boer.

Tenslotte zijn er in deze groep nog 3 veranderingen, welke na de lagere school buiten de landbouw plaatsvonden.

In groep C zijn er 3, die eerst thuis werkzaam waren en op gem. 18-jarige leeftijd of landarbeider of los arbeider werden en 7, die eerst landarbeider waren en op gem. 24-jarige leeftijd boer, los arbeider of fabrieksarbeider werden.

Hieruit kan dus de conclusie getrokken worden, dat in Steenderen 38% der inwonende zoons van grondgebruikers met 1 of meer ha gem. op 22-jarige leeftijd van beroep of positie veranderen.

§ 3. G e n e r a t i e d r u k .

a. Percentage medewerkende zoons.

Onderzoeken wij nu de verhouding tussen het aantal zoons, die in het ouderlijk bedrijf werkzaam zijn en het aantal bedrijfshoofden. In groep A werken 76 zoons van de 98 van 15 jaar en ouder thuis, d.i. 77,6% (Epe 65,5%). Uit de cijfers bleek ook weer, dat hoe groter het bedrijf is, hoe meer jongens thuis werken. In groep B is het percentage thuiswerkende zoons van het totaal aantal inwonende 30 (Epe 43,3); hierbij dient onmiddellijk opgemerkt te worden, dat er enkele zoons zijn, die ook wel thuis werken, maar hoofdzakelijk in het nevenbedrijf van hun vaders of bij een ander in het landbouwbedrijf. In groep C werken in het ouderlijk landbouwbedrijfje 3 van de 29 zoons in totaal, d.i. 10%.

(1) Groep A.

Veronderstellen wij nu in de eerste plaats, dat het normaal is, wanneer in de loop van de eerstkomende tien jaar alle 76 zoons in groep A zelfstandig worden en in de tweede plaats, dat in hetzelfde tijdsbestek de 26 grondgebruikers van 65 jaar en ouder (zie tabel 8.8) zijn overleden, waarbij dan aangenomen wordt, dat het aantal, dat nog is blijven leven gelijk is aan het aantal, dat is overleden beneden de genoemde leeftijdsgrens, dan zien wij, dat er voor de 26 vrijgekomen bedrijven 76 kandidaten zijn. Dat is ongeveer 1 bedrijf op drie boerenzoons.

Voor de grootte-klassen krijgen wij het volgende beeld:

Tabel 8.8

Generatiedruk			
Grootteklasse	In het ouderlijk bedrijf werkzame zoons	Bedrijfshoofden 65 jaar en ouder	Generatiedruk
1 - 5 ha	7	10	0,7 op 1
5 - 10 ha	22	8	2,8 op 1
10 - 15 ha	18	4	4,5 op 1
15 - 20 ha	13	2	6,5 op 1
20 ha of groter	16	2	8 op 1
Totaal	76	26	3 op 1

Uitgedrukt in oppervlakte, zijn er 3 opvolgers op gem. één bedrijf van ca 9 ha. De cijfers leren ons, dat in de grootteklasse 1-5 ha te weinig opvolgers zijn om het aantal bedrijven op peil te houden; m.a.w. men kan verwachten, dat in deze grootteklasse enige bedrijfsconcentratie zal plaats vinden in de eerstkomende 10 jaar. Dit geldt niet voor de grootteklasse van 5 ha af; de generatiedruk wordt groter naarmate de bedrijven groter worden.

(2) Groep B.

Ook voor de grondgebruikers in groep B kan de generatiedruk berekend worden. Wij merkten reeds op, dat 30% van de inwonende oudere zoons in het ouderlijk bedrijf werkzaam waren; de rest was afgevloed of bezig af te vloeien.

De generatiedruk is in deze groep:

1 - 5 ha	: 1,8 op 1
5 ha en groter:	1,5 op 1
	<hr/>
Totaal	1,7 op 1

Op deze meestal kleine bedrijven is de generatiedruk te hoog, ook wanneer men bedenkt, dat de bedrijfshoofden arbeid verrichten buiten hun bedrijf, zodat de zoons meer werk moeten verzetten op het ouderlijk bedrijf dan in groep A bij dezelfde grootteklasse.

b. Generatiedruk berekend over 20 jaar.

Wie de leeftijdsopbouw der bedrijfshoofden in groepen A en B nog eens beziet, kan opmerken, dat er resp. 54 en 15 tussen 55 en 65 jaar oud zijn. Wanneer nu verondersteld wordt, dat deze over 20 jaar allen zijn overleden, waarbij dan nog aangenomen wordt, dat het aantal, wat dan nog leeft, gelijk is aan het aantal, dat beneden de genoemde leeftijdsgrens is overleden, dan komen er voor de thans 5-14-jarige zoons in groepen A en B resp. 54 en 15 bedrijven vrij. Op het tijdstip van onderzoek waren er in groep A 117 zoons van 5-14 jaar; in groep B 37. Nemen wij nu aan, dat het percentage zoons, dat later in het ouderlijk bedrijf werkzaam zal zijn, gelijk is aan het percentage, dat nu voor de 15-jarige en oudere inwonende zoons geldt, nl. 77,6% (groep A) en 30% (groep B) dan komen er:

in groep A voor 91 boerenzoons 54 bedrijven vrij; of 1,7 op 1 bedrijf;
" " B " 11 " 15 " " ; of 0,7 op 1 bedrijf.

c. Afvloeiing.

De te verwachten afvloeiing van boerenzoons uit het agrarisch bedrijf is in groep A in de eerstkomende 10 jaren in de bedrijven van 5 ha of groter te klein; in het volgende tiental

Tabel 8.9

Grootte- klasse	Werksaam in de landbouw										Werksaam buiten de landbouw												
	R.L.W.S. + aanv.cursus	R.L.W.S.	L.L.S. + aanv.cursus	L.L.S.	L.W.C. + aanv.cursus	L.W.C.	Landb.praet.cursus	M.O.	N.O.	U.L.O.	Voortgezet L.O.	Middenst.cursus	Geen verder onderwijs	Onbekend	Totaal	Landb. onderwijs	M.O.	N.O.	U.L.O.	Middenst. cursus	Geen verder onderwijs	Onbekend	Totaal
Groep A	-	1	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	4	-	12	1	-	-	-	2	-	-	3
1-5 ha	2	-	2	6	-	8	3	-	-	-	-	3	3	2	26	-	-	2	-	-	-	-	2
5-10 "	1	1	2	3	1	2	5	-	-	2	1	-	1	-	19	1	-	-	-	-	1	-	2
10-15 "	1	4	-	6	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	13	1	1	-	-	-	-	-	3
15-20 "	2	7	1	2	1	-	-	-	-	1	-	-	2	-	16	-	2	-	-	-	-	-	2
Totaal groep A	6	13	6	18	4	13	10	-	-	3	1	-	10	2	86	3	3	3	-	2	1	-	12
Totaal groep B	-	1	-	4	1	5	1	-	1	1	2	-	6	-	22	2	1	8	-	2	5	-	18
Totaal groep C	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	1	-	6	-	10	2	-	10	1	2	4	-	19
Totaal generaal	6	14	6	24	5	19	11	-	1	4	4	-	22	2	118	7	4	21	1	6	10	-	49

jaren zal zij bij 22,4% ook te klein zijn. In Steenderen komt er in de eerstkomende 20 jaren, globaal berekend, op 80 bedrijven plaats voor een opvolger; 215 zoons zijn 5 jaar of ouder en alle inwonend. Een eenvoudige berekening leert ons, dat het afvloeiingspercentage uit de landbouw dan niet 22,4% dient te zijn, doch 62,8%. Hierbij is geen rekening gehouden met de sterftekans der zoons, doch deze is op die leeftijd gering; houden wij hier wel rekening mede, dan dient dit percentage ca 60% te zijn.

§ 4. O n d e r w i j s e n o p l e i d i n g .

Hierbij zijn drie vragen van belang:

- a. hoeveel inwonende zoons van het totaal van 15 jaar en ouder hebben na het verlaten der lagere school landbouwonderwijs genoten;
- b. hoeveel inwonende zoons van het totaal, dat in de landbouw werkzaam is, hebben landbouwonderwijs genoten;
- c. hoeveel inwonende zoons van het totaal, dat niet in de landbouw werkzaam is, hebben landbouwonderwijs genoten.

ad a Zoons met landbouwonderwijs (tabel 8.9).

Wat de eerste vraag betreft: 92 van de 167 of 55% heeft landbouwonderwijs genoten; als volgt verdeeld over de groepen:

groep A	73	van de	98	in totaal	(74%)
" B	14	" "	40	" "	{35%}
" C	5	" "	29	" "	{17%}

Van de overigen hebben 41 of 25% na het verlaten der lagere school voortgezet onderwijs genoten, vnl. ambachtschool of U.L.O. en 34 of 20% heeft verder geen onderwijs of opleiding ontvangen.

Gezien het feit, dat er in de naaste toekomst opvolgers genoeg zullen zijn in de landbouwbedrijven van groep A, wanneer 40% der zoons daarvoor in aanmerking zouden komen, is een percentage van 74%, dat landbouwonderwijs ontvangen heeft, teveel. Het ware aan te bevelen, dat de landbouwers van groep A een groot deel van hun zoons een andere opleiding lieten genieten dan landbouwonderwijs. Dit geldt voornamelijk voor de zoons van grotere boeren.

ad b. In de landbouw werkzame zoons (tabel 8.9).

Op de tweede vraag luidt het antwoord, dat 85 van de 118 in de landbouw werkzame zoons landbouwonderwijs hebben genoten; dit is 72%. 9 - ruim 7% - hebben zich verder ontwikkeld op algemeen vormend terrein en 24 - 20% - hebben na het verlaten der lagere school geen onderwijs meer ontvangen. In groep A

liggen de verhoudingen iets meer naar de zijde van het landbouwonderwijs verschoven, nl. resp. 8%, 5% en 14%. Stelt men zich op het standpunt, dat deze zoons later niet allen in de landbouw werkzaam dienen te blijven, dan is een percentage van 81% landbouwonderwijs te hoog en van 5% U.L.O. te laag. De kans bestaat, dat, wanneer deze zoons later moeten afvloeien, zij als ongeschoolden in andere sectoren van het bedrijfsleven zich met lage lonen moeten tevreden stellen. Anders wordt het, wanneer men er van uitgaat, dat alle in de landbouw werkzamen een voldoende theoretische scholing in deze sector ontvangen hebben; begrijpelijkerwijze is een percentage van 72% (groep A 81%) met landbouwonderwijs in dat geval niet voldoende. De beste oplossing is, dat de boeren voor hun zoons, reeds voordat dezen de lagere school verlaten, een beslissing omtrent de verdere ontwikkeling nemen. Dit is een moeilijke opgave voor hen, doch nog moeilijker is het, hen het belang van deze beslissing te doen inzien.

ad c. Buiten de landbouw werkzame zoons (tabel 8.9).

De derde vraag: hoeveel inwonende zoons van het totaal, dat niet in de landbouw werkzaam is, hebben landbouwonderwijs genoten, is van gewicht, omdat het hier de reeds oudere zoons geldt, die allen eerst in het ouderlijke landbouwbedrijf hebben gewerkt. Uit de enquête bleek, dat hier sprake is van 7 van de 49 zoons, d.i. ruim 14%. Hier is te laat ingezien, dat deze 7 in de landbouw geen toekomst hadden. 32 of ruim 65% is direct na de lagere school naar een ambachtsschool of naar een U.L.O.school gegaan en hebben zodoende de goede richting gekozen. 10 - ruim 20% - hebben na de lagere school geen enkele opleiding genoten.

§ 5. U i t w o n e n d e z o o n s e n b r o e r s .

a. Beroep.

Nog een enkel woord over de zoons, die het ouderlijk huis al of niet tijdelijk hebben verlaten. De boeren in groep A hebben 54 uitwonende zoons; hiervan zijn er 9 boer geworden, 2 bedrijfsleider op een agrarisch bedrijf en 2 landarbeider. 13 of 24% is dus in de landbouw terechtgekomen. Nu dient hierbij dadelijk opgemerkt te worden, dat er 20 in militaire dienst waren; hiervan zal wellicht een klein deel weer terugkomen in de landbouw. Van de 21 overigen werden er 4 fabrieksarbeider, 3 bakkersknecht, 2 smidsknecht, 3 waren studierend (afkomstig uit de bedrijven van 15 ha of groter) en 9 hadden diverse beroepen.

In groep B waren 22 uitwonende zoons; hiervan werd er één boer en 3 landarbeider. Hieronder waren verder 3 militairen, 10 arbeiders en de overigen in diverse beroepen. Onder de 22 uitwonende zoons in groep C waren 2 boeren en

3 landarbeiders, verder 8 militairen, 6 arbeiders en de overigen in diverse beroepen.

b. Onderwijs.

Over het onderwijs, dat deze uitwonende zoons na het verlaten van de lagere school genoten, de volgende tabel:

Onderwijs door uitwonende zoons genoten na het verlaten der lagere school.

Tabel 8.10

	Landbouw onderwijs	Voortgezet onderwijs	Geen onderwijs	Totaal
A. in de landbouw	8	-	5	13
buiten de landbouw	7	8	6	21
militair	14	6	-	20
B. in de landbouw	2	-	2	4
buiten de landbouw	2	3	10	15
militair	2	-	1	3
C. in de landbouw	2	-	5	7
buiten de landbouw	-	3	5	8
militair	3	2	2	7
Totaal	40	22	36	98

c. Woongemeente.

Kijken wij nog even naar de woongemeenten van deze uitwonende zoons en zonderen wij hier de militairen (in totaal 30) af, dan gaat het dus om een totaal van 68, nl. A 34, B 19 en C 15. Verder splitsen wij nog de beroepen van deze uitwonende zoons in werkzaam in de landbouw of niet werkzaam in de landbouw. Tenslotte verdelen wij hen naar in Steenderen gevestigd of daar buiten. Wij verkrijgen dan het volgende overzicht:

Uitwonende zoons naar al of niet in de landbouw werkzaam in woongemeente.

Tabel 8.11

	Groep A		Groep B		Groep C	
	Steen- deren	Daar buiten	Steen- deren	Daar buiten	Steen- deren	Daar buiten
in de landbouw werkzaam	8	5	2	2	1	4
buiten de landbouw werkzaam	5	16	3	12	2	8
Totaal	13	21	5	14	3	12

Van het totaal van 47 buiten Steenderen gevestigde zoons zijn er 21 in gemeenten woonachtig, die meer dan 30 km hemelsbreed van Steenderen afliggen. De overigen, 26, wonen in de buurt van Steenderen.

d. Broers.

Wat de broers van de bedrijfshoofden betreft; wij beperken ons alleen tot die van de zuivere boeren. De indeling hiervan heeft als volgt plaats:

Broers van zuivere landbouwers naar beroep en woongemeente.

Tabel 8.12

	Steenderen	Daar buiten	Totaal
Landbouwer	112	139	251
Landbouwer met nevenberoep	7	16	23
Landarbeider	9	9	18
Totaal Landbouw	128	164	292
Fabrieksarbeider	1	3	4
Overigen	20	65	85
Totaal	149	232	381

De 260 zuivere boeren hebben dus 381 broers; daarvan zijn 292 of 77% in de landbouw terecht gekomen, het grootste deel buiten Steenderen.

§ 6. A n a l y s e v a n d e a r b e i d s k r a c h t e n
o p d e a g r a r i s c h e b e d r i j v e n .

In hoofdstuk 5 (tabel 5.17) werden de arbeidskrachten weergegeven zonder er op te letten met welke arbeidskrachten wij te doen hadden. De arbeidskrachten zijn omgezet in volwaardige mannelijke en werden daar per 100 ha cultuurgrond, per 100 eenheidsdieren en per 100 arbeidseenheden omgerekend. Wij merkten tenslotte een groot verschil tussen de grote en de kleine bedrijven op en arbeidshoeveelheid per eenheid.

In tabel 8.13 kan men een uitvoerige analyse van de soorten werkkrachten op de bedrijven per grootteklasse vinden. Deze analyse is het resultaat van een nauwkeurige enquête, waarna de absolute aantallen omgerekend zijn in volwaardige; uiteraard moesten wij uiteindelijk gebruik maken van gemiddelden.

a. Groep A.

Hieronder volgen dan eerst voor groep A de normen, waarbij een volwaardige arbeidskracht op 100% is gesteld:

Mannen:	15 - 17 jaar	70 %
	18 - 19 jaar	90 %
	20 - 59 jaar	100 %
	60 - 70 jaar	70 %
	ouder dan 70 jaar	10 %

het tijdelijk meewerken werd gevraagd in uren per dag, dagen per week en weken per jaar en het resultaat omgerekend.

Vrouwen: Voor elk uur per dag gedurende een geheel jaar, dat meisjes en vrouwen in het bedrijf meewerken is 10% van een volwaardige arbeidskracht in rekening gebracht. Er waren in Steenderen weinig jonge meisjes (14 tot 18 jaar), die in het bedrijf een handje helpen. De oudere vrouwen zijn meestal niet als meewerkend opgegeven, wanneer zij nu en dan enige hulp in het bedrijf boden. Deze werden niet meegerekend.

In tabel 8.13 zien wij, dat de verhouding tussen gezinsarbeid en arbeid van vreemd personeel zich wijzigt met de grootteklasse, in die zin, dat hoe groter het bedrijf is, hoe meer betaalde arbeidskrachten er op werken. Op de bedrijven tot 5 ha groot werd slechts 1,6 % van de arbeid verricht door vreemd personeel; van 5 - 10 ha: 10,5%; van 10-15 ha: 16,4%; van 15-20 ha: 26,1% en op de bedrijven van 20 ha en meer: 45,6%. Op de bedrijven van 15 ha en groter (in totaal 72) kwam het veelvuldig voor, dat de boer geen oudere zoons en ook wel dat hij helemaal geen oudere kinderen bezat; m.a.w. de echte "loonbedrijven", in onderscheiding van de echte "gezinsbedrijven", waar al het werk door het gezin wordt verzett, zijn in Steenderen frequent. Daar staat weer tegenover, dat bijna alle oudere zoons van de grotere boeren in het bedrijf van hun vader werken.

In tegenstelling tot Epe, is het aandeel van het inwonend personeel in Steenderen groot. In totaal bedroeg het aantal inwonende knechts: 66 (59,1 volwaardige arbeidskrachten) en dienstboden in het bedrijf meewerkend: 25 (11,3 volwaardige arbeidskrachten), tezamen 91 inwonende arbeidskrachten, vertegenwoordigend een arbeidskracht van 70,4 volwaardige krachten. De 19 vaste, 14 vaste voor een halve week en 69 losse arbeiders, die niet bij de boeren inwonen, samen omgerekend tot 34,8 volwaardige arbeidskrachten, maken precies de helft uit van de omgerekende vreemde arbeidskracht, die op de bedrijven inwonend is. In Epe was het omgekeerde het geval. Bovendien is het totale aandeel van het vreemd personeel in de agrarische arbeid in Steenderen veel groter (20%) dan in Epe (6%), hetgeen veroorzaakt wordt door de grotere bedrijven in de eerste gemeente en het geringere aantal mede-

Tabel 8.13

III nw. familieleden		IV Inv. personeel				V Arbeiders			Volw. arbeidskr.				Volwaardige arbeidskrachten in %				Mannen en Vrouwenarb.			
Mannen		Mannen		Vrouwen		Vast te arb. 2½3 dag.	Losse arb. kracht	Volw. arb. kracht	Totaal	per drieff. cult. grond	per 100 ha	Gezinspersoneel			Vreemd personeel					
Volw. arb. kracht	Volw. arb. kracht	18-20 jr	21-30 jr	31-40 jr	41-50 jr							Kol. I	Kol. II	Kol. III	Kol. IV	Kol. V	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal
15-17 jr	18-20 jr	21-30 jr	31-40 jr	41-50 jr	51-60 jr															
5	2,90	1	0,40	-	-	-	2	0,02	20,22	1,12	49,44	80,1	3,5	16,3	99,9	-	0,1	0,1	85,2	14,8
0	5,20	5	2,10	-	1,00	-	3	0,12	88,97	1,56	38,90	73,4	16,5	8,2	98,1	1,8	0,1	1,9	70,4	29,6
3	8,10	6	2,50	-	1,00	1	5	0,14	109,19	1,46	40,50	74,6	14,1	9,7	98,4	1,5	0,1	1,6	73,2	26,8
3	8,13	8	2,90	1	8,60	4	7	2,44	125,57	1,85	24,53	59,4	21,3	8,8	89,5	8,6	1,9	10,5	76,6	23,4
3	5,30	6	2,40	3	8,10	6	16	4,89	93,69	2,08	16,92	52,6	22,8	8,2	83,6	11,2	5,2	16,4	81,1	18,9
1	4,80	8	2,60	4	14,40	1	4	4,61	75,16	2,35	13,50	47,2	16,9	9,8	73,9	19,9	6,2	26,1	81,4	18,6
1	5,18	4	1,45	3	27,00	13	4	22,76	121,39	3,03	10,90	34,8	14,1	5,5	54,4	26,9	18,7	45,6	86,5	13,5
3	31,51	42	11,85	11	59,10	25	14	34,84	525,00	2,02	17,47	53,9	17,8	8,3	80,0	13,4	6,6	20,0	79,7	20,3
2	3,70	2	0,40	3	3,00	3	7	2,86	78,12	1,7	26,64	65,9	19,7	5,2	90,8	5,5	3,7	9,2	79,0	21,0
1	4,59	1	0,90	2	0,90	1	1	0,82	31,29	0,58	29,96	70,6	10,5	13,4	94,5	2,9	2,6	5,5	48,9	51,1

STENDEREN 1948.

ARBEIDSANALYSE

Grootte klasse	aant be- drij- ven	Cultuur grond in ha	I																	II													III					
			Bedrijfshoofden en echtgenoten																	Inwonende kinderen													Mannen			Vro		
			Mannen																	Zoons													Volw.			aar-		
			20 t/m 59 jr.	60 t/m 69 jr.	70 t/m 79 jr.	80 t/m 89 jr.	90 t/m 99 jr.	1 u	2 u	3 u	4 u	5 u	6 u	Volw. arb. kracht	15 jr.	16 jr.	17 jr.	18 jr.	19 jr.	20 jr.	Volw. arb. kracht	1 u	2 u	3 u	4 u	5 u	6 u	Volw. arb. kracht	aan- tal	jaar- recht	tal							
20 t/m 59 jr.	60 t/m 69 jr.	70 t/m 79 jr.	80 t/m 89 jr.	90 t/m 99 jr.	1 u	2 u	3 u	4 u	5 u	6 u	Volw. arb. kracht	15 jr.	16 jr.	17 jr.	18 jr.	19 jr.	20 jr.	Volw. arb. kracht	1 u	2 u	3 u	4 u	5 u	6 u	Volw. arb. kracht	aan- tal	jaar- recht	tal										
1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2,60	1	1	1	1	1	1	0,70	1	1	1	1	1	1	-	5	2,90	1										
5	5	5	5	5	7	7	7	7	7	7	15,30	-	-	-	-	-	-	6,35	1	1	1	1	1	1	8,30	10	5,20	5										
14	14	14	14	14	9	9	9	9	9	9	17,90	1	1	1	1	1	1	7,05	1	1	1	1	1	1	8,30	15	8,10	6										
9	9	9	9	9	2	2	2	2	2	2	15,00	2	2	2	2	2	2	17,40	2	2	2	2	2	2	9,30	15	8,13	8										
6	6	6	6	6	1	1	1	1	1	1	7,90	3	3	3	3	3	3	16,40	1	1	1	1	1	1	5,00	8	5,30	6										
9	9	9	9	9	1	1	1	1	1	1	6,10	2	2	2	2	2	2	7,95	2	2	2	2	2	2	4,80	5	4,80	8										
3	3	3	3	3	1	1	1	1	1	1	4,10	-	2	2	2	2	2	11,90	2	2	2	2	2	2	5,20	8	5,18	4										
11	11	11	11	11	7	7	7	7	7	7	51,00	8	8	8	8	8	8	60,70	2	13	24	15	10	11	32,60	51	31,51	42										
9	9	9	9	9	6	6	6	6	6	6	11,60	1	1	1	1	1	1	12,30	1	4	3	2	1	1	3,10	4	3,70	2										
2	2	2	2	2	5	5	5	5	5	5	12,50	3	3	3	3	3	3	9,70	2	3	2	3	3	3	2,60		4,59											
Totaal A	260	3005,91	202	41	11	232,10	7	29	33	49	12	51,00	8	12	34	22	60,70	2	13	24	15	10	11	32,60	51	31,51	42											
Totaal B	67	293,20	53	9	3	39,86	1	6	9	8	2	11,60	1	5	14	3	12,30	1	4	3	2	1	1	3,10	4	3,70	2											
Totaal C	54	104,43	50	2	2	9,58	2	5	11	4	2	12,50	3	3	3	3	9,70	2	3	2	3	3	3	2,60		4,59												

werkende zoons, waarop hierboven werd gewezen.

Letten wij in de tweede plaats op het aandeel van de medewerkende kinderen bij toenemende bedrijfsgrootte en vergelijken wij dit met het aandeel van het vreemd personeel, dan verkrijgen wij het volgende overzicht:

Aandeel van de totale werkzaamheden in de verschillende grootteklassen van medewerkende kinderen vergeleken met het vreemde personeel.

Tabel 8.14

Grootteklasse	Medewerkende kinderen	Vreemd personeel	Totaal
1 - 5 ha	14,1	1,6	15,7
5 - 10 ha	21,3	10,5	31,8
10 - 15 ha	22,8	16,4	39,2
15 - 20 ha	16,9	26,1	43,0
20 ha en groter	14,1	45,6	59,7
Totaal	17,8	20,0	37,8

Het aandeel van de medewerkende kinderen neemt toe tot de grootteklasse 10-15 ha; daarna weer af. In diezelfde grootteklasse is hun aandeel nog groter dan die van het vreemde personeel, in de grootteklasse 15-20 ha en 20 ha en meer echter is het omgekeerde het geval.

Het aandeel van inwonende familieleden, zoals vader, broers, zusters van de bedrijfshoofden is, afgezien van de grootteklasse 20 ha en meer, waar dit veel kleiner is, niet ver uiteenlopend, nl. van 8% - 10%. Het resultaat is, dat de bedrijfshoofden met echtgenoten van:

1 - 5 ha:	74,6 %
5 - 10 ha:	59,4 %
10 - 15 ha:	52,6 %
15 - 20 ha:	47,2 %
20 ha en meer:	34,8 %

van de totale arbeidskracht uitmaken, waaruit dus blijkt, dat zij tot ongeveer 15 ha meer dan de helft van al het werk op de boerderij verrichten.

Het aantal volwaardige arbeidskrachten per bedrijf is:

1 - 5 ha:	1,46
5 - 10 ha:	1,85
10 - 15 ha:	2,08
15 - 20 ha:	2,35
20 ha en meer:	3,03

Het aandeel van de vrouwen, omgerekend in volwaardige arbeidskrachten, neemt met de toenemende grootteklasse af en bedraagt gemiddeld iets meer dan 20 % van de

totale arbeid. Hieruit blijkt dus wel, dat haar aandeel van het werk in het boerenbedrijf belangrijk dient te worden genoemd.

Nog een enkel woord over de burenhulp, waarmede geen rekening gehouden is in de tabel.

Burenhulp komt voor op:

1 - 5 ha	29	bedrijven van de	75	in totaal	(39%)
5 - 10 ha	36	" " "	68	" "	(53%)
10 - 15 ha	20	" " "	45	" "	(44%)
15 - 20 ha	11	" " "	32	" "	(34%)
20 ha en meer	18	" " "	40	" "	(45%)

Totaal 114 bedrijven van de 260 in totaal (44%).

Uit deze cijfers kan men opmaken, dat dit verschijnsel in Steenderen vrij sterk ontwikkeld is; de bedrijven 5-10 ha maken het meest gebruik van de hulp der omwonenden.

Ondanks dit is in de regel de hoeveelheid arbeid, welke hierbij verzet wordt gering, zodat het weglaten uit de berekening in tab. 8.13 geen bezwaar oplevert. In 40% van de gevallen geschiedt deze hulp in ruil voor het gebruiken van een paard; in 60% van de gevallen helpt men terug.

b. Groep B.

De normen van groep A zijn dezelfde als voor groep B, alleen dient rekening gehouden te worden met het nevenberoep der bedrijfshoofden. Wanneer wij van de 67 bedrijfshoofden in deze groep nauwkeurig nagaan, hoeveel uren per dag, dagen per week en eventueel ook weken per jaar het nevenberoep van hun werkkraacht eist, dan blijkt dit over de gehele linie 41% te zijn. Berekenen wij de tijd, welke aan het nevenberoep besteed wordt over de arbeidstijd van alle werkkrachten in de bedrijven - het komt voor, dat een zoon bijv. de melkriet voor zijn vader verzorgt - dan komen wij tot een percentage van 17%.

De bedrijfshoofden begonnen hun werkzaamheden aan het nevenberoep in 20 gevallen, voordat zij agrarisch bedrijfshoofd werden; in 36 gevallen gelijktijdig en in 11 gevallen, nadat zij agrarisch bedrijfshoofd geworden waren. Dus gemiddeld begonnen zij met het nevenberoep even eerder dan met het agrarisch bedrijf.

Wat betreft de analyse in tabel 8.13 kan men opmerken, dat het meeste werk in deze groep verricht wordt door de bedrijfshoofden, ondanks hun nevenberoep.

c. Groep C.

In tabel 8.13 komt duidelijk tot uiting, dat de echtgenote het agrarisch nevenbedrijf verzorgt.

§ 7. De voornaamste conclusies.

a. De bedrijfshoofden.

- (1) leeftijd. De gemiddelde leeftijd is 48 jaar. De kleine boeren (1-6 ha) zijn ouder dan de grotere.
- (2) huwelijksleeftijd. Men trouwt op gem. 31-jarige leeftijd; dit is laat.
- (3) kerkelijke gezindte. Hoe kleiner de bedrijven zijn, hoe groter het percentage Katholieken.
- (4) kindertal. Het kindertal is klein, gezien ook het vrij hoge percentage Katholieken.
- (5) leeftijd, waarop bedrijfshoofd. Men wordt gem. 1 à 2 jaar, nadat men gehuwd is, agrarisch bedrijfshoofd.
- (6) geboorteplaats. 70 tot 75% is in Steenderen geboren. Dit is een vrij laag percentage; het inhuwen kwam nogal veelvuldig voor.
- (7) beroep vader. 90% der vaders is boer zonder nevenberoep. De toeneming van boeren, die buiten hun bedrijf inkomsten uit arbeid verkrijgen, is niet groot.

b. De kinderen der bedrijfshoofden.

- (1) kindertal: De boeren hebben naar verhouding en naar hun gem. leeftijd (48 jaar) opvallend veel jonge kinderen. De allerkleinste bedrijven hebben minder kinderen dan de grotere.
- (2) beroep: 88% van alle inwonende zoons van 15 jaar en ouder (groep A) werkt in de landbouw; dit percentage is hoog. In groepen B en C zijn deze percentages resp. 52 en 41.
- (3) beroepswijziging. Gem. op 22-jarige leeftijd verandert 38% der inwonende zoons van grondgebruikers met 1 ha of meer van beroep of positie.

c. Generatiedruk.

(1) groep A:	1 - 5 ha	0,7	opvolgers	op 1	bedrijf
	5 - 10 ha	2,8	"	"	"
	10 - 15 ha	4,5	"	"	"
	15 - 20 ha	6,5	"	"	"
	> 20 ha	8	"	"	"
	Totaal	3	"	"	"

- (2) afvloeiing: Deze is 22,4% en te klein. Bij een generatiedruk van 1 dient de afvloeiing ca 60% te zijn.

d. Onderwijs en opvoeding.

- (1) 74% (Groep A), 35% (groep B) en 17% (groep C) van de inwonende zoons van 15 jaar en ouder hebben na het verlaten der lagere school landbouwonderwijs genoten.

- (2) 72% van de inwonende zoons van 15 jaar en ouder, die in de landbouw werkzaam zijn, heeft landbouwonderwijs genoten.
- (3) 14% van de inwonende zoons van 15 jaar en ouder, die niet in de landbouw werkzaam zijn heeft landbouwonderwijs genoten.

e. Uitwonende zoons en broers.

- (1) Zoons. 24% dezer zoons is in de landbouw terecht gekomen; de helft hiervan heeft landbouwonderwijs genoten. De helft ook woont in Steenderen. Van de niet in de landbouw werkzame, meestal gehuwde, zoons, woont slechts 22% in Steenderen.
- (2) Broers. 77% van de broers der boeren in groep A is in de landbouw terecht gekomen, het grootste deel buiten Steenderen.

f. Arbeidsanalyse.

- (1) vreemd personeel: Het aandeel van het inwonend personeel gerekend over het gehele aandeel van het vreemde personeel is groot. Dit gehele aandeel bedraagt 20% van de totale arbeid in de landbouw.
- (2) medewerkende kinderen: Tot de grootteklasse 10-15 ha neemt het aantal der kinderen toe, daarna af.
- (3) bedrijfshoofden met echtgenoten: Het aandeel neemt met de toenemende grootteklasse af (van 74,6% 1-5 ha tot 34,8% 20 ha en groter).
- (4) vrouwenarbeid: Het aandeel van de vrouwen in de arbeid bedraagt omgerekend 20% van het totaal.
- (5) burenhulp: Op 44% der bedrijven in groep A komt burenhulp voor.
- (6) nevenberoep: 41% van de arbeidstijd der bedrijfshoofden in groep B wordt besteed aan het nevenberoep.

HOOFDSTUK IX

SOCIAAL CULTURELE VERHOUDINGEN

§ 1. Ontwikkelingspeil.

Een onderzoek verricht op verzoek van het gemeentebestuur, door het Gelders Psychologisch Instituut en door het Gemeenschappelijk Instituut voor toegepaste psychologie, naar intelligentie, praktisch technisch inzicht, arbeidstempo en aanleg voor handenarbeid van de schoolkinderen der drie hoogste klassen van alle lagere scholen in 1949 leverde het volgende resultaat op.

Het intelligentiepeil ligt nabij het middelmatige met een overhelling naar de zwakke zijde. Wanneer het intelligentie-quotiënt (I.Q.) 100 is, spreekt men van een middelmatige intelligentie. Het gemiddelde Gelderse kind heeft een I.Q. van 94. Volgens deskundigen is de oorzaak van dit tamelijk lage peil de zwakke intelligentie van de Veluwenaren; de Achterhoekers zijn volgens hen nog de meest begaafden niet alleen op intellectueel, doch ook en vooral op karakterologisch gebied. Het volgende overzicht geeft een beeld van Steenderen.

	<u>Intelligentiequotiënt</u>	
	<u>jongens</u>	<u>meisjes</u>
Olburgen	96	99
Baak	92	90
Steenderen	86	88

De gem. I.Q. van de openbare en christelijke scholen in Steenderen en Toldijk van alle leerlingen (dus meisjes en jongens) is 95.

Hebben de jongens van Olburgen gemiddeld een middelmatige verstandelijke aanleg, die van Baak, maar vooral die van Steenderen hebben gemiddeld zeker een intelligentiepeil, dat beneden het middelmatige ligt. De meisjes liggen gemiddeld iets hoger dan de jongens.

Het praktisch technisch inzicht van de leerlingen was iets minder dan voldoende; dit gold eveneens voor het opnemend geheugen.

Bij het onderzoek naar de aanleg voor handenarbeid bleek het resultaat iets gunstiger te zijn; nl. meer dan voldoende. Wat het arbeidstempo betreft, wees het onderzoek uit, dat dit in de gemeente Steenderen juist normaal is vergeleken bij het Rijk. Handenarbeid heeft direct niet veel te maken met ontwikkelingspeil, doch indirect wel, in die zin, dat bij een lager ontwikkelingspeil bij de individuele gevallen de aanleg voor handenarbeid meestal groter bleek te zijn.

Na de bevrijding werden dan ook door het gemeentebestuur maatregelen getroffen met het doel om het op de lagere school geleerde door middel van enig vervolgonderwijs op te frissen en aan te vullen. Of hieraan bij de betrokkenen behoefte gevoeld werd, is een tweede punt. Per circulaire werden daartoe alle mannelijke ingezetenen van 15 tot 20 jaar, in totaal 210 stuks, met de mogelijkheid tot aanmelding bij een cursus voor Algemene Ontwikkeling, waarvoor bereids met de Stichting voor Volksontwikkeling overeenstemming was bereikt, op de hoogte gebracht, terwijl bovendien nog een schrijven uitging naar 60 jongens, die na de lagere schoolopleiding geen enkele vorm van onderwijs meer hadden genoten. Hoewel de kosten hieraan verbonden zeer gering waren, de leermiddelen niet betaald behoeften te worden en hoewel slechts gedurende twee avonden in de winter per week twee uur les zou worden gegeven, was de aanmelding zeer gering nl. slechts 12. Met veel moeite, waaronder huisbezoek, heeft men van Overheidswege met behulp van de Raad het aantal op 35 weten te krijgen en kon men starten. Al spoedig vielen er 4 af; 22 van de 31 overigen waren werkzaam in de landbouw.

Hieruit valt af te leiden, dat er onder de jongens in Steenderen blijkbaar geen grote animo bestaat voor verdere ontwikkeling in algemene zin, ook wanneer hun voorgehouden wordt, dat zulks met het oog op de toekomst nodig en gewenst is.

Van belang voor de naaste toekomst voor Steenderen kan het advies van bovengenoemde instellingen zijn, aangaande de verdere opleiding van de jongens na het verlaten van de lagere school. Wij vergelijken deze aantallen met de opleiding, die de inwonende zoons van 15 jaar en ouder van alle grondgebruikers van 1 ha af, hebben genoten.

Advies aangaande verdere opleiding van de jongens van de hoogste klassen der lagere school, in vergelijking met de opleiding van inwonende zoons van grondgebruikers, die 15 jaar en ouder zijn.

	Advies		Inwonende zoons 15 j. e.o.	
	abso- luut	%	abso- luut	%
Naar de lagere landbouwschool	18	22	92	55
" " ambachtsschool	27	33	35	21
" " M.U.L.O. of middelb. school	15	18	6	4
Geen verdere opleiding	13	16	34	20
Nog niet te zeggen	9	11	-	-
Totaal	82	100	167	100

Er zijn enige verschillen te constateren. In de eerste plaats werd geadviseerd relatief veel minder zoons een landbouwopleiding te geven, dan het aantal inwonende zoons van 15 jaar en ouder reeds hebben genoten of nog genieten. Dit advies staat los van de vrees, dat er teveel zoons in de landbouw zouden terecht komen en daardoor de generatiedruk te hoog zou worden, maar niet los van capaciteiten en karakteraanleg der leerlingen van de drie hoogste klassen. Derhalve zijn er twee argumenten om de zoons later niet in het landbouwbedrijf op te nemen:

- a. op grond van hun aanleg,
- b. wegens de hoge generatiedruk.

Onmiddellijk na het verlaten der lagere school dienen meer zoons van grondgebruikers dan tot nu gebruikelijk was op de ambachtsschool een vak te leren, zodat zij later als geschoolde arbeidskrachten in de industrie of in de ambachtswereld hun brood kunnen verdienen. Het arbeidstempo is normaal en de aanleg voor handenarbeid zelfs boven normaal; twee omstandigheden, die gunstig zijn voor de industriële arbeid.

Tenslotte kan men blijkens het advies relatief meer jongens dan tot nu toe het geval was naar een M.U.L.O. of een inrichting voor middelbaar onderwijs zenden, al blijft het percentage (18) tamelijk gering.

Volgens het advies van genoemde instellingen zijn in de eerstkomende drie jaren ca. 30 leerlingen der hoogste klassen geschikt voor het onderricht op een ambachtsschool. Stel, dat alle ouders gehoor geven aan dit advies en hun zoons naar een dergelijke school sturen, daarbij ook veronderstellend, dat deze opleiding de keuze van de jongens zelf is, dan heeft men in Steenderen jaarlijks gemiddeld een aanvoer van 10 leerlingen voor een ambachtsschool. Dit aantal is te weinig om een dergelijke onderwijsinrichting in de gemeente zelf te stichten, temeer omdat dit aantal wel als een maximum kan worden beschouwd. De ambachtsscholen, die in Doesburg en Zutphen staan, liggen op een afstand, die voor de leerlingen van Steenderen geen bezwaar oplevert. Een M.U.L.O. school zou in Steenderen, gezien het geringe aantal leerlingen, dat voor deze school in aanmerking zou komen, nog minder kans van bestaan hebben dan een ambachtsschool.

§ 2. R e l i g i e u z e v e r h o u d i n g e n .

De kwantitatieve verhoudingen zijn als volgt: Op 31 Mei 1947 telde Steenderen 1944 Katholieken en 2072 niet-Katholieken, waaronder 1917 Hervormden. Overwegend Katholiek zijn Olburgen en Baak; in de overige buurtschappen en het dorp Steenderen zijn meer Protestanten dan Katholieken. In verband met het hoge percentage (48,4%) Katholieken kan het

geboortecijfer in Steenderen betrekkelijk laag genoemd worden. In de scriptie van W. Wander de Jong over Steenderen, aanwezig op het gemeentehuis, komen bevolkingspyramiden van de Rooms-Katholieke bevolking en van de Nederlands Hervormden voor. Wanneer wij hieruit de zg. generatie-indexcijfers berekenen, dan blijkt deze voor de Katholieken 259 en voor de Hervormden 128 te bedragen. Dat wil dus zeggen, dat de leeftijdsopbouw der eersten sterk progressief, die der laatsten bijna stationnair is. Dat wil ook zeggen, dat het kindertal der Katholieken normaal is voor dat kerkgenootschap, maar dat het bij de Hervormden wellicht abnormaal laag is in vergelijking met het cijfer, dat bij de overwegend orthodox Hervormden als normaal verondersteld kan worden.

Dit houdt in, dat in de eerste plaats de bevolking van de gemeente Steenderen vrij spoedig overwegend Katholiek zal worden, dat verder het geboorte-overschot groter zal worden en dat tenslotte van de migratie zal afhangen, hoe snel het zielental zal toenemen. Dat zulks bv. tot 1970 een grotere waarde zal hebben dan vóór 1947 het geval was, kan wel verwacht worden. Nam vóór 1947 de bevolking jaarlijks met 5 zielen per jaar toe, tot 1970 stellen wij de jaarlijkse aanwas op 10 à 15.

Begrijpelijkerwijze zal deze aanwas afhankelijk zijn van de werkgelegenheid. Blijft deze op hetzelfde peil als thans, dan zal desondanks de bevolking door de breder wordende voet der pyramide toch toenemen. Wordt de werkgelegenheid in de gemeente iets groter, dan zal de aanwas ook iets groter zijn. In het eerste geval schatten wij voor 1970 het zielental op ongeveer 4200, in het tweede geval op ca 4300.

De verhoudingen tussen Katholieken en Protestanten zijn goed; van antipapisme bv. is in Steenderen geen sprake. Op nationale feestdagen en op de kermis viert men gemeenschappelijk feest. De sociaal-culturele verschillen liggen meer op het terrein van de geografische verspreiding, dan op dat van het kerkgenootschap; de bewoners van de dorpen of buurtschappen leven hun eigen leven en hangen sterk aan elkaar.

Reeds werd vermeld, dat de bedrijfshoofden op de grotere bedrijven overwegend Protestant waren en dat op de kleinere bedrijven meer Katholieken voorkwamen.

Het aantal gemengde huwelijken is zeer gering; bij een kerkelijk gemengde bevolking zou men dit verschijnsel in grotere afmetingen verwachten. Er zijn echter twee factoren, die het bijna ontbreken van dit verschijnsel verklaren; in de eerste plaats zijn de dorpen tamelijk homogeen kerkelijk en trouwen de dorpelingen veelal onder elkaar en in de tweede plaats is het kerkelijk leven onder de Katholieken sterk ontwikkeld. Wat het laatste betreft; het aantal nonpaschanten is zeer gering en het Lofbezoek is goed.

§ 3. Mentaliteit.

Het spreekt vanzelf, dat in de gemeente Steenderen met haar dorpen en buurtschappen, met haar rivierkleibevolking en die van het zand verschillen in mentaliteit voorkomen. Met behulp van voorbeelden zouden deze geïllustreerd kunnen worden. Dit valt evenwel buiten het bestek van dit rapport.

Over het algemeen is de boerenbevolking in Steenderen conservatief; zij hebben van geslacht op geslacht bepaalde opvattingen, normen en tradities op het terrein van de landbouwtechniek meegekregen. Daardoor hebben zij meestal krachtige vooroordelen tegen zg. nieuwigheden van de landbouwvoorlichtingsdienst, die in andere streken veelal reeds lang geen nieuwigheden meer zijn. In het landbouwtechnische hoofdstuk van dit rapport zijn voorbeelden genoemd; wij kunnen daarnaar verwijzen.

Op de klei zijn de boeren zelfverzekerder dan in het Oosten op het zand, men spreekt in Steenderen van de "boerenadel" in het Westen. De voorlichtingsdienst zal dan ook over het algemeen in het Oosten meer succes boeken dan in het Westen. Wanneer bv. de tuinbouwvoorlichtingsdienst wijst op de nadelige gevolgen voor de fruitopbrengsten bij het beweiden van de boomgaarden zal men dit in het Oosten eerder nalaten, dan in het Westen. Daar komt nog bij, dat in Steenderen de echte veefokkers-mentaliteit heerst, zodat men wel in zijn bedrijf de fruitteelt wil uitbreiden, als dat maar niet ten koste van de veestapel gaat. Ook de boeren, die reeds een vrij groot fruitareaal hebben, zijn nog geen fruitkwekers; zodra het maar even misloopt met de fruitprijzen of met de oogst, laten zij het hoofd hangen en verrichten zij zelfs niet meer het meest noodzakelijke werk in de boomgaarden.

De agrarische bevolking is derhalve wat mentaliteit betreft nog niet geschikt voor de fruitteelt; dit kan bij de jongeren veel beter worden, wanneer bv. 5 jaren lang in Steenderen een fruitcursus gegeven is en enige jaargangen van hen de fruitteelttechniek onder de knie hebben.

Tenslotte nog enkele woorden over de geringe lust tot migreren. De hokvastheid is onder de agrarische bevolking zeer groot; men gaat niet gaarne uit Steenderen weg. Vooral de bevolking van Bronkhorst heeft deze eigenschap; de mensen in dat kleine, oude stadje klitten zeer hecht aan elkaar. Kunnen de mensen in Steenderen geen werk vinden, dan zullen zij liever elke dag enige kilometers fietsen naar hun werk buiten hun geboortedorp dan dat zij in de gemeente, waar zij werk hebben, gaan wonen. Steenderen heeft daardoor nogal veel "fo-rensen" nl. 133. Trekken zij toch weg, dan is de afstand tussen Steenderen en hun vestigingsplaats, zoals reeds werd opgemerkt, gering, zodat zij telkens weer in hun geboortedorp kunnen terugkomen. Het vertrek over de IJssel is gering; als zij weggaan, dan is het naar de nabijgelegen dorpen in de Achterhoek, alwaar zij zich ook min of meer thuis gevoelen.

§ 4. Verenigingsleven.

Er zijn in Steenderen slechts weinig boeren, die niet georganiseerd zijn en als wij deze opsporen, dan vinden wij hen onder de grote boeren; de grote boeren zijn meer individualistisch dan de kleine. De boeren zijn lid van de Gelderse Mij van Landbouw, van de C.B.T.B. en de K.N.B.T.B.; sommigen, vooral de kleinen, die vóór de oorlog wel eens bij anderen gingen werken, zijn lid van één der drie landarbeidersbonden, hetgeen hun goed bevalt, omdat - volgens hen - de vertegenwoordigers van deze bonden in de Stichting voor de Landbouw opkomen voor de kleine boeren.

De belangstelling voor de vergaderingen van de afdeling Steenderen is niet groot; deze wordt soms door huisbezoek wel aangewakkerd. De praatavonden van de Landbouwvoorlichtingsdienst daarentegen zijn goed bezet; vooral de jongere boeren kan men daar aantreffen en soms wordt tot diep in de nacht doorgepraat. Wanneer nieuwe methoden in Steenderen ingang vinden (schrikdraad, rantsoenbeweiding) zijn zij het resultaat van die avonden.

De Steenderense winkeliersvereniging, waarbij zo goed als alle winkeliers zijn aangesloten, is nu en dan actief. Zo organiseert zij wel winkelweken, spoort zij de leden wel aan hun etalages voor hoogtijdagen extra goed te verzorgen, enz., maar in de regel komt hiervan niet veel terecht. Het bezoek aan de vergaderingen bedraagt meestal minder dan de helft van het aantal aangesloten leden.

Het verenigingsleven, niet op het terrein van het bedrijfsleven, is in Steenderen vrij intensief; in totaal tellen 21 verenigingen op kerkelijk, cultureel en sportgebied 640 leden, waarvan 225 jonger dan 16 jaar, 132 16 t/m 20 jaar en 283 ouder dan 20 jaar. Over het algemeen doet de agrarische beroepsbevolking niet intensief mee; de niet-agrarische echter wel. De kinderen van de boeren zijn meestal wel lid van verenigingen op kerkelijk gebied; op ander gebied domineren relatief de kinderen van de niet-agrarische bevolking.